

การศึกษาเนกขัมมบารมีในเตมียชาดก

A STUDY OF NEKKHAMMA PĀRAMĪ IN TEMIYA JĀTAKA

นางสาวจิตตกานต์ มณีหารถ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๐

การศึกษาแหกขั้มบารมีในเตมิยชาดก

นางสาวจิตตกาหนต์ มณีหารถ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A STUDY OF NEKKHAMMA PĀRAMĪ IN TEMIYA JĀTAKA

MISS JITTAKARN MANEENARATA

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
2007

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....
(พระศรีสิทธิมนูณี)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ
(พระมหาไพเราะ จิตสีโล)

..... กรรมการ
(พระสุธีธรรมานุวัตร)

..... กรรมการ
(ผศ. บุญมี แทนแก้ว)

..... กรรมการ
(ดร. เสนาะ ผดุงฉัตร)

..... กรรมการ
(อาจารย์รังษี สุหนต์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระสุธีธรรมานุวัตร ประธานกรรมการ

อาจารย์รังษี สุหนต์ กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเนกขัมมบารมีในเทมียชาดก
ผู้วิจัย : นางสาวจิตตกานต์ มณีนารถ
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระสุธีธรรมานวัตร ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D.
: อาจารย์รังษี สุหนต์ ป.ธ. ๙, พธ.ม. (พระพุทธศาสนา)
วันสำเร็จการศึกษา : ๑ เมษายน ๒๕๕๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ (๑) ศึกษาเนื้อหาสาระของเทมียชาดก (๒) ศึกษาการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระเทมีย์ และ (๓) ศึกษารูปแบบเนกขัมมะในเทมียชาดก

ผลการศึกษา พบว่า เทมียชาดกเป็นชาดกเรื่องแรกในมหานิบาตชาดก ที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภมหาภิเนกขัมมบารมี โดยเนื้อหาสาระมุ่งเน้นถึงความเป็นผู้หวาดกลัวต่อการตกนรก อันเนื่องมาจากการทำบาปกรรมโดยคาดไม่ถึงจากการครองราชสมบัติ จึงได้พิจารณาเห็นโทษของการเป็นฆราวาส ซึ่งจะต้องเกี่ยวข้องกับบาปนานัปการอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้ไม่ได้กระทำโดยตรงก็เป็นไปโดยอ้อม ดังนั้น พระเทมีย์จึงต้องการหลีกเลี่ยงหนีจากบาปกรรมทั้งปวง โดยการสละราชสมบัติ และต้องการออกบวช ในที่สุด พระองค์ก็ได้ออกบวชพร้อมทั้งทรงแสดงให้พระราชบิดาเห็นถึงความไม่ประมาทในชีวิต จากนั้นทั้งพระราชบิดาพระราชมารดาและผู้อื่นก็ได้บวชตามพระองค์เป็นอันมาก

ในด้านการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระเทมีย์นั้น บารมีเป็นคุณความดีที่ทำให้พระองค์เป็นผู้ที่เหนือกว่าผู้อื่น เป็นผู้ที่ประกอบด้วยคุณธรรม มีขันติบารมี สัจจบารมี อริชฐานบารมี เป็นต้น เป็นผู้เห็นทุกข์ภัยต่าง ๆ จึงได้บำเพ็ญบารมีเพื่อช่วยให้ตนเองหลุดพ้นจากความทุกข์ และช่วยเหลือให้ผู้อื่นให้พ้นทุกข์ด้วย ผู้ที่จะบำเพ็ญเนกขัมมบารมีนั้นจะต้องเห็นโทษของการไม่บำเพ็ญบารมี และอานิสงส์ของการบำเพ็ญบารมี เพื่อเป็นแนวทางในการบำเพ็ญเพื่อให้พ้นจากความทุกข์ สู่ความสุขที่เกิดจากความสงบร่มเย็นและเป็นปัจจัยให้สิ้นอาสวะกิเลสในเบื้องต้น

ส่วนในด้านรูปแบบเนกขัมมะนั้น มีการแบ่งช่วงชีวิตของพระเตมีย์ก่อนออกบวช และพระเตมีย์ออกบวช พระเตมีย์ก่อนออกบวชเป็นช่วงแห่งการฝึกจิตข่มใจ เจริญสติ และสมาธิ เป็นเนกขัมมะทางจิต เนื่องจากยังไม่สามารถออกบวชได้ ส่วนพระเตมีย์ออกบวชเป็นการออกบวชทั้งกายและใจ เนื่องจากพระองค์มีความต้องการที่จะออกบวช จัดเป็นกายเนกขัมมะ และจิตตเนกขัมมะ ด้านร่างกายได้มีการนุ่งห่มเครื่องแบบของนักบวชในสมัยนั้น มีความเป็นอยู่อย่างสันโดษ มักน้อย อยู่ในที่สงัด มีการเดินจงกรมและเจริญสมาธิ ส่วนทางด้านจิตตเนกขัมมะมีการเจริญภาวนาพรหมวิหาร ๔ ทำอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ให้เกิดขึ้น

Thesis Title : A STUDY OF NEKKHAMMA PĀRAMĪ
IN TEMIYA JĀTAKA

Researcher : MISS JITTAKARN MANEENARATA

Degree : Master of Arts (Buddhist studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Sudhidhammanuwat Pali ix, M.A., Ph.D.

: Arjarn Rangsi Suthon Pali ix, M.A. (Buddhist studies)

Date of Graduation : April 1, 2008.

ABSTRACT

The objectives of this thesis are :- (1) to study the contents of the Temiya Jātaka, (2) to study Phra Temiya's practising the Nekkhamma Pāramī and (3) to study the form of Nekkhamma in Temiya Jātaka.

From the study, it is found that Temiya Jātaka was the first one in Mahānipāta Jāyaka in which the Buddha taught about the great ordination. The contents found in the Temiya Jātaka emphasized the fear to be born in the hell because of doing something wrong in ruling the country. When Phra Temiya saw the disadvantages in being a king who was to be connected with many sins even he himself did not do it. Phra Temiya wanted to avoid all the unwholesome actions by abdicating from doing bad actions. At last, he became an ascetic by himself and taught the Doctrine of Carefulness to his father. Then, his father, mother and retinues became the ascetics.

To practise Nekkhamma Pāramī, undertaken by Phra Temiya was the good action which caused him to be more superior to other people. He was

possessed of various virtues : namely : Forbearance Perfection (Khanti Pāramī), Truth Perfection (Sacca Pāramī), Determination Perfection (Adhitthāna Pāramī). He could see all kinds of suffering so that he could fulfill the said Perfection to help himself and others to be free from suffering of any types. One who wished to fulfill the Perfection of Renunciation must know the advantages and the benefits of the Perfections to cause them to be the model paths to be free from suffering and, thus, attain the peaceful happiness and to be the factor for the cessation of the defilements.

Regarding the form of Nekkhamma, there are the divisions of Phra Temiya's span of life before and after his ordination. The span of life before his being ordained was the span of life for training his mind in developing meditation. In the span of life after his ordination, for the dressing, he wore the ascetic's form, for the mind, he developed the Sublime States of Mind (Brahmavihāra) which caused to arise to him only the Five Superknowledges (Panca Abhinnā) and Eight Attainments (Attha Samāpatti).

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จเป็นรูปเล่มขึ้นมาได้ด้วยความช่วยเหลือจากบุคคลหลายฝ่าย ทั้งด้านวิชาการและการจัดทำซึ่งความสำเร็จ ผู้วิจัยขอจารึกพระคุณ ณ ที่นี้ เบื้องต้นผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ พระสุธีธรรมานุวัตร ที่สละเวลาอันมีค่ายังเป็นประธานควบคุมวิทยานิพนธ์ โดยให้คำปรึกษา แนะนำ เอาใจใส่ จนสามารถจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ออกมาเป็นผลสำเร็จ และอาจารย์รังษี สุทนธ์ ซึ่งได้สละเวลาอันมีค่าเป็นกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ให้คำปรึกษา แนะนำ ตรวจสอบ แก้ไขวิทยานิพนธ์ด้วยดีตลอดมา นับเป็นเกียรติอย่างสูง และเป็นพระคุณอย่างยิ่ง

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณท่านเจ้าคุณพระเมธีรัตนดิลก ดร.พระมหาไพเราะ จิตสีโล พระมหากษณะ ตรุโณ อาจารย์จรรุญ ธรรมดา ที่ได้ให้คำแนะนำในการจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มาตั้งแต่ต้น พระอาจารย์ชัยยุทธ ชยยุทธโร พระมหามนุญ ฆมมธโร อาจารย์พิรุณ จิตรโสภณพงศ์ และเจ้าหน้าที่ห้องสมุดอภิธรรมโชติกิจวิทยาลัย ที่ได้เอื้อเฟื้อพระไตรปิฎกในการค้นคว้าข้อมูล พระครูใบฎีกาสันน ทयरโก บัณฑิตวิทยาลัยที่มีส่วนสำคัญในการอำนวยความสะดวกในด้านข้อมูลและเอกสารอ้างอิงในการศึกษาข้อมูลวิชาการต่าง ๆ ขอบพระคุณ ภิกษุณีปัญญสิมา พิทยรังษฤษฏ์ ที่ได้อนุเคราะห์ปัจจัยจำนวนหนึ่งในการจัดทำวิทยานิพนธ์ และขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ให้โอกาสเรียนรู้ และศึกษาเรื่องราวของพระพุทธศาสนา ขอบพระคุณคณาจารย์ทุกรูปและทุกท่านที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ด้วยความเมตตาและให้ความช่วยเหลือแก่ผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้คงสำเร็จสมบูรณ์ไม่ได้ หากมิได้รับความช่วยเหลือทั้งทางด้าน การจัดทำรูปเล่ม คำแนะนำ และความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ จาก คุณสุวรรณี เลื่อยศลือชากุล ซึ่งเป็นกัลยาณมิตรที่ดีเสมอมา และคุณสุวรรณรักษ์ จึงวิวัฒน์อนันต์ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ บุคคลสำคัญที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จครั้งนี้ โดยให้การสนับสนุนและกำลังใจตลอดมาคือ คุณณัฐวรรณ มณีนารถ ที่ให้โอกาสผู้วิจัยมีเวลาศึกษาค้นคว้าแสวงหาความรู้มากยิ่งขึ้น

คุณความดีและประโยชน์ของวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ผู้วิจัยขอตั้งเจตนารมณ์ฐาน น้อมถวายเป็นพุทธานุชา ธรรมบูชา สังฆบูชา พระมหาโพธิสัตว์เจ้า พระอริยะสงฆ์เจ้า ตลอดจน บุษาคณบิดา มารดา บุชาคณครูบาอาจารย์ และท่านผู้มีพระคุณทุกท่าน

จิตตกานต์ มณีนารถ

๑๙ มีนาคม ๒๕๕๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๓)
กิตติกรรมประกาศ	(๕)
สารบัญ	(๖)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๘)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
บทที่ ๒ เนื้อหาสาระของเตมียชาดก	๗
๒.๑ ความหมายของคำว่า “ชาดก”	๗
๒.๒ เนื้อเรื่องย่อของเตมียชาดก	๑๐
๒.๓ บทบาทของบุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระเตมีย์	๑๒
๒.๓.๑ พระเจ้ากาสิกราช	๑๒
๒.๓.๑.๑ บทบาทในฐานะกษัตริย์	๑๓
๒.๓.๑.๒ บทบาทในฐานะพ่อ	๒๔
๒.๓.๑.๓ บทบาทในฐานะสามี	๒๗
๒.๓.๒ พระนางจันทาเทวี	๒๙
๒.๓.๒.๑ บทบาทในฐานะภรรยา	๒๙
๒.๓.๒.๒ บทบาทในฐานะแม่	๓๓
๒.๓.๓ พราหมณ์ทำนายพระลักษณะ	๓๖
๒.๓.๔ เทพธิดาประจำเศวตฉัตร	๓๙

๒.๓.๕	โจรทั้ง ๔	๔๒
๒.๓.๖	สุนันทสารถี	๔๗
บทที่ ๓	การบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระเตมีย์ที่ปรากฏในเตมียชาดก	๔๙
๓.๑	ความหมายของคำว่า บารมี	๔๙
๓.๒	พระโพธิสัตว์กับการบำเพ็ญบารมี	๕๒
๓.๒.๑	เวลาในการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า ๓ ประเภท	๕๘
๓.๒.๒	กรรมสโมธาน ๘ ประการ	๖๑
๓.๒.๓	หลักการพิจารณาการบำเพ็ญบารมี ๑๐	๖๕
๓.๓	การบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระเตมีย์ในเตมียชาดก	๗๐
๓.๓.๑	ข้อปฏิบัติเนกขัมมบารมี	๗๔
๓.๓.๒	ความหมายของการบวชในพุทธศาสนา	๗๖
๓.๓.๓	อานิสงส์ของการบวช	๗๗
๓.๔	หลักธรรมที่สนับสนุนการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี	๗๙
๓.๔.๑	ศีล สมาธิ ปัญญา	๗๙
๓.๔.๒	กุศลวิตก ๓	๘๐
บทที่ ๔	รูปแบบเนกขัมมะในเตมียชาดก	๘๓
๔.๑	พระเตมีย์ก่อนออกบวช	๘๔
๔.๑.๑	รูปแบบการบำเพ็ญเนกขัมมะของพระเตมีย์ก่อนออกบวช	๘๗
๔.๑.๒	ธรรมที่พระเตมีย์พิจารณา : กามธรรม	๙๗
๔.๑.๓	การกำจัดกามธรรมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา	๑๐๓
๔.๒	พระเตมีย์ออกบวช	๑๐๕
๔.๒.๑	รูปแบบการบวชของพระเตมีย์	๑๐๗
๔.๒.๒	ธรรมที่พระเตมีย์พิจารณา : พรหมวิหารธรรม	๑๐๙
บทที่ ๕	บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๑๑๙
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๑๙
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๒๒
บรรณานุกรม		๑๒๓
ประวัติผู้วิจัย		๑๒๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ ได้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ และได้ใช้อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหา มกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ โดยเรียงตามลำดับคัมภีร์ดังนี้

ก. คำย่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ส.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขุทฺตคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มูลปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฉิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฉิมนิกาย	มัชฉิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฉิมนิกาย	อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	สํยุตฺตนิกาย	นิทานวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ส.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	สํยุตฺตนิกาย	มหาวารวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)

ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคฺตุตฺรนิกาย	เอกกนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อํงคฺตุตฺรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคฺตุตฺรนิกาย	ทุกนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อํงคฺตุตฺรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคฺตุตฺรนิกาย	ติกนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อํงคฺตุตฺรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคฺตุตฺรนิกาย	จตุกกนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อํงคฺตุตฺรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคฺตุตฺรนิกาย	ปญจกนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อํงคฺตุตฺรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคฺตุตฺรนิกาย	ฉกกนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อง.ฉกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อํงคฺตุตฺรนิกาย	ฉกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคฺตุตฺรนิกาย	สตุตกนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อง.สตุตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อํงคฺตุตฺรนิกาย	สตุตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฺจก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคฺตุตฺรนิกาย	อฏฺจกนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อง.อฏฺจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อํงคฺตุตฺรนิกาย	อฏฺจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคฺตุตฺรนิกาย	นวกนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อง.นวก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อํงคฺตุตฺรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคฺตุตฺรนิกาย	ทสกนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อํงคฺตุตฺรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอกาทสก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคฺตุตฺรนิกาย	เอกาทสกนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อง.เอกาทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อํงคฺตุตฺรนิกาย	เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาจปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาจะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตฺตกปาฬิ	(ภาษาบาลี)

ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตันิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตันนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถาปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาตกปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิปาตชาตกปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิปาตชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสมภิกขามคคปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสมภิกขามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทานปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวัสปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.พุทธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)
ขุ.จริยา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จริยาปิฎกปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จริยา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จริยาปิฎก	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังคปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ม.ม.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	มัชฌิมปัณณาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อุ.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	อุปริปัณณาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)

ส.นิ.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	นิทานวรรคอรรรถถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ.	(ไทย)	=	อังคตตรนิกาย	มโนรณปุรณี	ติกนิบาตอรรรถถา	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.อ.	(ไทย)	=	อังคตตรนิกาย	มโนรณปุรณี	ปญจกนิบาตอรรรถถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ข.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถโชติกา	ขุททกปาฐอรรรถถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรรถถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ชาดกอรรรถถา		(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	มรุตถวิลาสินี	พุทธวังสอรรรถถา	(ภาษาไทย)
ขุ.จริยา.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	จริยาปิฎกอรรรถถา	(ภาษาไทย)

อรรรถถาพระอภิธรรม

อภิ.สง.อ.	(ไทย)	=	อภิธัมมปิฎก	ธัมมสังคณี	อัญญาสาลินีอรรรถถา	(ภาษาไทย)
-----------	-------	---	-------------	------------	--------------------	-----------

คำชี้แจงการใช้หมายเลขในคัมภีร์พระไตรปิฎก

การใช้หมายเลขย่อในคัมภีร์พระไตรปิฎกจะแจ้ง เล่มที่ / ข้อที่ / หน้า ดังนี้
ตัวอย่าง ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒ หมายถึง พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค
(ภาษาไทย) เล่มที่ ๑๑ ข้อ ๘๔ หน้า ๖๒

คำชี้แจงการใช้หมายเลขในคัมภีร์อรรรถถา

การใช้หมายเลขย่อในคัมภีร์อรรรถถาจะแจ้ง เล่มที่ / ภาค / หน้า ดังนี้
ตัวอย่าง ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๙ หมายถึง ขุททกนิกาย ชาดกอรรรถถา (ภาษาไทย)
เล่มที่ ๔ ภาค ๒ หน้า ๑๙

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มหานิบาตชาดก เป็นชาดก ๑๐ ชาตีสุดท้ายที่มีความสำคัญยิ่ง เป็นที่รู้จัก นิยมอ่าน และเล่ากันมากในหมู่ชาวพุทธ เรียกกันมาแต่โบราณว่า ทศชาติชาดก หรือ พระเจ้าสิบชาติ เป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ที่ได้บำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ให้สมบูรณ์ การบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการนี้ กล่าวถึง ผู้ที่มุ่งพุทธภูมิมาบังเกิดในชาตินั้น ๆ แล้วบำเพ็ญเพียรสร้างคุณงามความดีเหล่านี้ ด้วยศรัทธา สติ สมาธิ ปัญญา โดยทุ่มเทชีวิตทั้งร่างกายและจิตใจชนิดไม่หวาดหวั่น สิ้นคลอน ตลอดอายุขัยของตนเอง นั่นคือ ยอมสละชีพเพื่อสั่งสมบารมีแต่อย่างจนกว่าชีวิตจะหาไม่ ดังพระมหากษัตริย์ทรงบำเพ็ญวิริยบารมี โดยกล่าวถึงอานิสงส์ความเพียรพยายามว่าอยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร^๑ หรือพระสุวรรณสาม บำเพ็ญเมตตาบารมี ไม่โกรธเคืองผู้ที่ทำร้ายทำอันตรายจนถึงชีวิต^๒ และพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมี ทรงกระทำความหาบริจาคทานโดยสละราชทรัพย์สมบัติ ตลอดจนพระโอรสพระธิดาซึ่งเปรียบเสมือนแก้วตาดวงใจ แม้กระทั่งพระชายาของพระองค์ก็ได้ เพราะทรงหวังในสัมมาสัมโพธิญาณ^๓

พระเตมีย์ เป็นพระชาติหนึ่งในมหานิบาตชาดก ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมีอย่าง ยิ่งยวด ในระดับที่เอาชีวิตเป็นเดิมพัน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า พระองค์ทรงบำเพ็ญเนกขัมม บารมีเพียงอย่างเดียว ที่จริงแล้วทรงบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการไปพร้อม ๆ กัน เพียงแต่ใน พระชาตินี้ ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมีอย่างเด่นชัด เพื่อมุ่งสู่เป้าหมายอันสูงสุด คือการออกบวช เพราะไม่ประสงค์เป็นกษัตริย์ที่ต้องครองแผ่นดินสืบต่อจากพระราชบิดา

พระเตมีย์ทรงบำเพ็ญบารมีตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ เพราะระลึกได้ว่า พระองค์เคย ตกนรกด้วยเหตุใด ดังนั้น เพื่อหลีกเลี่ยงเหตุดังกล่าว พระองค์จึงต้องมุ่งมั่น มีความเพียร ความอดทนไม่พุด ทำตัวดั่งกับเป็นใบ้ หูหนวก และเป็นง่อยเปลี้ย ต้องรับความทุกข์ ความ ลำบาก และความขัดข้อง มีประการต่าง ๆ อันล่อให้หลงบ้าง ให้เพลิดเพลिनบ้าง ขู่ให้ตกใจกลัว บ้าง ทำให้รำคาญบ้าง แต่พระเตมีย์อาศัยคุณสมบัติ คือ ความตั้งใจมั่น อดทน และความเพียร

^๑ ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๒๔/๑๓๘, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๒๔/๒๐๒.

^๒ ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๒๙๖/๑๕๔, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๒๙๖/๒๒๙.

^๓ ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๒๒๘๑/๓๖๙, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๒๒๘๑/๕๓๖.

อย่างแรงกล้า ทรงรู้รอบบายพลอบใจ จึงไม่หวั่นไหวต่อความทุกข์ความลำบากเหล่านั้น ตั้งมั่นอยู่ในอาการที่ประพฤตินั้นเสมอมา^๕ เพราะไม่ต้องการเป็นกษัตริย์สืบราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา การบวชจึงเป็นหนทางเดียวที่พระเตมีย์ทรงดำริเพื่อออกจากกามคุณทั้ง ๕

เนกขัมมะหรือการบวชไม่ใช่การเห็นแก่ตัว หรือการหนีเอาตัวรอด เพราะการบวชนั้นมีธรรมะที่เกี่ยวข้องในการบวช เช่น ความอดทน ความเพียร ความมีสติ และปัญญา ส่วนเรื่องความมีคุณธรรม ในทางพระพุทธศาสนาอธิบายว่า ผู้ที่จะประสบผลสำเร็จในการบวชนั้น ไม่ใช่เรื่องที่ย่างเลย ต้องเป็นผู้ที่มองเห็นคุณค่าของการบวชอย่างแท้จริง เพราะต้องประพฤติปฏิบัติธรรมทั้งทางกายและทางใจอยู่ตลอดเวลา ต้องฝืนไม่กระทำการสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นการกระทำจนเคยชินในครั้งที่ยังเป็นฆราวาส การเข้าสู่เพศบรรพชิตโดยการบวชหรือการอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา คือการเข้าสู่สังคมสงฆ์หรือการเข้าสู่ภิกษุภาวะด้วยวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อประพฤติพรหมจรรย์กระทำที่สุดแห่งทุกข์นั้น อันเป็นการปฏิบัติตามพุทธบัญญัติ ในสังคมไทยถือว่า การบวชเป็นการทดแทนพระคุณของบิดามารดา อาณิสสย์ของการบวชเชื่อว่า แม้มารดาบิดา ที่ตายแล้วตถกนกรก็สามารถช่วยให้ขึ้นจากนรกยกขึ้นไปสู่สวรรค์ได้^๕ ดังนั้น ผู้ชายทุกคนเมื่ออายุครบบวชแล้วจะต้องบวช เพื่อเป็นการอบรมบ่มนิสัยให้ดี มีศีลธรรม และเป็นการตอบแทน บุญคุณของบิดามารดาผู้ให้กำเนิด การบวชจึงเป็นประเพณีที่จำเป็นสำหรับชายไทยทุกคน

ในสังคมปัจจุบัน มีปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการดำรงชีวิต ปัญหาความยากจน ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาการทำร้ายซึ่งกันและกัน เป็นต้น เหล่านี้ล้วนมาจากการขาดความอดทน ขาดความยับยั้งชั่งใจ พฤติกรรมเชิงลบเหล่านี้เป็นปัญหาทั้งใกล้และไกลตัว สังคมที่บกพร่องในเรื่องความอดทน หรือขันติธรรม จึงเป็นสังคมที่มีแต่ความเสื่อมโทรม มนุษย์ต่างปฏิบัติต่อกันด้วยวิธีการอันไม่ถูกต้อง เป็นผู้ลุแก่อิสระ มากไปด้วยความอาฆาตพยาบาท กลายเป็นช่องว่างให้เกิดอันตรายคุกคามต่อสวัสดิภาพความมั่นคงปลอดภัยในชีวิต แต่หากคนในสังคมใช้ความอดทนหรือยังขันติธรรมบำเพ็ญบารมีให้เกิดขึ้นดังที่บัณฑิตทั้งหลายท่านได้ปฏิบัติมาจนประสบผลสำเร็จแล้ว ก็สามารถนำสังคมนั้น ๆ สู่ความสงบสุข ร่มเย็นได้แน่นอน

จากข้อมูลเบื้องต้นนี้ ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาเรื่อง “การศึกษาเนกขัมมบารมีในเตมีย์ชาดก” เพราะเห็นว่ามีความน่าสนใจที่จะศึกษาทั้งโดยปริยัติและปฏิบัติ

^๕ พระโสภณอักษรกิจ, **เทศนามีนิทานสาธกเรื่องทศชาติ**, (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ, ๒๔๗๔), หน้า ๙.

^๕ สุวรรณ เกரியงไกรเพ็ชร, **บารมีสิบทัศ**, (กรุงเทพฯ : ศรีบุญอุตสาหกรรมการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๙.

อีกทั้งต้องการศึกษาว่าการบำเพ็ญบารมีของพระเทมีย์นั้นมีวิธีการอย่างไร พระเทมีย์ใช้หลักความเพียร ความอดทน ความตั้งใจอย่างไรในการบำเพ็ญเนกขัมมะจนบรรลุเป้าหมายสูงสุดในสิ่งที่ท่านมุ่งหวัง ตลอดจนรูปแบบเนกขัมมบารมีของพระเทมีย์มีอะไรบ้าง และเมื่อศึกษาจนได้ข้อสรุปแล้ว ก็หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะเป็นประโยชน์ต่อที่ผู้สนใจจะศึกษาและค้นคว้าในโอกาสต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาเนื้อหาสาระของเทมียชาดก
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระเทมีย์ที่ปรากฏในเทมียชาดก
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษารูปแบบเนกขัมมะในเทมียชาดก

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาเนกขัมมบารมีในเทมียชาดกนี้ จะศึกษาเฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับเนกขัมมบารมีในเทมียชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และอรรถกถาฉบับภาษาไทย และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

- ๑.๔.๑ เนกขัมมะ หมายถึง การออกจากกาม การออกบวช การประพฤติพรหมจรรย์
- ๑.๔.๒ ชาดก หมายถึง เรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า
- ๑.๔.๓ พระโพธิสัตว์ หมายถึง ผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต หรือใช้เรียกพระพุทธเจ้าก่อนที่จะตรัสรู้
- ๑.๔.๔ บารมี หมายถึง ปฏิบัติอันยิ่ง คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด เพื่อที่จะได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี เป็นต้น
- ๑.๔.๕ ชั้นบารมี หมายถึง ชั้นของบารมี ๑๐ ประการ ได้แก่ ชั้นบารมี ชั้นอุปบารมี และชั้นปรมัตถบารมี
- ๑.๔.๖ อุปบารมี หมายถึง ชั้นบารมีที่ ๒ สูงกว่าบารมีชั้นแรก ใกล้เคียงบารมีชั้นสูงสุด

- ๑.๔.๗ ปรมัตถบารมี หมายถึง บารมีขั้นที่ ๓ ซึ่งเป็นขั้นสูงสุดของบารมี
- ๑.๔.๘ กุศล หมายถึง บุญ ความดี ฉลาด สิ่งที่ดี กรรมดี
- ๑.๔.๙ กรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาทางกายก็ตาม ทางวาจาก็ตาม ทางใจก็ตาม แบ่งออกเป็น อกุศลกรรม กุศลกรรม

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาเนกขัมมบารมีในเทมียชาดก” นี้ มีเอกสารและงานวิจัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องและสอดคล้องกัน ดังนี้

๑.๕.๑ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี^๖ ทรงศึกษาเรื่อง “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” ทรงกล่าวสรุปว่า ยุคแรก ๆ ในระยะต้นนั้น คำว่า บารมี หมายถึงความเป็นเลิศ ความเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ในด้านใดก็ได้ ต่อมา ความหมายของศัพท์แคบเข้า คือ จะหมายถึงความเป็นเลิศหรือความบริบูรณ์ในหมวดธรรมหมวดใดหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา ในที่สุดจะหมายถึงความเป็นเลิศ หรือเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน

๑.๕.๒ พัฒน์ เพ็งผลา^๗ ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก” สรุปว่า นิบาตชาดกในแต่ละเรื่องในจำนวน ๕๔๗ เรื่องนั้น เป็นการบำเพ็ญบารมีข้อใดในชั้นใดของบารมีทั้งสามชั้นของพระโพธิสัตว์ ซึ่งจัดเป็นหมวดหมู่ตามบารมี ๑๐ ได้ ดังนี้ ทานบารมี มี ๓๕ ชาดก ศีลบารมี มี ๓๓ ชาดก เนกขัมมบารมี มี ๘๐ ชาดก ปัญญาบารมี มี ๒๕๖ ชาดก วิริยบารมี มี ๗ ชาดก ขันติบารมี มี ๒๕ ชาดก สัจจบารมี มี ๙ ชาดก อธิษฐานบารมี มี ๖ ชาดก เมตตาบารมี มี ๖๘ ชาดก และอุเบกขาบารมี มี ๒๖ ชาดก รวมเป็น ๕๔๗ ชาดก

๑.๕.๓ เรณู ศรีภาค^๘ ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์บารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” สรุปได้ว่า การบำเพ็ญบารมีในแต่ละประการจะเกิดผลดีนั้น ผู้ปฏิบัติควรมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง มีความจริงใจ ตั้งใจจริง และมีเป้าหมายในการปฏิบัติ เพื่อเป็นการสร้างความเข้มแข็งทางจิตใจ

^๖ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ก.

^๗ พัฒน์ เพ็งผลา, “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก”, **รายงานการวิจัย**, (ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๑.

^๘ เรณู ศรีภาค, “การวิเคราะห์บารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”, **รายงานการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๔, บทคัดย่อ).

เป็นกำลังใจในการต่อสู้ และสามารถแก้ปัญหาชีวิตได้ ทั้งยังเป็นการพัฒนาทางด้านจิตใจให้มีวิธีการหรือหลักปฏิบัติที่ถูกต้อง และให้ผลได้จริง คือ การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งจะให้เกิดปัญญาอย่างแท้จริงที่สามารถนำไปใช้ในการบำเพ็ญบารมีในแต่ละประการ อันจะปรากฏผลได้อย่างชัดเจน

๑.๕.๔ ไพลิน องค์สุพรรณ^๙ ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก” สรุปได้ว่าการบำเพ็ญบารมีเป็นกระบวนการศึกษาพัฒนาตนเองอย่างยิ่งยวด ให้เจริญก้าวหน้าขึ้นในการทำความคิดทั้งหลาย โดยสละตน มิใช่เพียงไม่เห็นแก่ตน แต่สละทุกอย่างที่เนื่องด้วยตน ทั้งทรัพย์สินเงินทอง แม้ถึงชีวิตของตนได้ มุ่งทำประโยชน์แก่ทุกชีวิตเสมอมา เพื่อให้ทั้งโลกหรือสรรพสัตว์ตั้งงามเป็นสุข ทำความคิดทั้งหลายอย่างไม่มีความเห็นแก่ตัวจนซ้ำของบริบูรณ์ ให้ปัญญาเจริญเต็มเปี่ยมเป็นโพธิซึ่งรู้แจ้งเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลาย พึงปฏิบัติด้วยปัญญา ทำให้ความยึดมั่นและกิเลสหมดไป บรรลุความบริสุทธิ์หลุดพ้น สว่างไสวเบิกบานเป็นอิสระ มีสันติสุขอย่างแท้จริง

๑.๕.๕ เทพพร มังธานี^{๑๐} ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พระเจ้าสิบชาติ” ว่าการที่จะบำเพ็ญเนกขัมมบารมีได้อย่างแท้จริง จะต้องอาศัยปัญญาพิจารณาเห็นโทษของการอยู่ครองเรือนอย่างลึกซึ้ง ดังที่พระเตมีย์กุมารทรงพิจารณาเห็นว่า หากพระองค์อยู่เป็นฆราวาสต่อไป ก็ต้องทำบาปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะถ้าอยู่ในฐานะกษัตริย์ซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตของประชาชนทั้งเมืองแล้ว ยิ่งจะมีโอกาสได้ทำบาปมาก เพราะหน้าที่บังคับ มีหนทางเดียวที่จะออกจากบาปเชิงโครงสร้างดังกล่าวได้ คือ การออกบวชเสีย

๑.๕.๖ สุนทรียา สุนทรวิภาต^{๑๑} ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาความสำคัญของการบวชในพุทธศาสนาที่มีผลต่อสังคมไทยในปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีในกรุงเทพมหานครและจังหวัดสุพรรณบุรี” ผลการศึกษาพบว่า ส่วนใหญ่มีความเข้าใจในเรื่องความสำคัญของการบวชที่สอดคล้องกับหลักคำสอนของพุทธศาสนาและมองเห็นถึงความสำคัญของการบวชว่า การบวชเป็นเรื่องที่มีความสำคัญทั้งต่อตัวผู้บวชเอง คือ การบวชเป็นการตอบแทนบุญคุณของบิดามารดา และผู้มีพระคุณ ทั้งยังทำให้ผู้บวชได้มีโอกาสศึกษาพระธรรมวินัยอย่างเต็มที่ และ

^๙ ไพลิน องค์สุพรรณ, “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๖, หน้า ๑๕๖-๑๕๗.

^{๑๐} เทพพร มังธานี, *พระเจ้าสิบชาติ*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๑๑} สุนทรียา สุนทรวิภาต, “การศึกษาความสำคัญของการบวชในพุทธศาสนาที่มีผลต่อสังคมไทยในปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีในกรุงเทพมหานครและจังหวัดสุพรรณบุรี”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๒๙, หน้า ข.

สามารถนำพระธรรมวินัยต่าง ๆ เหล่านั้นมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ และยังช่วยสร้างนิสัยในทางที่ดีงามให้แก่ผู้บวชอีกด้วย นอกจากนี้ การบวชยังมีความสำคัญต่อพระศาสนา คือ การบวชทำให้มีพระภิกษุสืบทอดพระศาสนา และทำให้พุทธศาสนาดำรงอยู่ได้จนถึงทุกวันนี้

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีวิธีดำเนินการดังนี้

๑.๖.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) โดยรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก

๑.๖.๒ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Scondary Source) โดยรวบรวมข้อมูลที่เป็นนอร์รถกตา ฎีกา และเอกสารงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๓ ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล

๑.๖.๔ เรียบเรียงและนำเสนอผลการวิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบเนื้อหาสาระของเทมียชาดก

๑.๗.๒ ทำให้ทราบการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระเทมีย์ที่ปรากฏในเทมียชาดก

๑.๗.๓ ทำให้ทราบรูปแบบเนกขัมมะในเทมียชาดก

บทที่ ๒

เนื้อหาสาระของเตมียชาดก

ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาความหมายของคำว่า “ชาดก” ความเป็นมาของเตมียชาดก เนื้อเรื่องย่อ และบทบาทของบุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระเตมีย์

๒.๑ ความหมายของคำว่า “ชาดก”

คำว่า ชนฺ ชาติ แปลว่า “เกิด” แปลง ชนฺ ชาติ เป็น ชา ลง ต ปัจจัยในกริยาภิกตฺก ปัจจัยตัวนี้แปลว่า “แล้ว” ได้รูปคำเป็น ชาต แปลว่า “เกิดแล้ว” เสร็จแล้วลง ก ปัจจัย ก ปัจจัย แปลว่า “ผู้” สำเร็จรูปเป็น ชาตก แปลว่า “ผู้เกิดแล้ว” บาลีออกเสียงเป็น ชา - ตะ - กะ เมื่อนำคำนี้มาออกเสียงในภาษาไทย เราเปลี่ยน ต เป็น ด และให้พยัญชนะ ก เป็นตัวสะกดในแม่ กก จึงออกเสียงเป็น ชาตก^๑ แต่ถ้านำมาใช้เป็นคำนาม หมายถึงเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนิทานชาดก หรือเป็นชื่อคัมภีร์เล่มหนึ่งในจำนวน ๑๕ เล่ม ของขุททกนิกายในพระสุตตันตปิฎก นอกจากนั้น ยังมีผู้ให้ความหมายของคำว่า “ชาดก” ไว้อีกหลายท่าน ดังนี้

พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาดก ได้แก่ ระเบียบคำที่ทรงแสดงถึงบุรพจริยา คือความประพฤติที่เคยทรงทำมาแต่ปางก่อน หรือธุรกิจที่เคยทรงทำมาแต่ชาติหนหลังรวมทั้งบุรพกิจของพระสาวกด้วย^๒

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ชาดก” หมายถึง เรื่องพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อน ๆ ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ชื่อนี้ ชื่อคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา ส่วน ๑ ใน ๙ ส่วน ที่เรียกว่า นวังคสัตตกุศาสน์^๓

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาดก หรือชาดก แปลว่า ผู้เกิด คือเล่าถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเวียนว่ายตายเกิด ถือเอากำเนิดในชาติต่าง ๆ ได้พบปะผจญกับ

^๑ พัฒน์ เพ็งผลา, **ชาดกกับวรรณกรรมไทย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๕.

^๒ พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี), **ปริทรรศน์เวสสันดรชาดก**, (พระนคร : เจริญชัยการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๖.

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนอินเตอร์พรีนซ์, ๒๕๔๒), หน้า ๓๕๙.

เหตุการณ์ดีบ้าง ชั่วบ้าง แต่ก็ได้พยายามทำความดีติดต่อกัน มากบ้าง น้อยบ้างตลอดมา จนเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย กล่าวอีกอย่างหนึ่ง จะถือว่าเรื่องชาตกเป็นวิวัฒนาการแห่ง การบำเพ็ญคุณงามความดีของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ก็ได้^๔

เปลื้อง ณ นคร ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาตก หมายถึงเรื่องของพระพุทธเจ้าที่มีมา ในชาติก่อน^๕

ฐานิสร์ ชาคริตพงศ์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ชาตก เมื่อกล่าวตามมติของโบราณจารย์และในแง่ที่เป็นวรรณคดีของพระพุทธศาสนา ได้แก่เรื่องพระโพธิสัตว์ หรืออดีตชาติ ของพระพุทธเจ้าที่ได้แสดงบทบาท ความเป็นวีรบุรุษหรือบทบาทอื่น ๆ ฉะนั้น คำนี้อาจแปล ความหมายได้ว่า เรื่องของพระโพธิสัตว์ แต่การแปลความหมายที่ใช้กันทั่วไปนั้น ก็คือ เรื่อง พระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ ยังหมายถึงการรวบรวมชาตกที่ปรากฏใน พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาอีกด้วย^๖

ดังนั้น สรุปได้ว่าชาตกมี ๓ ความหมาย ได้แก่

๑. ชาตก หมายถึง เรื่องราวอดีตชาติของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตก่อนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น พระองค์ได้ เสวยพระชาติต่าง ๆ เป็นมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง สัตว์ทวิบาทบ้าง สัตว์จตุบาทบ้าง เป็นต้น แต่ละพระชาติ ทรงบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ ด้วยปรารถนาที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าใน อนาคต โดยการบำเพ็ญบารมีธรรม ๑๐ ประการ

๒. ชาตก หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างหนึ่งในจำนวนคำสอน ๙ อย่าง ที่เรียกว่า “นวัคสัตตสุตฺตสํ”^๗ ซึ่งให้ความหมาย ชาตกะ ว่า คือ ระเบียบคำที่มุ่งเล่าเรื่องในอดีตเป็นบุพพริยา เช่น ระเบียบคำในคัมภีร์ชาตกะ หรือชาตก ซึ่งเป็นคำประเภทร้อยกรองหรือ คาถาล้วน

^๔ สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๖๑๔.

^๕ เปลื้อง ณ นคร, พจนะ – สารานุกรมฉบับทันสมัย เล่ม ๑, (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖), หน้า ๑๖๔.

^๖ ฐานิสร์ ชาคริตพงศ์, “ความรู้ในเรื่องชาตก” อักษรสาร, พิมพ์เนื่องในโอกาสงานสี่ศาสตราจารย์ ๙ กันยายน ๒๕๑๕, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕), หน้า ๓๐.

^๗ หมายถึง หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยองค์ ๙ ได้แก่ สุตตะ เคยยะ เวຍยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัပ္พุตตัมมะ และเวทัลละ, รุรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/บทนำ, ขุ.อติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๕.

๓. ชาตก หมายถึง คัมภีร์เล่มหนึ่งในจำนวนคัมภีร์ ๑๕ เล่ม ของขุททกนิกายในพระสุตตันตปิฎก ซึ่งชาตกที่อยู่ในขุททกนิกายมี ๑๕ เรื่อง^๙

ชาตกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมี ๕๔๗ เรื่อง^{๑๐} ล้วนเป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงรำลึกด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ แล้วทรงนำมาแสดงแก่ผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ที่ทำให้ทรงแสดงชาตก หรือผู้ที่นำเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในปัจจุบันที่กำลังถกเถียงกัน มากราบทูลให้ทรงทราบแล้วเป็นเหตุให้ทรงแสดงชาตก ดังพุทธพจน์ที่ว่า

เราตถาคต ใต้น้อมจิตไปเพื่อบุพเพนิวาสานุสติญาณ ย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก ได้ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐๐ ชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัป และวิวัฏฏกัปบ้าง หลายกัปว่าในภพโน้นได้มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ มีอายุอย่างนั้น จุติจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น มีชื่อ มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น จุติจากภพนั้นก็จึงมาเกิดในภพนี้ ย่อมระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไป และชีวประวัติอย่างนี้^{๑๑}

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น คำว่า ชาตก จึงหมายถึงเรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่ทรงยกมาแสดงให้สาวกฟังโดยปรารภเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่กำลังเกิดขึ้นในครั้งพุทธกาลอันสอดคล้องกับเรื่องราวในชาตกนั้น ๆ นั้นเอง

สรุปได้ว่าเรื่องราวที่ปรากฏในชาตกต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงกับพุทธบริษัททั้งหลายนี้ เป็นเรื่องจริงที่พระพุทธองค์ทรงระลึกได้ด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ อันเป็นเรื่องจริงในอดีตที่เคยเกิดขึ้นมาแล้ว มิใช่มาแต่งเพิ่มในภายหลัง ความหมายของคำว่า ชาตก นี้ หมายถึง เรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงยกขึ้นแสดงปรารภเหตุการณ์ในปัจจุบันคือเป็นพระชาติที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ปรารถนาการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ดังนั้น เรื่องราวในชาตกต่าง ๆ จึงมีลักษณะเป็นบทสนทนาที่ถือว่าเป็นแก่นสำคัญของเรื่อง และเป็นหลักคำสอนหนึ่งในนวัคสัตตสุตตปิฎก

^๙ ดูรายละเอียดใน เสนาะ ผดุงฉัตร, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๑๑๒-๑๑๕.

^{๑๐} อาจารย์สุชีพสรุปไว้ว่า เป็นที่ทราบกันว่าชาตกมีทั้งหมด ๕๕๐ เรื่อง แต่เท่าที่ได้ลองนับดูในพระไตรปิฎก เล่ม ๒๗ มี ๕๒๕ เรื่อง ในเล่มที่ ๒๘ มี ๒๒ เรื่อง รวมทั้งสิ้นจึงเป็น ๕๔๗ เรื่อง ชาตกไป ๓ เรื่อง ซึ่งในเรื่องที่ชาตกไปนั้น น่าจะเป็นด้วยในบางเรื่องมีนิทานซ้อนนิทาน และไม่ได้นับเรื่องซ้อนแยกออกไปก็เป็นได้. ดูรายละเอียดใน สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**, หน้า ๖๑๔.

^{๑๑} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๒/๕, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๒/๖.

๒.๒ เนื้อเรื่องย่อของเตมียชาดก

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร วันหนึ่งภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกัน อยู่ในโรงธรรมสภาพรรณนามหาภิเนกขัมมบารมีของพระพุทธเจ้า พระศาสดาทรงสดับเรื่องนั้น ด้วยทิพโสต เสด็จออกจากพระคันธกุฎีมายังโรงธรรมสภา ตรัสถามว่า ประชุมเจรจากันถึงเรื่องอะไร เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า พระองค์มีบารมีเต็มแล้ว ทั้งสละราชสมบัติออกเพื่อคุณอันยิ่งใหญ่ ในบัดนี้ไม่หวั่นกลัวเลย เมื่อก่อนญาณยังไม่แก่กล้า กำลังบำเพ็ญบารมีอยู่ได้สละราชสมบัติออกมหาภิเนกขัมมบารมีเพื่อคุณอันยิ่งใหญ่ นั้น จึงนำอัครรรยัตริสตั้งนี้แล้ว ทรงดูขณะภาวอยู่ ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลวิงวอนให้ทรงเล่าเรื่อง จึงทรงนำอดีตนิทานมาแสดง^{๑๑} ดังนี้

ในเมืองพาราณสี มีกษัตริย์ทรงพระนามว่า พระเจ้ากาสิกราช ทรงครองราชย์ด้วย ทศพิชราชธรรม ทรงมีพระสนมมากมายแต่ไม่มีพระโอรส ประชาชนต่างขอให้พระราชาทรงมีพระโอรส พระราชาจึงมีพระดำรัสสั่งว่าให้พระสนมทั้งหลายปรารถนาบุตร พระสนมเหล่านั้นก็หาไม่บุตรไม่ พระนางจันทาเทวี ผู้เป็นอัครมเหสีจึงทรงทำพิธีขอพระโอรสในวันที่ทรงสมทาน อุโบสถศีล และได้ตั้งสัตย์อธิษฐาน ด้วยแรงศรัทธาและความดีที่พระนางได้เพียรปฏิบัติมา ท้าวสักกเทวราชจึงทรงขอให้เทพบุตรองค์หนึ่ง ให้เสด็จลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางจันทาเทวี พร้อมกับเหล่าบริวาร เมื่อครบกำหนด พระนางจันทาเทวีก็ประสูติพระกุมาร และในวันนั้นก็มีการกำเนิดบุตรอำมาตย์อีก ๕๐๐ คนพร้อมกัน ซึ่งพระราชาได้ทรงพระราชทานของกำนัลพร้อมแม่นมให้กับบุตรของอำมาตย์เหล่านั้นด้วย พระเจ้ากาสิกราชทรงรักพระกุมารเป็นอย่างมาก ถึงกับคัดเลือกแม่นมที่มีคุณสมบัติพิเศษจำนวน ๖๔ นาง เป็นผู้ถวายน้ำนม

เหล่าพราหมณ์ได้ทำนายพระลักษณะพระกุมารว่า พระกุมารจะสามารถครองราชสมบัติในมหาทวีปทั้ง ๔ พระเจ้ากาสิกราชทรงดีพระทัย จึงได้ขนานพระนามพระกุมารว่า พระเตมีย์ อันหมายถึงเหตุแห่งความปรีดาแก่ผู้คนทั้งปวง พระกุมารก็เป็นที่ยรักใคร่เอ็นดูของพระเจ้ากาสิกราชมาก พระองค์ทรงโปรดปรานพระกุมารยิ่งนัก ทรงอุ้มพระเตมีย์กุมารไว้บนตักขณะทรงออกวาระการด้วยเสมอ วันหนึ่งอำมาตย์ได้จับตัวโจร ๔ คน ซึ่งทำผิดในการลักขโมยเข้ามาเฝ้า พระราชาได้ตรัสสั่งลงอาญาแก่โจรเหล่านั้น พระเตมีย์กุมารได้ฟังทรงสลดพระทัย และทรงระลึกได้ถึงกาลก่อนที่เคยเสวยทุกขเวทนาในนรก จึงได้เกิดความกลัวเป็นอันมาก เทพธิดาที่สถิตอยู่ในเศวตฉัตร จึงได้แนะนำให้พระเตมีย์ประพฤติดองค์เป็นคนใบหูหนวก และง่อยเปลี้ย เพื่อให้เลียงพ้นจากการครองราชสมบัติอันจะเป็นเหตุแห่งการทำบาป นับแต่นั้นมา พระกุมารก็ทรงแสดงอาการผิดปกติ ไม่แสดงการโต้ตอบทางประสาทสัมผัสใด ๆ

^{๑๑} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๘.

เมื่อพระเจ้ากาสิกราชทรงทราบว่าพระโอรสมีอาการผิดปกติ ก็ไม่สบายพระทัย ทรงปรึกษากับพระนางจันทาเทวีแล้วก็ได้ให้การรักษาพระโอรส และรับสั่งให้ทดลองด้วยวิธีต่าง ๆ กล่าวคือ ทดลองโดยการให้นมล่องเลยเวลาบ้าง เอาผลไม้มาลอบ้าง ของเล่นบ้าง อาหารบ้าง ทำให้กลัวด้วยไฟบ้าง ด้วยช้างตกมันบ้าง ด้วยงูบ้าง ด้วยมหรสพบ้าง ด้วยศาตราอาวุธบ้าง ด้วยเสียงบ้าง ด้วยกลองบ้าง ด้วยแสงสว่างบ้าง ด้วยการเอาน้ำอ้อยทาตัวเพื่อให้แมลงวันตอมบ้าง ด้วยการให้นอนจมอุจจาระ ปัสสาวะของตนบ้าง ด้วยความร้อนบ้าง และด้วยการนำหญิงมาบำเรอเพื่อให้เกิดความกำหนัดบ้าง แต่พระเดมิย์ก็สู้อดทนผ่านพ้นการทดลองได้เพื่อจุดหมายที่พระองค์ทรงหวังไว้คือการออกบวช ฝ่ายพระเจ้ากาสิกราชทรงร้อนพระทัย รับสั่งให้พราหมณ์มาถวายคำทำนาย พราหมณ์ได้กราบทูลว่าพระเดมิย์เป็นกาลกิณี หากเลี้ยงไว้ในเศวตฉัตรต่อไปจะเกิดอันตราย ๓ อย่าง จึงเห็นควรให้นำพระเดมิย์ไปฝัง

พระเจ้ากาสิกราชทรงให้กระทำตามคำของพราหมณ์ รับสั่งให้นำพระราชโอรสไปฝังเมื่อถึงป่า สุนันทสารดีจึงลงจากรถ หยิบจอบไปขุดหลุมเป็นรูปสี่เหลี่ยมเล็กตามคำสั่งที่ได้รับมายามนั้น พระเดมิย์ได้ทรงกายลุกขึ้นเพื่อจะลงเคลื่อนไหวก่อน แล้วยังยกรถขึ้นได้ด้วยพลังกำลังอันเป็นพระบารมี เสด็จไปดูสารดีกำลังกมหน้าขุดหลุม ตรัสถาม และเล่าว่าที่พระองค์ประพฤติดังกับคนเป็นใบ้ หูหนวก ไม่เดิน ไม่เคลื่อนไหวก่อนเหมือนเป็นคนง่อย เหตุเพราะระลึกชาติได้ว่าพระองค์เคยเสวยราชสมบัติอยู่ยี่สิบปี ต้องไปอยู่ในถ้ำนรกแปดหมื่นปี ด้วยพระองค์กลัวการต้องอยู่ในนรกอีก ดังนั้นจึงไม่อยากเสวยราชสมบัติต้องการออกบวช สุนันทสารดีทูลขอลาออกบวชตามไปด้วย แต่พระเดมิย์รับสั่งให้กลับไปทูลพระราชาก่อน

ครั้งนั้นท้าวสักกเทวราชได้ทรงส่งพระวิสุกรรมเทวบุตร ให้ลงมาเนรมิตอาศรมและเครื่องบริวารไว้ให้พร้อม เมื่อพระเดมิย์เสด็จมาพบ จึงทรงอธิษฐานขอถือบวช แล้วครองผ้าเปลือกไม้สีแดง พาดบ่าด้วยหนังเสือ เปล้ามวยผม เสด็จประทับบนอาสนะใบไม้ในอาศรมตั้งพระทัยเจริญพรหมวิหาร จนบรรลุลุณามสมบัติในบัดนั้นเอง

ฝ่ายพระนางจันทาเทวีเมื่อเห็นสารดีกลับเข้าวังก็รีบไต่ถาม สุนันทสารดีจึงทูลให้ทรงทราบเรื่องราวต่าง ๆ พระราชามีรับสั่งให้เตรียมขบวนราชรถ และเสด็จออกไปหาพระราชโอรสด้วยความปลื้มปีติยิ่งนัก ครั้นไปถึงพระนางจันทาเทวีก็ทรงกันแสง ส่วนพระราชาทรงมีดำรัสให้พระราชโอรสลาผนวชไปครองราชสมบัติและอภิเษกกับพระธิดาเมืองใดก็ได้ก่อน และเมื่อมีราชบุตรราชกุมารเพื่อสืบราชวงศ์แล้วจึงค่อยออกบวช แต่พระเดมิย์ทูลตอบว่า การบวชเมื่อยังหนุ่มนั้นจึงจะสมควรกว่า เพราะราชสมบัติกับฐานะกษัตริย์นั้นเป็นเหตุให้ออกอุกศลกรรมมากมาย พระราชาจึงตัดสินพระทัยออกบวชบ้าง รับสั่งให้ตีฆ้องร้องป่าวแก่อำมาตย์ราชมนตรี และไพร่ฟ้าว่าผู้ใดใคร่บวชในสำนักพระเดมิย์ก็จงมาบวช บรรดาอำมาตย์และข้าราชการบริพารจึงพากันสละสมบัติมาบวชในสำนักพระเดมิย์กันมากมาย แม้พระเจ้ากาสิกราชและพระนางจันทาเทวีก็ทรงผนวชเป็นดาบสดาบสนี้อยู่ ณ คนละบรรณศาลา

เมื่อท้าวสามลราชกษัตริย์ที่ครองเมืองใกล้เคียงทราบเรื่องพระเจ้ากาสิกราชออกผนวช จึงได้ยกกองทัพเข้ามาประชิดพระนครหมายจะเข้ายึดครองพาราณสี เมื่อยกพลโยธามาถึงเมือง พระองค์ทรงประหลาดใจที่ผู้คนแม้กษัตริย์ยังตัดละลาภสักการะไปบวช จึงเสด็จตามไปในป่า พระเทมีย์ทราบถึงการมาของท้าวสามลราช ทรงออกมาต้อนรับแล้วประทับนั่งในอากาศ ทรงแสดงธรรมเทศนาเรื่องของบุญและบาป จนท้าวสามลราชและเหล่าไพร่พลเกิดความซาบซึ้ง พากันละกองทัพและอาวุธ พร้อมใจกันขอบวชอยู่ในสำนักพระเทมีย์กันทั้งสิ้น ในบริเวณป่านั้น จึงเต็มไปด้วยเหล่าฤๅษีบำเพ็ญฌานสมาบัติ และสัตว์ป่า ช้าง ม้า ที่ล้วนเชื่องโดยทั่ว ดาบส ดาบสินีเหล่านี้ เมื่อดับจิตไปก็ได้ไปเกิดในพรหมโลกและเทวภูมิ สถิตเป็นเทพยดาเป็นเทพธิดา เสวยสุขกันทั้งมวล^{๑๒}

เนื้อหาสาระที่ปรากฏในชั้นนอร์รกถา นี้ เป็นเรื่องเล่าที่เป็นตัวเชื่อมโยงเรื่องราวใน พระสุตตันตปิฎก ทำให้เข้าใจเรื่องราวมากยิ่งขึ้น เพราะเนื้อหาในส่วนพระสุตตันตปิฎกนั้นเป็น ตัวแก่นของชาดกของเนื้อเรื่องที่ใช้ดำเนินเรื่องในชั้นนอร์รกถา

๒.๓ บทบาทของบุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระเทมีย์

สังคมเป็นสถาบันที่บุคคลอยู่ร่วมกันสร้างขึ้น เพื่อประโยชน์ของตนเองในการดำเนิน ความสำคัญระหว่างตนเองกับสังคมนั้น ๆ เพื่อให้เกิดความสะดวกสบายและความเป็นระเบียบ เรียบร้อย การอยู่ร่วมกันในสังคมจึงต้องมีความสัมพันธ์ต่อกันตามระเบียบกฎเกณฑ์ โดยมี วัตถุประสงค์ร่วมกัน ไม่ว่าจะยุคใดสมัยใด จึงมีการกำหนดบทบาท หน้าที่ของบุคคลให้แตกต่างกัน ออกไปตามสถานภาพและหน้าที่ที่ตนจะกระทำ

ในการศึกษาเรื่องเทมีย์ชาดกนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาบทบาทของบุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้อง กับพระเทมีย์ ในฐานะต่าง ๆ ดังนี้

๒.๓.๑ พระเจ้ากาสิกราช

พระเจ้ากาสิกราชเป็นพระราชปกรองกรุงพาราณสีโดยธรรม เป็นพระราชบิดาของ พระเทมีย์ และเป็นผู้รับสั่งให้สุนันทสารตีประหารชีวิตพระเทมีย์ด้วยหลงเชื่อเหล่าพราหมณ์ว่า พระเทมีย์ทรงเป็นอันตรายถ้าจะให้อยู่ในเศวตฉัตรต่อไป แต่ภายหลังเมื่อทราบความจริงทั้งหมด แล้ว พระองค์ก็ทรงออกผนวชเช่นกัน ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงพระเจ้ากาสิกราชใน บทบาทต่อไปนี้

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๗๔.

๒.๓.๑.๑ บทบาทในฐานะกษัตริย์

กษัตริย์ พระเจ้าแผ่นดิน หรือพระราชา คือบุคคลที่ได้รับการยอมรับจากประชาชน และขุนนาง ข้าราชการบริพารทั้งหลายให้เป็นผู้นำ ในพระไตรปิฎกให้ความหมายว่า พระมหากษัตริย์เป็นผู้มีชาติสูง^{๑๓} และยังมีคำว่า พระราชาทั้งหลาย ได้แก่ พระเจ้าแผ่นดิน เจ้าผู้ปกครองประเทศ ท่านผู้ตัดสินคดี หรือเจ้าหน้าที่ที่มีอำนาจสั่งประหารและจองจำได้ ท่านเหล่านี้ชื่อว่า พระราชาทั้งหลาย^{๑๔} ที่ชื่อว่าพระราชา ได้แก่ ผู้ครองราชสมบัติ^{๑๕}

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจะใช้คำว่า พระมหากษัตริย์ พระเจ้าแผ่นดิน พระราชา ในความหมายเดียวกันคือ ผู้ปกครองบ้านเมืองและแคว้นแคว้น

ผู้นำที่ดี โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์นั้น เป็นผู้ที่ต้องปฏิบัติหน้าที่หนักมาก ในอปฺปสุตฺตีสุตฺร^{๑๖} กล่าวว่า เป็นหนึ่งในบุคคล ๕ ที่หลับน้อย พระราชาที่ประพฤติธรรมจะต้องเป็นแบบอย่าง ทำให้ปวงประชาที่อยู่ใต้อำนาจปกครองเคารพนับถือยำเกรง ประชาชนจะอยู่อย่างผาสุกก็ด้วยอำนาจการปกครองโดยพระราชาผู้ทรงธรรม ซึ่งเชื่อว่าพระราชาที่ดีจะปกครองอาณาประชาราษฎร์ได้ร่มเย็นเป็นสุข บ้านเมืองก็จะเจริญรุ่งเรือง พระมหากษัตริย์จะต้องมีหลักธรรมที่ใช้ในการปกครอง มีน้ำพระทัยที่เปี่ยมล้นด้วยพระเมตตากรุณา และบำเพ็ญพระกรณียกิจ นานัปการ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ดังมีมาในจกักรัตนสูตรว่า “พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชาในโลกนี้ ทรงอาทิตย์ธรรม สักการธรรม เคารพธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นตรา มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา ป้องกันและคุ้มครองพวกกษัตริย์ ผู้ที่ตามเสด็จ ในหมู่พล ในพราหมณ์และคฤหบดี ในชาวนิคมนและชาวชนบท ในสมณะและพราหมณ์ ในเนื้อ และนก”^{๑๗}

พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้บริหารผู้ปกครองที่มีความสำคัญมากมาตั้งแต่สมัยโบราณ จนกระทั่งถึงปัจจุบัน หลักธรรมสำหรับการส่งเสริมการปกครองให้สังคมได้รับความสงบสุข ในพระพุทธศาสนาได้มีการกล่าวไว้ เช่น ทศพิธราชธรรม^{๑๘} จักรวรรดิวรรดิ^{๑๙} ราชสังคหวัตถุธรรม^{๒๐} และละเว็นอคติ^{๒๑}

^{๑๓} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๑๕/๑๑๐, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๕/๒๐๒.

^{๑๔} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๙๑/๖๐, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๑/๙๑.

^{๑๕} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๕๓๙/๓๙, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๓๙/๖๖.

^{๑๖} อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๓๗/๑๔๖, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๗/๒๒๒.

^{๑๗} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๔๕๓/๑๐๔, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๕๓/๑๕๔-๑๕๕.

^{๑๘} ชุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒, ชุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒.

^{๑๙} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๘๔/๕๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

^{๒๐} อัง.อฏฺฐก. (บาลี) ๒๓/๑/๑, อัง.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๑/๑๕๕.

^{๒๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๖.

ในเรื่องเทมียชาดก พระเจ้ากาสิกราชทรงครองราชสมบัติโดยธรรมโดยเสมอ^{๒๒} ในฐานะกษัตริย์ นอกจากพระองค์จะดูแลบ้านเมืองให้สงบสุขแล้ว พระองค์ยังต้องใช้พระราชอำนาจในการตัดสินผู้กระทำความผิดโดยบทลงโทษทางอาญาของบ้านเมือง ทั้งนี้ เพื่อควบคุมบ้านเมืองให้เกิดความสงบ ยุติธรรม ไม่มีความขัดแย้งเกิดขึ้นในสังคม จากการศึกษาพระเจ้ากาสิกราชในฐานะกษัตริย์ พบว่า พระองค์ทรงใช้หลักธรรมดังนี้

๑. การให้ทาน

ทาน^{๒๓} หมายถึง การให้ การเสียสละ การบริจาค สิ่งที่ให้ ให้ของที่ควรให้แก่คนที่ควรให้เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น ทาน มี ๒ คือ ๑. อามิสทาน การให้สิ่งของ ๒. ธรรมทาน^{๒๔} การให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน เป็นการให้คำแนะนำสั่งสอนให้รู้ดีรู้ชั่ว หรือการแสดงธรรมในทานทั้ง ๒ ประการนั้น ธรรมทานเป็นทานที่มีผลเลิศกว่าอามิสทาน^{๒๕} ในอรรถกถาจริยาปิฎก^{๒๖} พระอรรถกถาจารย์ได้จำแนกประเภทแห่งทานไว้ ๓ คือ

๑. อามิสทาน ได้แก่ การให้วัตถุที่ควรให้
๒. ธรรมทาน ได้แก่ การให้ธรรมะ
๓. อภัยทาน ได้แก่ การให้ความปลอดภัย

ทานอีกประเภทหนึ่งที่จำแนกตามผู้รับทานหรือลักษณะการให้มี ๒ ประเภท คือ

๑. สังฆทาน ได้แก่ ทานที่ให้เพื่อส่วนรวม ไม่เจาะจงผู้รับ
๒. ปาฏิบุคลิกทาน ได้แก่ ทานที่ให้เจาะจงแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง^{๒๗}

พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำของประชาชน พระองค์ทรงเป็นผู้ปกครอง ดังนั้น การทำทานจึงจำเป็นอย่างยิ่งเพราะนอกจากจะเป็นการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่บุคคลรอบข้างแล้ว ยังเป็นการแบ่งปันให้กับผู้อยู่ใต้ปกครองของพระองค์ ดังเช่น พระเจ้ากาสิกราชพระราชทานเครื่องประดับและนางนมแก่บุตรอำมาตย์จำนวนมาก และความดีพระทัยในการที่ทรงมีพระราชโอรส จึงพระราชทานพรแก่พระนางจันทาเทวี และทรงให้ทำสักการะใหญ่แก่เหล่าพราหมณ์เหล่านั้น การมอบเครื่องประดับก็ดี การมอบนางนมให้แก่บุตรอำมาตย์ก็ดี การพระราชทานพร

^{๒๒} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๘.

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรม ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๖๒.

^{๒๔} อัง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๔๒/๘๗, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๒๐.

^{๒๕} ขุ.อิตติ. (บาลี) ๒๕/๘๘/๓๑๖, ขุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๘๘/๔๗๓.

^{๒๖} ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๘/๓/๖๑๘.

^{๒๗} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๘๐/๓๒๕, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๘๐/๔๓๐, **พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรม ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๖๒.

ตลอดจนการกระทำสักการะใหญ่แก่เหล่าพราหมณ์ทั้งหลาย ถือว่าเป็นการทำทานทั้งสิ้น การทำทานเป็นความดีอย่างหนึ่ง เป็นการสั่งสมความดี ทั้งยังเป็นการทำสิ่งที่เป็นทรัพย์ภายนอก ให้เป็นทรัพย์ภายในติดตัวอีกด้วย ดังเรื่องที่ปรากฏในนิธิกัณฑ์สูตร^{๒๘} ว่า

บุรุษย่อมฝังขุมทรัพย์ไว้ในน้ำลึกด้วยคิดว่า ทรัพย์นี้จักเป็นประโยชน์แก่ตน แต่ทรัพย์ที่ฝังไว้ นั้นจะมีประโยชน์แก่คนฝังทุกครั้งวาก็หาไม่ เพราะอาจถูกบุคคลอื่นเอาไป พอสิ้นบุญขุมทรัพย์ทั้งหมดนั้นย่อมพินาศไปด้วย ส่วนขุมทรัพย์คือบุญ บุคคลฝังไว้ดีแล้วด้วยการให้ทาน ในเจตีย์ ในสงฆ์ ในบุคคล ในแขก ในมารดา ในบิดา ในพี่ชาย ทรัพย์นั้นชื่อว่าฝังไว้ดีแล้ว ใคร ๆ ไม่อาจเอาไปได้ เป็นของติดตามตนไป บรรดาทรัพย์สมบัติทุกอย่าง เวลาเขาตายไปจะนำไปได้แต่เพียงขุมทรัพย์คือบุญนี้เท่านั้น^{๒๙}

จะเห็นว่าการให้ทาน เป็นการบำเพ็ญบุญกุศลอย่างหนึ่งในหลาย ๆ วิธี ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา สำหรับผู้มีความเข้าใจในหลักของการกระทำหลักกรรม จะไม่มีความสงสัยในการกระทำนั้น เพราะทราบดีว่า การให้ทานเป็นการสั่งสมบุญบารมีให้ตนเอง ซึ่งจะติดตามตนไปทุกเวลา แม้ผู้กระทำทานจะตายไป บุญนี้ก็สามารรถจะติดตามไปทุกหนทุกแห่ง การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่บุคคลที่อยู่ใต้การปกครองนอกจากจะเป็นที่รัก ที่เคารพ แก่บุคคลอื่นแล้ว ยังเป็นการผูกน้ำใจที่ดีอีกทางหนึ่งด้วย นอกจากทานดังกล่าวข้างต้นที่พระเจ้ากาสิกราชได้ทรงกระทำแล้ว ยังได้ทรงบริจาคทานครั้งใหญ่หลังจากที่พระองค์ทรงมีพระราชดำริจะออกผนวชตามพระราชโอรส ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

ครั้งนั้น พระราชาโปรดให้ตีกลองประกาศในพระนครว่า ชนใด ๆ ประารถนาจะบวชในสำนักของลูกเรา ชนนั้น ๆ จงบวชเถิด และโปรดให้เปิดประตูพระคลังทองเป็นต้นทั้งหมด แล้วให้จารึกในแผ่นทองผูกไว้ที่เสาห้องพระโรงว่า หม้อขุมทรัพย์ใหญ่มีอยู่ในที่นี้ด้วย ในที่โน้นด้วย ผู้ที่ต้องการจงถือเอาเถิด^{๓๐}

การเปิดพระคลังของพระเจ้ากาสิกราช นับว่าเป็นการทำทานครั้งใหญ่แก่ประชาชนผู้ยากไร้ เป็นประโยชน์ทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ ประโยชน์ของการให้ทาน ทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า อานิสงส์ ก็คือประโยชน์หรือผลที่เกิดจากการให้ทานนั่นเอง ซึ่งจะมีผลทั้งแก่ผู้ให้ทานและผู้รับทาน แต่ถ้าพูดถึงอานิสงส์ของการให้ทานจะหมายถึง ผลทานที่จะเกิดขึ้น มีขึ้นแก่ผู้ให้ นั้นเป็นสำคัญ เฉพาะผู้ให้ทาน ผู้ให้ย่อมได้รับอานิสงส์แห่งการให้ทาน ๕ อย่าง^{๓๑} และเมื่อพูดถึงอานิสงส์ว่าจะมากน้อยเพียงใด ก็ต้องอาศัยองค์ประกอบอื่น ๆ อีก เช่น ผู้ให้ทาน ผู้รับทาน

^{๒๘} ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๑-๑๐/๑๑-๑๒, ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑-๑๐/๑๗-๑๘.

^{๒๙} ตูรายละเอียดใน ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๐๒-๓๐๔.

^{๓๐} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๗๒.

^{๓๑} อัง. ปญจก. (บาลี) ๒๒/๓๕/๓๕, อัง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖.

และวัตถุทาน ตัวอย่าง วัตถุทาน หากเป็นการให้วัตถุทานก็มีอานิสงส์ระดับหนึ่ง แต่ถ้าให้ธรรม เป็นทานถือว่าชนะการให้ทั้งปวง นอกจากนั้นอานิสงส์หรือประโยชน์ของการให้ทาน ยังเป็น ปัจจัยเกื้อหนุนให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หรือหากมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นผู้มีโภคะมาก^{๓๒}

จากที่กล่าวมาแล้วทำให้เห็นถึงประโยชน์ของการให้ทาน ๒ ประการ คือ

๑) เป็นเครื่องเกื้อหนุนให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ กล่าวคือเมื่อตายไปจะเข้าถึง สุคติ โลกสวรรค์ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายโลกสวรรค์ไว้ว่า เป็นแดนอันแสนดี เลิศล้ำด้วยกามคุณทั้ง ๕ เป็นโลกของเทวดา ปกติแล้วก็จะหมายถึง กามาพจรสวรรค์ เป็น สวรรค์ที่เกี่ยวข้องด้วยกาม สวรรค์มี ๖ ชั้น คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี^{๓๓}

๒) เป็นเครื่องเกื้อหนุนให้เป็นผู้มีโภคะมาก การให้ทานจะทำให้เป็นผู้มีโภคะมากได้ ซึ่งเรื่องนี้สามารถพิจารณาจากความจริงที่ปรากฏให้เห็นในชีวิตจริง บางคนเกิดมารวย มีทรัพย์ สมบัติมาก บางคนเกิดมาแทบไม่มีอะไรจะกิน แม้จะดิ้นรนหาอย่างไรก็ไม่พอกิน อาจพิจารณา ได้จากเหตุปัจจัยหลายประการ แต่ปัจจัยตัวหนึ่งที่เป็นเหตุคือ การให้ทาน

ดังนั้นการให้ทานคือการได้ ได้รับความชื่นชม ได้รับความบุญกุศล ได้รับความผาสุก ได้มีรูปสมบัติ ได้เป็นที่รัก ได้มิตรไว้เป็นเครื่องป้องกันภัยต่าง ๆ จากคนทั้งหลาย ได้เป็นที่พึ่ง ของคนอื่นและของตนเอง เพราะการให้ทาน เหมือนคนออกกำลังย่อมได้กำลัง ดังนั้น การ ให้ทาน ผู้ให้ย่อมเป็นที่รักของผู้อื่น ผู้ให้ย่อมผูกไมตรีไว้ได้ เพราะการให้ย่อมเป็นการสร้างความ สงบสุขในสังคม เป็นการกำจัดความเห็นแก่ตัวออกไป ทำให้ได้ประโยชน์ทั้งผู้ให้และผู้รับ คือ ผู้ให้ก็จะได้รับผลตอบแทนทั้งในภพนี้และในภพหน้า ในภพนี้ก็คือผู้ให้ย่อมมีความอึดใจ ปลื้มใจ ในขณะที่ทำ ทำแล้วก็มีมีความสุขใจมีความสบายใจในตอนนั้น ส่วนในภพหน้านั้นก็ทำให้ไปเกิด ในสุคติภพและเป็นผู้มีโภคะสมบัติ สำหรับผู้รับก็จะได้รับทานจากผู้ให้ ได้รับความเมตตา กรุณา จุนเจือ และผู้รับจะประทับใจในความมีน้ำใจของผู้ให้ตลอดไป

๒. หลักศีลธรรม

การที่บุคคลจะดำเนินชีวิตหรือทำกิจการงานสิ่งใด เพื่อให้ถึงเป้าหมายที่ตนเองตั้งไว้ ได้นั้น จำเป็นจะต้องกำหนดทิศทางของเป้าหมายให้ถูกต้อง โดยอาศัยความเห็นถูก คือความ เห็นชอบเสียก่อน เพราะถ้าหากมีความเห็นที่ผิดแล้ว แม้จะมีความรู้ความสามารถ หรือความ พยายามสูงเพียงไร ก็ไม่สามารถที่จะไปถึงเป้าหมายนั้นได้ ฉะนั้น การที่บุคคลจะฝึกฝนอบรม ตนให้เป็นคนดี ในเบื้องต้นต้องมีความเห็นที่ถูกต้อง

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๔/๓๕๓, ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๒/๕๙๑/๒๕๕.

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๒, ๒๕๗.

คำว่าศีลธรรม เมื่อแยกบทแล้ว คำว่าศีล หมายถึง เว้นชั่วหรือเว้นจากข้อห้าม ธรรม หมายถึง ประพฤติดี หรือทำตามคำแนะนำสั่งสอน ดังนั้น ศีลธรรม^{๓๔} หมายถึง ความประพฤติที่ดีงามทางกาย วาจา ความประพฤติที่ดีที่ชอบ ความสุจริตทางกาย วาจา และ อาชีวะ และศีลคือกระบวนการปฏิบัติธรรมหรือการฝึกอบรมตนที่จะต้องกระทำให้ประณีต ยิ่งขึ้นไปตามลำดับขั้น กล่าวคือ เป็นความดีเบื้องต้นที่จะรองรับความดีขั้นสูงขึ้นไป เริ่มต้นด้วยการ ละเว้นหรือกำจัดความไม่ดีทางกายและวาจาก่อน แล้วจึงเสริมสร้างความดีให้บริบูรณ์ด้วยการปฏิบัติตนตามหลักเบญจธรรม หรือธรรม ๕ อันเป็นความรับผิดชอบขั้นพื้นฐานของบุคคล แต่ละคน คือรับผิดชอบต่อตนเองในการที่จะละเว้นความชั่วและรับผิดชอบต่อผู้อื่นในการที่จะทำความดีแก่เขา

บุคคลที่ได้รับการสรรเสริญเป็นพระมหากษัตริย์ นอกจากจะมีความเก่งกล้าสามารถ เฉลียวฉลาดแล้ว ยังต้องยึดมั่นในศีลธรรม ทั้งนี้เพราะการปกครองคนส่วนมากจะต้องมีความ สุจริต ประพฤติแต่สิ่งที่ดีงาม มีการสำรวมกาย วาจา ใจ เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ประชาชน และเป็นทีเคารพนับถือของประชาราษฎร์โดยทั่วไป

ในเรื่องเตมียชาดก พระเจ้ากาสิกราชก็ทรงยึดมั่นในหลักศีลธรรม ดังมีข้อความตอนหนึ่งที่พระเตมีย์ทูลถามพระราชาวา มหาบพิตรไม่เสวยน้ำจันท์ที่ไม่ทรงโปรดน้ำจันท์หรือ พระหฤทัยของมหาบพิตรทรงยินดีในสัจจะ ในธรรม และในทาน^{๓๕} หรือ พระราชาตรัสตอบว่า ข้าพเจ้าไม่ดื่มน้ำจันท์ที่ไม่โปรดน้ำจันท์ อหิงใจของข้าพเจ้ายินดีในสัจจะ ในธรรม และในทาน^{๓๖}

การไม่ดื่มน้ำจันท์ ที่พระเจ้ากาสิกราชตรัสตอบนั้นแสดงให้เห็นว่าพระเจ้ากาสิกราชทรงมีศีล และที่ทรงตอบว่าพระองค์ทรงยินดีในสัจจะ ในธรรม และในทานนั้น แสดงให้เห็นว่าทรงมีหลักธรรมสำหรับถือปฏิบัติอยู่ หลักธรรมนั้นก็คือ ฆราวาสธรรม ๔ อันได้แก่

๑. สัจจะ สัตย์ซื่อต่อกัน
๒. ทมะ รู้จักข่มจิตของตน
๓. ขันติ อุดทน
๔. จาคะ สละให้ปันสิ่งของ ๆ ตนแก่คนที่ควรให้ปัน

(ในธรรมหมวดนี้ ทมะ ท่านมุ่งเอาด้านปัญญา ขันติท่านเน้นในแง่วิริยะ)^{๓๗}

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๔๕.

^{๓๕} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๙.

^{๓๖} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๖๐.

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรม ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

ธรรมนี้ใช้สำหรับการครองเรือนของคฤหัสถ์ หรือหลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ เรียกว่า ธรรมของฆราวาส หรือ ฆราวาสธรรม ซึ่งมีอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑. สัจจะ คือ ความซื่อสัตย์ต่อกัน ไม่คดโกงกัน ไม่หลอกลวงกัน ความซื่อสัตย์ต่อกันระหว่างสามีภรรยา ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา ระหว่างพี่กับน้อง ระหว่างญาติมิตรระหว่างเพื่อนบ้าน เมื่อต่างมีสัจจะต่อกันก็เป็นทีที่ไว้วางใจกันได้ย่อมมีความสุขความเจริญร่วมกันตามควรแก่ฐานะ สัจจะในข้อนี้ ท่านสรรเสริญว่า คนย่อมได้รับเกียรติเพราะความสัตย์

๒. ทมะ คือ การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัยปรับตัว ในที่นี้หมายถึง ความไม่ถือไม่เอาแต่อารมณ์ของตนเป็นใหญ่ ยอมรับฟังเหตุผลของผู้อื่น และการรู้จักข่มจิตของตน หมายความว่า บังคับจิตไว้มิให้เห่อเหิม ใฝ่สูงเกินขอบเขต เกินประมาณ และรู้จักบังคับจิตของตน ไม่ให้โลภ อยากได้ในทางทุจริตผิดศีลธรรมในเรื่องเข้ายวนชวนให้เกิดความโลภ ไม่ให้โกรธเคืองคิดอาฆาตจองเวร อีกอย่างหนึ่ง ทมะ แปลว่า ความ รู้จักฝึกจิตของตน หมายความว่า ฝึกจิตให้สามารถ รู้จักเข้าใจทำงานต่าง ๆ ตามหน้าที่ให้เป็น และฝึกจิตให้สามารถหยุดได้ยับยั้งได้ ไม่ให้ถล่นไปสู่ความชั่วความผิดต่าง ๆ ท่านสรรเสริญว่า ผู้ตั้งใจฟังยอมได้ปัญญา

๓. ขันติ คือ ความอดทน หนักเอาเบาสู้ ไม่เกียจคร้านในการทำงาน ไม่ผัดเพี้ยนวันเวลา ทนต่อความลำบากตรากตรำ และอดทนต่อฝ่ายไม่ดี เป็นลักษณะความเข้มแข็งของจิตในการถอนตัวออกจากความชั่ว และในการพยายามทำความดี ความอดทนมี ๓ ประเภท คือ ๑. อดทนต่อความลำบากตรากตรำ ๒. อดทนต่อทุกขเวทนา ๓. อดทนต่อความเจ็บใจ บางแห่งท่านว่าความอดทนมี ๔ ประเภท โดยเพิ่มอดทนต่ออำนาจกิเลสเข้ามาอีก ๑ หมายถึงอดทนต่ออารมณ์ข้างฝ่ายเพลิดเพลีน เช่น ความสนุก การเที่ยวเตร่ ต้องอดทนไว้อยาเพลิดเพลีนนัก คนมีความอดทนยอมตั้งตนได้ ท่านสรรเสริญว่า คนหมั่นขยันเพียรเอาธุระ ย่อมหาทรัพย์ได้

๔. จาคะ คือ การเสียสละสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ปัน ทั้งแก่คนภายในครอบครัวและญาติมิตรหรือส่วนรวม ท่านสรรเสริญว่า ผู้ให้ยอมผูกไมตรีไว้ได้ในธรรมวิภาค^{๓๕} ได้กล่าวถึงเรื่องความต่างกันระหว่างทานกับจาคะไว้ว่า ทาน แปลว่า การให้ เป็นการให้โดยหวังผลตอบแทน ส่วนจาคะ แปลว่า การเสียสละ เป็นการให้โดยไม่หวังผลตอบแทน ทาน ถ้ามาคู่กับ จาคะ ทาน หมายถึงการให้วัตถุภายนอก จาคะ หมายถึงการสละสิ่งที่เป็นข้าศึกภายในคือกิเลส จาคะ ถ้ามาศัพท์เดียว หมายความว่าได้ทั้ง ๒ อย่าง คือหมายถึงการสละวัตถุภายนอกก็ได้ หมายถึงการสละสิ่งที่เป็นข้าศึกภายในก็ได้^{๓๖}

^{๓๕} พระศรีวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก), แบบประกอบนักธรรมตรี – อธิบายธรรมวิภาค

ปริจเจทที่ ๑, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗) หน้า ๓๑๒.

^{๓๖} คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ธรรมวิภาคและคิปปิปฏิบัติ ฉบับมาตรฐาน, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๓๕), หน้า ๑๗๒-๑๗๓.

สรุปได้ว่าหลักธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ความเป็นคนซื่อสัตย์ต่อกันไม่หลอกลวงกัน
จริงใจต่อกันย่อมเป็นที่ไว้วางใจของบุคคลอื่น การอยู่ร่วมกันย่อมจะมีความคิดเห็นที่แตกต่างกัน
ซึ่งเป็นเรื่องปกติธรรมดา ดังนั้น บุคคลจึงต้องรู้จักข่มใจยอมรับฟังเหตุผลของผู้อื่น ไม่เอาความ
คิดเห็นหรือเอาแต่อารมณ์ของตนเป็นใหญ่ การรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ไม่ใช่เป็นความ
พ่ายแพ้ แต่เป็นเพียงผู้ที่รู้จักนำความคิดเห็นหรือเหตุผลของผู้อื่นมาสร้างสรรค์ให้เป็นประโยชน์
กับตนเอง รวมทั้งบุคคลต้องมีความอดทนในสิ่งต่าง ๆ ผู้ที่อ่อนแอมักจะพ่ายแพ้กับชีวิต ดังนั้น
บุคคลจึงควรมีความอดทนในการดำเนินชีวิตดังเช่นอดทนต่อความยากลำบาก อดทนต่อความ
เจ็บป่วย หรือความเจ็บใจก็ตามก็ต้องอดทน นอกจากความอดทนดังกล่าวแล้ว ความเสียสละ
สิ่งของให้บุคคลอื่น ก็เป็นสิ่งที่ดีที่ควรทำ การให้นั้นนอกจากจะทำให้ผู้ให้มีความสุขกายสุขใจ
แล้ว ยังมีสுகติเป็นที่หวังอีกด้วย พระวาจาธรรม ๔ นี้ แต่ละข้อย่อมอำนวยประโยชน์ให้บุคคลใน
ชาตินี้และในชาติหน้า ดังพุทธพจน์ว่า ธรรม ๔ ประการนี้ บุคคลนั้นละโลกนี้ไปแล้วย่อมไม่เศร้า
โศก ในโลกนี้ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่าสัจจะ ทมะ จาคะ และขันติ เพราะฉะนั้น คฤหัสถ์ผู้ครองเรือน
จึงควรปฏิบัติธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ เพื่อความมีสุขในชีวิตที่ไม่ประมาท

๓. หลักการปกครอง

พระราชอาชฎราชธรรมเป็นผู้นำที่ใช้วิธีการปกครองโดยยึดหลักศีลธรรมส่วนใหญ่ ซึ่ง
การปกครองแบบนี้ทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นเลิศ ผู้ปกครองจะต้องมีหลักทศพิธราชธรรม หรือ
ธรรมะอื่น ๆ ที่เหมาะสม ฝ่ายผู้ถูกปกครองก็ต้องประพฤติตนเป็นคนดี และปฏิบัติตามผู้นำ
และธรรมะต่าง ๆ ตามคติความเชื่อในพระพุทธศาสนา ซึ่งเชื่อว่าผู้นำคนใดที่ประพฤติปฏิบัติตน
โดยยึดหลักทศพิธราชธรรมตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ผู้นำนั้นจะทำให้บ้านเมืองและ
อาณาประชาราษฎร์ดำรงอยู่ด้วยความร่มเย็นเป็นสุข ดังพุทธพจน์ที่ว่า

เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจำฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน ในหมู่มนุษย์
ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชน
ชาวเมืองนั้น ก็จะประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย หากประชาชนไม่ตั้งอยู่ในธรรม
ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นทุกข์ เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจำฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตาม
กัน ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรม
ประชาชนชาวเมืองนั้น ก็จะประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย หากพระราชชาติตั้งอยู่ในธรรม^{๕๐}

ส่วนธรรมที่ส่งเสริมการปกครองนั้น ได้แก่ ทศพิธราชธรรม^{๕๑} ในเรื่องเตมียชาดก
พระเจ้ากาสีราชทรงปกครองบ้านเมืองโดยทศพิธราชธรรม ทำให้ประชาชนรักใคร่ในพระองค์
ประชาราษฎร์ล้วนมีความสุข บ้านเมืองก็สงบเป็นปึกแผ่น

^{๕๐} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๐๔-๑๐๗/๑๗, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๐๔-๑๐๗/๒๑.

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๗๒, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒.

ดังพุทธดำรัสตอบหนึ่งว่า “ในอดีตกาล พระราชาพระนามว่า กาสีกราช ครองราชสมบัติโดยธรรมโดยเสมอในกรุงพาราณสี”^{๔๒} แสดงว่าพระเจ้ากาสีกราชทรงปกครองโดยทศพิธราชธรรม ทำให้บ้านเมืองของพระองค์ทรงเป็นปึกแผ่นร่มเย็นประจักษ์ราษฎรก็มีความสุข และข้อความอีกตอนหนึ่งว่า

พระเตมีย์ฤๅษีทรงทูลถามพระเจ้ากาสีกราชว่า ปัจฉินตชนบทของมหาบพิตรยังเจริญดีอยู่หรือ ความนิคมในท่ามกลางรัฐสีมาของมหาบพิตรยังเป็นแผ่นดินดีหรือ ฉางหลวงและพระคลังของมหาบพิตร ยังบริบูรณ์ดีอยู่หรือ

พระราชดำรัสตอบว่า ปัจฉินตชนบทของข้าพเจ้ายังเจริญดีอยู่ ความนิคมในท่ามกลางรัฐสีมาของข้าพเจ้ายังเป็นปึกแผ่นดีอยู่ ฉางหลวงและพระคลังของข้าพเจ้าทั้งหมด ยังบริบูรณ์ดีอยู่^{๔๓}

ในการปกครองบ้านเมืองนั้น ผู้ที่จะเป็นผู้ปกครองหรือผู้นำนั้นจะต้องมีคุณธรรม คือหลักทศพิธราชธรรม อันหมายถึงธรรมของพระราชา กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติคุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง ธรรมของนักปกครองมี ๑๐ ประการ^{๔๔} ได้แก่

๑) ทาน คือ การให้ สละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประจักษ์ราษฎร และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมไปถึงการให้สิ่งของ ให้กำลังใจช่วยทำกิจการต่าง ๆ ให้วจา เช่น ช่วยพูดกิจการ ให้กำลังใจความคิด เช่น ช่วยคิด แนะนำในกิจการ ให้กำลังใจปัญญา ให้ความรู้ จำแนกทานออกเป็นสองประการ คือ วัตถุทาน การให้วัตถุสิ่งของ และธรรมทาน คือการให้ธรรม ชี้แจงแสดงโอวาท หรือคำสั่งสอน แนะนำ

๒) ศีล ความประพฤติดีงาม สรรวมกายและวจา ประกอบแต่สุจริต รักษา กิตติคุณให้เป็นตัวอย่างและเป็นทีเคารพนับถือของประจักษ์ราษฎร ไม่ให้มีข้อบกพร่องที่ทำให้ใครดูแคลนเป็นการรักษากายกรรม วชิกรรม ให้ตั้งเป็นปกติ เว้นจากการประพฤติชั่วทุจริต ทศพิธราชธรรม เป็นศีลในด้านการปกครอง คือจะต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎหมาย จารีตประเพณีของบ้านเมือง และหมายรวมศีล ๕ ในทางพุทธศาสนาถือว่า ผู้ปกครองที่ตั้งอยู่ในศีล ย่อมทำให้ผู้อยู่ในปกครองอยู่เป็นสุข ไม่เดือดร้อน ศีลจึงจำเป็นสำหรับคนผู้อยู่รวมกันเป็นหมวดหมู่

๓) ปริจจาคะ คือ การสละเพื่อส่วนรวม เสียสละความสุขสำราญของตน เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง บริจาค คล้ายกับทาน คือ

^{๔๒} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๘.

^{๔๓} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๖๐.

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,

ทานหมายถึงการให้ เป็นการมุ่งให้ผู้รับได้ประโยชน์ ส่วนบริจาค หมายถึง การเสียสละ เช่น เสียสละประโยชน์หรือความสุขส่วนตน เป็นต้น พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองควรมีธรรม ในการประพฤติปฏิบัติกิจทั้งปวง เพื่อประโยชน์สุขของคนหมู่มาก ฉะนั้น จะต้องเสียสละความ ยึดถือประโยชน์ส่วนตน

๔) อาชชวะ คือ ความซื่อตรงต่อตนเอง ต่อการงานและต่อบุคคลอื่น และมีความรักดี ตั้งอยู่ในสุจริตธรรม ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริตมีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน ไม่ประพฤติหลอกลวง หรือหลีกเลียงแอบแฝง คนที่อยู่รวมกันเป็นหมู่ ถ้าปฏิบัติไม่ตรงในงาน ตามหน้าที่ ไม่ซื่อตรงต่อกันและกัน จะเกิดความแตกร้าง เป็นสังคมที่สงบสุขไม่ได้ พระมหากษัตริย์จะต้องมีพระอัธยาศัยประกอบด้วยความเที่ยงตรงต่อประชาชนโดยทั่วไป ไม่ทรงคิดลวงหรือประทุษร้ายผู้ใด

๕) มัททวะ คือ ความสุภาพอ่อนโยน ทั้งทางกายและวาจา ไม่แข็งกระด้าง มีอัธยาศัยไมเยอหยิ่งหยาบคายกระด้างถือตัว มีกิริยาสุภาพนุ่มนวลละมุนละไม ทำให้คนอื่น มีความจงรักภักดีแต่มีขาดการยำเกรง มีความอ่อนอ่อน มีสัมมาคารวะอ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ ผู้เจริญ อ่อนโยนต่อบุคคลที่เสมอกันและต่ำกว่า วางตนสม่าเสมอ ไม่กระด้างดูหมิ่นผู้อื่นด้วย อำนาจมานะ เพราะชาติ โศทร ยศ ทรัพย์ เป็นต้น ผู้ที่เป็นพระมหากษัตริย์จำเป็นต้องมีความอ่อนโยน ไม่ดั่งดื้อ เมื่อมีผู้มากราบทูลด้วยข้อความที่ประกอบด้วยเหตุผล ก็ให้นำมา พิจารณาให้ถ้วนถี่ ถ้าดีก็จะรับมาปฏิบัติ และทรงอ่อนน้อมต่อผู้ที่เจริญวัยและเจริญโดยคุณ

๖. ตปะ คือ การมีอำนาจหรือธรรม ที่ทำลายหรือขจัดความชั่ว เป็นอำนาจที่ ทำให้เกิดความเคารพยำเกรง รู้จักระยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอมให้หลงไหลหมกมุ่นในความสุข สำราญทางลัทธิพรหมณ์ถือว่าตปะของพระมหากษัตริย์ คือการคุมครองไพร่ฟ้าประชาชน ฉะนั้น พระมหากษัตริย์ผู้มีตปะ จะมีสง่าเป็นที่ยำเกรงของคนทั่วไป เมื่อคนรวมกันเป็นหมู่ ต่างจะต้องรู้หน้าที่ของตน พระมหากษัตริย์จะต้องมีความเพียรทำหน้าที่โดยไม่เกียจคร้าน

๗. อักโกธะ คือ ความไม่เป็นคนโกรธง่าย ความไม่กริ้วโกรธโดยใช้ชีวิต มีความเมตตา รักและปรารถนาดีต่อผู้อื่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็น ตัวของตัวเอง ไม่แสดงโกรธให้ปรากฏ ตลอดจนถึงไม่พยายามมุ่งร้ายคนอื่น แม้จักต้องลงโทษ ผู้ทำผิด ก็ทำตามเหตุผล ไม่ทำด้วยอำนาจความโกรธ พระมหากษัตริย์จะต้องมีพระอัธยาศัย ประกอบด้วยพระเมตตา ไม่ปรารถนาจะก่อเวรก่อภัยในผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่โกรธด้วยเหตุอันไม่ควร แม้มีเหตุให้โกรธก็ข่มใจไม่ทำตอบแม้แต่ผู้ที่มาเบียดเบียน เป็นธรรมเพื่อให้สังคมสงบสุข

๘. อวิหิงสา ไม่เบียดเบียน มีความกรุณา ช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ไม่ก่อกุศลทุกข์ยากแก่ผู้อื่น ตลอดถึงสัตว์ด้วยเห็นเป็นของสนุกเพราะอำนาจโมหะ พระมหากษัตริย์ทรงมี พระอัธยาศัยประกอบด้วยพระมหากรุณา ไม่ทรงเบียดเบียนผู้ใด ทรงปกครองประชาชน

ตั้งสัปดาห์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ดั่งบิดาปกครองบุตร แม้จะต้องเก็บภาษีราษฎร หรือเกณฑ์แรงงานราษฎรก็ทำเท่าที่จำเป็น ไม่ทำให้ผู้ใดเดือดร้อน

๙. ขันติ คือ ความอดทน อดกลั้น รู้จักข่มใจและห้ามใจตนเอง ทนทานต่อกิเลสและทุกข์ มีสติควบคุมจิตใจให้คงที่อยู่ตามปกติ ไม่ให้กำเริบอ่อนไหวในเมื่อเผชิญกับความยุ่งยากความลำบากหรือภัยอันตราย เป็นธรรมที่จะพ้นฝ่าอุปสรรคไปจนถึงจุดหมายปลายทางได้ แสดงถึงความเข้มแข็งและกล้าหาญ นอกจากจะรู้จักข่มใจแล้วต้องอดทนต่อทุกขเวทนา อดทนต่อถ้อยคำที่มีผู้กล่าวขู่ไม่เป็นที่ชอบใจ พระมหากษัตริย์จะต้องมีพระทัยกล้าหาญ สามารถรักษาพระทัยและพระอาการทางกาย วาจา ให้สงบเรียบร้อย จึงจะปกครองอาณาประชาราษฎรให้อยู่เป็นสุขได้

๑๐. อวิโรธนะ ความไม่คลาดธรรมดาหรือความไม่ผิด วางตัวเป็นหลักหนักแน่นในธรรม จะทำอะไรก็ศึกษาไตร่ตรองให้มีความรู้ทั่วถึงรอบคอบ เพื่อให้เกิดความไม่ผิดพลาดแต่ให้ถูกต้องในเรื่องทั้งปวง ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ร้าย ลามสักการะตั้งอยู่ในธรรมทั้งส่วนยุติธรรม คือความเที่ยงธรรม และนิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผน หลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม ก็ไม่ประพฤติกให้คลาดเคลื่อนวิบัติไป^{๔๔}

บุคคลผู้ที่จะมาปกครองบ้านเมืองหรือปกครองคนนั้นจะต้องมีคุณสมบัติที่ดี คือมีศีล มีคุณธรรม และหลักธรรมที่ใช้ในการปกครองอย่างยุติธรรม บ้านเมืองถึงจะเจริญก้าวหน้าและมีความร่มเย็นเกิดขึ้น เพราะถ้าผู้นำมีศีลธรรมแล้ว ประชาชนก็จะเอาเยี่ยงอย่างทำตามผู้นำนั้น สังคมก็มีความสุข นอกจากนั้น ผู้ปกครองบ้านเมืองหรือพระมหากษัตริย์ทรงตั้งอยู่ในชาติดี ประเพณี ไม่คลาดจากความยุติธรรม อุปถัมภ์ยกย่องคนที่ควรยกย่อง ลงโทษคนที่ทำความผิด ไม่กระทำการใดด้วยอำนาจอคติ ๔ ประการ บ้านเมืองก็จะสงบร่มเย็นด้วยดีประชาราษฎร์ก็จะอยู่อย่างผาสุกเพราะได้ผู้นำที่มีคุณธรรมที่ดีนั่นเอง

๔ การลงโทษผู้กระทำความผิด

มนุษย์อยู่ร่วมกันในสังคม และอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ ฉะนั้น สังคมจึงประกอบด้วยสมาชิกทุกเพศทุกวัย มีความแตกต่างกันทั้งด้านฐานะ หน้าที่ การงาน อุปนิสัย ความรู้และความประพฤติ มีทั้งคนดีและคนเลว มีทั้งคนที่เข้มแข็งและคนที่อ่อนแอ หากไม่มีการปกครอง ไม่มีผู้ควบคุม รักษาระเบียบของสังคม สังคมก็จะสับสนวุ่นวาย ไม่มีระเบียบวินัย จะมีการกดขี่ข่มเหงกันเอาไรต์เอาเปรียบกันตามใจชอบ ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมีการปกครองเพื่อควบคุม ดูแลสังคมให้มีความเรียบร้อย มีความสงบสุข การลงโทษผู้กระทำความผิดเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะควบคุม

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๘-๑๔๐, แสงอรุณ โปร่งรุระ ความจริงของชีวิต, (กรุงเทพฯ : พิเศษการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า๑๙๓-๑๙๔.

สังคมให้มีความเป็นอยู่อย่างสงบเรียบร้อย และอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ ในอัครคัมภีร์สุตตร^{๕๖} ได้กล่าวถึงมูลเหตุในการลงโทษผู้กระทำความผิด โดยมนุษย์ได้แต่งตั้งบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในสังคมนั้นเองให้เป็นผู้ที่ทำหน้าที่ในการตัดสิน หรือยุติความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคม บุคคลนั้นถูกเรียกว่า มหาสมมตบ้าง กษัตริย์บ้าง ราชาบ้าง ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในการตัดสิน ผู้กระทำความผิด มูลเหตุของการกระทำความผิดมาจากนิสัยที่มีแต่ความโลภ ความอยากได้ รักษาสิ่งที่ตนเองมี แต่ถือเอาสิ่งของของผู้อื่นมาเป็นของตน การตำหนิว่ากล่าวไม่สามารถที่จะหยุดยั้งการละเมิดในทรัพย์สินของผู้อื่นได้ เหตุนี้ การลงโทษด้วยการทรมาน และการทำร้าย ผู้กระทำความผิดจึงเกิดขึ้น โดยมีการแต่งตั้งผู้ที่จะสามารถลงโทษผู้กระทำความผิด ฉะนั้น คำแรกว่า มหาสมมต จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่บุคคลนั้นเป็นใหญ่แห่งที่นาทั้งหลาย คำที่ ๒ ว่า กษัตริย์ จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่บุคคลนั้นให้ชนเหล่าอื่นยินดีได้โดยชอบธรรม คำที่ ๓ ว่า ราชา จึงเกิดขึ้น ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดมีแวดวงกษัตริย์นั้นขึ้นแก่บุคคลเหล่านั้นเท่านั้น ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ก็กรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดใน หมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า^{๕๗} ดังนั้น มหาสมมต กษัตริย์ ราชา จึงเป็นคำที่เรียกบุคคลผู้ทำหน้าที่ในการปกครอง และเป็นต้นกำเนิดของรูปแบบการปกครองที่หลากหลายในปัจจุบัน การปกครองทุกระบบไม่ว่าจะเป็นแบบสมบูรณาญาสิทธิราช สังคมนิยม หรือประชาธิปไตย มีส่วนที่สำคัญเหมือนกันตรงที่การประพฤติกฎหรือจริยวัตรของผู้ปกครอง และการใช้อำนาจ หน้าที่ของผู้ปกครองนั้น เป็นไปด้วยความบริสุทธิ์เที่ยงธรรมแก่ผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองของตนหรือไม่ ขึ้นอยู่กับการประพฤติปฏิบัติของผู้บริหารทั้งสิ้น

ในเตมียชาดกกล่าวถึง ราชบุรุษได้จับกุมโจร ๔ คน ให้พระราชชาติตัดสินคดี ดังข้อความตอนหนึ่งว่า “ขณะนั้นพวกราชบุรุษนำโจร ๔ คนมาหน้าที่นั่ง พระราชาทอดพระเนตรเห็นโจรเหล่านั้นแล้ว มีพระราชดำรัสสั่งให้ลงพระอาญาโจรเหล่านั้น ให้เอาหวายทั้งหมดร้อยโจรคนหนึ่ง ๑,๐๐๐ ที ให้จำโจรคนหนึ่งด้วยโซ่ตรวนแล้วส่งเข้าเรือนจำ ให้เอาหอกแทงที่สรีระของโจรคนหนึ่ง ให้เอาหาลวเสียบโจรคนหนึ่ง”^{๕๘}

การปกครองของแคว้นแคว้นต่าง ๆ ในสมัยนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อำนาจเด็ดขาดในการปกครองเป็นของพระราชชาติผู้ปกครองแคว้น แต่เพียงพระองค์เดียว อำมาตย์ข้าราชการอื่น ๆ เป็นเพียงผู้ช่วยเหลือดูแลให้ประชาชนพลเมืองปฏิบัติตามกฎระเบียบที่กำหนดขึ้นเท่านั้น เมื่อพลเมืองทำผิดกฎหมายก็ต้องถูกลงโทษตามกฎหมาย ส่วนโทษที่จะใช้บังคับแก่ผู้กระทำความผิดนั้นจะหนักหรือเบา ก็ขึ้นอยู่กับกฎหมายและพระมหากรุณาธิคุณของพระราชชาติผู้ปกครองแคว้น และในการลงโทษผู้กระทำ

^{๕๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๓๐/๗๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๐/๗๖.

^{๕๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๓๑/๘๐, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๑/๘๗.

^{๕๘} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๒.

ความผิดต่ออาญาบ้านเมืองนี้ ก็เพื่อต้องการให้บ้านเมืองเกิดความสงบสุขเท่านั้น มิใช่ตัดสินคดีด้วยความเกลียดชังโดยส่วนพระองค์ หากเพียงมีต้องการให้ผู้ใดเอาเป็นเยี่ยงอย่าง เพราะถ้าผู้กระทำความผิดไม่กลัวอาญาบ้านเมืองแล้ว คนในสังคมก็จะกระทำความผิดโดยไม่มีความเกรงกลัวกฎหมายบ้านเมือง เมื่อบ้านเมืองไม่สงบประชาชนก็จะเดือดร้อนได้ ดังนั้นการลงโทษผู้กระทำความผิดจึงเป็นเรื่องที่สมควรกระทำเช่นกัน

๒.๓.๑.๒ บทบาทในฐานะพ่อ

ในสังคมจากอดีตถึงปัจจุบัน พ่อเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการปกครอง รับผิดชอบ และเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวให้มีความสุข โดยหน้าที่หลักของพ่อ คือเลี้ยงดูลูกให้ได้รับการศึกษา เมื่อเติบโตใหญ่ขึ้นจะได้เป็นผู้นำที่ดี และมีคุณภาพของสังคม และประเทศชาติ เมื่อถึงวัย อันควรที่จะมีครอบครัวก็จะหาคู่ครองให้ตามความเหมาะสม เพื่อให้เขาดำเนินตามวิถีทางของสังคมต่อไป ถึงยามที่พ่อแม่แก่ชราก็มีมอบทรัพย์สมบัติให้ลูก ๆ ต่อไป ในการศึกษานี้ ผู้วิจัยแบ่งบทบาทของพ่อออกเป็น ๒ ประเด็น คือ

๑. การให้ความรัก ความอบอุ่น และการเลี้ยงดู พ่อคือผู้ที่ให้กำเนิดให้ความรัก ความอบอุ่น เลี้ยงดู และทุ่มเททุกสิ่งทุกอย่างให้ลูก เพื่อที่จะให้ลูกเป็นคนดีของสังคม นอกจากนั้น พ่อยังเป็นต้นแบบที่ดีของลูก ดังนั้น พ่อกับลูกจึงมีความผูกพันแน่นแฟ้นต่อกัน พ่อจึงหวังให้ลูกสืบทอดกิจของท่านและดำรงวงศ์ตระกูลสืบไป หน้าที่ของพ่อแม่ที่มีต่อการเลี้ยงลูกนั้นมี ๕ ประการ^{๔๙}

ในเดมิยชาดก พระเจ้ากาสิกราชผู้เป็นพระราชบิดาได้ทรงทำหน้าที่ของพ่ออย่างดี แม้จะทรงหลงเชื่อเหล่าพราหมณ์ผู้ไกล่ชิด แต่ทว่าพระองค์ก็ทรงรักใคร่ และห่วงใยในพระราชโอรสของพระองค์เป็นอย่างมาก ทรงดีพระทัยตั้งแต่ที่ทรงทราบว่า พระนางจันทาเทวีทรงมีพระครรภ์ จึงได้พระราชทานครุฑ์บริหารแก่พระนาง และเมื่อทรงทราบว่าพระโอรสของพระองค์ประสูติแล้วก็ทรงดีพระทัยเป็นอย่างมากดังความตอนหนึ่งว่า “เมื่อทรงทราบว่า พระราชโอรสของพระองค์ประสูติแล้วเพียงสดับคำเท่านั้น ก็ทรงมีความรักในพระโอรสเป็นครั้งแรก เกิดขึ้นตัดพระฉวีจาดพระอัฐิมิถุชะ^{๕๐} เกิดพระปิตุชาบชานภายในกมล” นอกจากนั้น พระองค์ยังทรงพระราชทานนางนม ๖๔ คน เพื่อคอยดูแลพระเดมิย์เป็นอย่างดี

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๙๑.

^{๕๐} อัฐิมิถุชะ เป็นคำนามหมายถึง เยื่อในกระดูก, ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๓๕๑.

จะเห็นได้ว่าความรักของพ่อที่มีต่อลูกนั้นยิ่งใหญ่ เพียงแรกเห็นก็รักสยหายเลือดของตนเองอย่างหาที่เปรียบมิได้ ดังจะเห็นได้จากการแสดงความรักของพ่อที่มีต่อลูกเมื่อครั้งยังเป็นทารกอยู่ โดยในตอนแรกที่พ่อกว่าราชการ และอุ้มลูกให้นั่งตักเมื่อตอนอายุ ๑ เดือน ดังที่ปรากฏในอรรถกถาความตอนหนึ่งว่า ”พระราชาทอดพระเนตรเห็นพระปิโยรส ทรงสวมกอดจุมพิตที่พระเศียรแล้ว ให้ประทับบนพระเพลา ประทับรับนมอยู่ด้วยพระกุมาร”^{๕๑} นอกจากพระราชทานเครื่องประดับและนางนมแก่บุตรอำมาตย์จำนวนมากแล้ว ความดีพระทัยในการที่ทรงมีพระราชโอรส ยังโปรดพระราชทานพรแก่พระนางจันทาเทวีและทรงให้ทำสักการะแก่เหล่าพราหมณ์ และขนานพระนามพระกุมารว่า เตมีย์กุมาร

กาลเวลาต่อมาเมื่อพระเตมีย์ทรงแกล้งทำเป็นไม่พูดราวกับคนเป็นใบ้ หูหนวก และง่อยเปลี้ย พระเจ้ากาสิกราชทรงร้อนพระทัยเป็นอย่างมาก ตรัสเรียกพราหมณ์ทั้งหลายมาสอบถาม จึงเป็นที่มาของการทดสอบพระกุมารด้วยวิธีการต่าง ๆ อาทิ การถวายน้ำนมล่วงเวลา การล่อด้วยขนม ด้วยของเล่น ด้วยอาหาร เป็นต้น ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า

คณะอำมาตย์กราบทูลพระราชาวา ธรรมดาทากรสีชวบขอบโภชนาหาร พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยโภชนาหาร ฝ่ายพระเตมีย์กุมารทรงโอวาทพระองค์ว่า อดภาพของเจ้าที่ไม่ได้โภชนะบริโภคนับไม่ถ้วน ทรงกลัวภัยนรก มิได้ทอดพระเนตรดูโภชนาหารนั้น ลำดับนั้นพระชนนีพระโพธิสัตว์เป็นผู้เหมือนมีพระหฤทัยแตกทำลาย ให้พระโอรสเสวยโภชนาหารด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง^{๕๒}

จากความดังกล่าว ทำให้มองเห็นว่า ความรักของพ่อและแม่นั้นยิ่งใหญ่ ลูกเปรียบเสมือนแก้วตาดวงใจของพ่อแม่ การที่พระกุมารไม่มีปฏิกิริยาโต้ตอบต่อสิ่งต่าง ๆ ยิ่งทำให้พระราชบิดาและพระราชมารดามีความทุกข์ใจอย่างใหญ่หลวงและมีความเศร้าโศกเสียใจเป็นอันมากกับการที่ลูกเป็นเช่นนี้ แต่ความพยายามของพระราชบิดาและพระราชมารดา ก็ยังไม่สิ้นหวัง จึงเพียรพยายามทดลองด้วยวิธีการต่าง ๆ ด้วยหวังว่า สักวันหนึ่งพระกุมารอาจจะหายประชวร มีร่างกายปกติ กลับมาเป็นเหมือนอย่างเดิม ความที่พ่อรักลูกจึงยอมทดลองทุกอย่าง และเป็นที่น่าเชื่อถือว่า ไม่ว่าจะเป็นการทดลองด้วยวิธีใด ผู้เป็นพ่อคงจะรอคอยอย่างใจจดใจจ่อด้วยความรักลูก เพียงแค่อย่างรู้ว่าลูกมีอาการไหวติงบ้างหรือไม่เท่านั้น เมื่อผลปรากฏออกมาไม่เป็นดังที่คิด ความที่รักในพระโอรสจึงยิ่งทำให้ร้อนพระทัย และเมื่อเหล่าพราหมณ์กลับคำทำนายว่าพระกุมารหากยังพระชนม์ชีพอยู่ จะทำให้เกิดอันตราย ๓ อย่าง คือ อันตรายแก่ชีวิต อันตรายแก่พระมเหสี และอันตรายต่อราชบัลลังก์ เพราะฉะนั้น จึงต้องกำจัดพระโอรส พระราชาแม้จะทรงรักพระโอรสเพียงใด แต่ก็ทรงหวงใยอันตรายที่จะมาถึงดังที่พราหมณ์ทำนาย

^{๕๑} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๐.

^{๕๒} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๗.

พระองค์จึงต้องตัดพระทัยมีรับสั่งให้ปลงพระชนม์พระโอรสอย่างนั้น ใจของผู้เป็นพ่อคงต้องทุกข์ทรมานอย่างใหญ่หลวง พระองค์ทรงอนุญาตให้พระโอรสทรงครองราชสมบัติเป็นเวลาเจ็ดวันตามที่พระมหेशีทรงทูลขอ ภายหลังเมื่อสุนันทสารถึกลับมา เมื่อทรงทราบความจริงว่าพระโอรสทรงแกล้งทำลวง ไม่ได้เป็นอะไร ตรัสเรียกเจ้าหน้าที่ให้เตรียมพร้อม พระองค์จะเสด็จไปหาลูกชายด้วยความดีพระทัย

๒. การมอบราชสมบัติ

ธรรมดาว่ามารดาบิดาได้ชื่อว่าเป็นผู้ให้ ให้ทุกอย่างที่สามารถจะทำให้บุตรมีความสุข แม้แต่ชีวิตท่านก็สามารถให้ได้ มรดก คือสมบัติที่มารดาบิดาจะมอบให้บุตร และเมื่อถึงเวลาอันควร บิดาย่อมมอบทรัพย์สินมรดกไว้ใน ๒ สมัย คือ

๑) กาลสมัย ได้แก่ การมอบทรัพย์สินที่เป็นต้นทุนให้สำหรับประกอบอาชีพหรือทรัพย์สินอันเป็นต้นทุนเพื่อสร้างหลักฐานให้ชีวิตเป็นปึกแผ่นมั่นคง เช่น ทรัพย์สินต่าง ๆ เป็นต้น

๒) นิจสมัย ได้แก่ การมอบทรัพย์สินให้ในวาระอันเป็นมงคล เช่น แต่งงาน การเข้ารับการศึกษา หรือให้การรักษาเมื่อยามเจ็บป่วย เป็นต้น

ตามธรรมเนียมกษัตริย์ เมื่อพระโอรสมีวัยอันสมควรที่จะปกครองบ้านเมือง บิดาก็จะมอบราชสมบัติให้บริหารต่อไป ซึ่งในการบริหารบ้านเมืองผู้นำก็ต้องมีคุณสมบัติที่ดีเป็นแบบอย่างให้แก่ประชาชน และตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม ประชาชนจึงจะมีความศรัทธาและเคารพจงรักภักดี ดังที่มีมาในขุททกนิกาย ชาดก ตอนหนึ่งว่า “กาลนั้นชาวพระนครกล่าวกันว่าพระราชชาของพวกเราไม่มีพระโอรสแม้องค์หนึ่งที่จะสืบพระวงศ์ จึงประชุมกันที่พระลานหลวงกราบทูลพระราชว่า ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์ทรงปรารถนาพระโอรสเถิด”^{๕๓}

จากนั้น พระนางจันทาเทวีก็ประสูติพระโอรสทรงพระนามว่า เตมีย์กุมาร เหล่าพราหมณ์ทั้งหลายได้ทำนายพระลักษณะของพระกุมารว่า สมบูรณ์ด้วยบุญลักษณะ และพระกุมารจะสามารถครองราชสมบัติ ในมหาทวีปทั้ง ๔ เป็นจักรพรรดิ มีบริวารมาก

พระเจ้ากาสิกราชทรงดีพระทัยเป็นอย่างมาก ที่พระกุมารจะได้เป็นจักรพรรดิใหญ่ แต่เมื่อเวลาผ่านไป ปรากฏว่าพระเตมีย์กลับเป็นใบ้ หูหนวก ง่อยเปลี้ย ทำให้พระเจ้ากาสิกราชทรงร้อนพระทัยเป็นอย่างยิ่ง จวบจนกระทั่งได้สั่งให้นายสุนันทสารถึทำร้ายพระโอรสเมื่อนายสุนันทสารถึกลับมา และได้ทรงทราบความจริงว่า ที่ผ่านมานั้นพระโอรสทรงแกล้งทำก็ดีพระทัยว่าพระโอรสไม่ได้เป็นใบ้ หูหนวก ง่อยเปลี้ยอย่างนั้นจริง ๆ จึงคิดจะยกราชสมบัติให้พระโอรส ดังนั้นจึงติดตามเพื่อให้มารับราชสมบัติ ดังความตอนหนึ่งว่า “พระราชารับเสด็จขึ้นประทับบนม้านิทรพอันเทียมแล้ว ได้ตรัสกะนางข้างในว่า จงตามเราไปทุกคน เตรียมเครื่อง

^{๕๓} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๘.

ราชกฤษฎีกา^{๕๔} ขึ้นรถไปด้วย^{๕๕} เนื่องจากพระเจ้ากาสิกราชทรงต้องการมอบราชสมบัติให้แก่พระราชโอรส ดังความตอนหนึ่งว่า

ข้าพเจ้าขอมอบกองพลช้าง กองพลรถ กองพลม้า กองพลราบ และกองพลผูกเกราะ ตลอดจนพระราชนิเวศอันเป็นที่รื่นรมย์แก่ลูก และขอมอบนางสนมกำนัลในผู้ประดับด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพแก่ลูก จงเป็นพระราชอาของข้าพเจ้าทั้งหลาย สตรี ๔ คนเป็นผู้ฉลาดในการพ้อนรำและการขับร้อง จักทำให้ลูกรื่นรมย์ในกาม ข้าพเจ้าจักนำราชกัญญาจากพระราชอาเหล่าอื่นที่ตกแต่งแล้วมาเพื่อลูก จงให้นางเหล่านั้นมีโอรสมาก ๆ แล้วจึงผนวชต่อภายหลัง ลูกยังเยาว์ ตั้งอยู่ในปฐมวัย มีเกศาดำสนิท จงครองราชสมบัติเถิด^{๕๖}

โดยปกติพ่อเป็นบุคคลที่มอบความรักความอบอุ่น เลี้ยงดูและวางรากฐานให้กับลูก และจะยกราชสมบัติ หรือมรดกในสิ่งที่ตนเองมีให้แก่ลูก เพื่อให้ลูกมีสิ่งที่ดี ๆ ในชีวิตและเป็นทายาทสืบต่องานของพ่อต่อไป เป็นสิ่งที่ผู้เป็นพ่อมักจะคิดและจะฝากเอาไว้ให้แก่ลูกด้วยความรักพร้อมกับวางใจให้ลูกได้ดูแลรักษามรดกหรือราชสมบัติต่อไปอย่างหมดห่วงนั่นเอง

๒.๓.๑.๓ บทบาทในฐานะสามี

สามีที่ดีคือ เอาใจใส่ดูแลภรรยา การอยู่ร่วมกันในฐานะสามีภรรยาเกิดจากความรัก ความผูกพัน ความเข้าใจซึ่งกันและกัน โดยที่ทั้งสองฝ่ายจะต้องมีความเอื้อเฟื้อต่อกัน เพราะว่าเป็นหลักเบื้องต้นของการอยู่ร่วมกันแบบสามีภรรยา บุคคลที่จะมาอยู่ร่วมกันใช้ชีวิตคู่ครองเรือนร่วมกันนั้น มีสาเหตุมาจากความรักเป็นเบื้องต้น ๒ ประการ คือ

๑. ด้วยการอยู่ร่วมในชาติปางก่อน
๒. ด้วยการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันในปัจจุบัน^{๕๗}

^{๕๔} เครื่องราชกฤษฎีกา^{๕๔} เครื่องหมายความเป็นพระราชอาธิตามที่แสดงในบรมราชาภิเษก ร. ๗ คือ ๑. พระมหาพิชัยมงกุฏ ๒. พระแสงขรรค์ชัยศรี ๓. ธารพระกร ๔. วาลวิชนี (พัดกับแส้จามรี) ๕. ฉลองพระบาท รวมเรียกว่า เบญจราชกฤษฎีกา (ป. กฤษฎ = เครื่องหมายความเป็นพระราชอา + ภณฑุ = ของใช้; ระบุไว้ในอภิธานปิทีปิกา คาทาที่ ๓๕๘ ว่า พระขรรค์ ฉัตร อุณหิส ฉลองพระบาท วาลวิชนี คือ มีฉัตรแทนธารพระกร; ในจดหมายเหตุบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๒ มีทั้งฉัตรและธารพระกร พระแสงขรรค์ พระแสงดาบ วาลวิชนี พระมหาพิชัยมงกุฏ และฉลองพระบาท รวมเป็น ๗ สิ่ง วาลวิชนี ที่ปรากฏเป็นพัดกับแส้จามรีนั้น แต่ก่อนเป็นพัดใบตาลอย่างที่เราเรียกว่า พัดนี้ฝึกมะขาม ต่อมาท่านเห็นควรเป็นแส้จามรีจะดีกว่า เพราะศัพท์ว่า วาลวิชนี หมายความว่า เป็นแส้นโคชนิดหนึ่ง จึงสร้างแส้จามรีขึ้น แต่ก็ไม่อาจเลิกพัดใบตาลของเก่า เป็นอันรวมไว้ทั้ง ๒ อย่างในเครื่องที่เรียกว่า วาลวิชนี), ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑-๒.

^{๕๕} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๗.

^{๕๖} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๖๕, ๖๘-๖๙.

^{๕๗} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๔๕.

พระเจ้ากาสิกราชทรงรักใคร่ผูกพันในพระนางจันทาเทวีก็มาจากสาเหตุของความรัก ๒ ประการดังกล่าวข้างต้น ความรักตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นความรักที่ไม่ทำให้หลง แสวงหาความรักที่ขาดเหตุผล ซึ่งจะนำไปสู่ความเดือดร้อนเสียหายด้วยประการต่าง ๆ ดังนั้น เมื่อสามีภรรยาได้ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน ก็ต้องช่วยกันประคับประคองความรักด้วยคุณธรรมความดี คือทำแต่สิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ต่อกัน ผลตอบแทนที่จะได้รับก็คือได้รับความรัก ความอบอุ่น สดชื่น มีความสุขทั้งด้านร่างกายและจิตใจ และเป็นความรักในการครองเรือนที่ยั่งยืนและแน่นแฟ้น ยาวนาน ชีวิตครอบครัวจะมีความราบรื่นก็ต่อเมื่อสามีภรรยาปฏิบัติต่อกันอย่างถูกต้องตาม หน้าที่ มีความเข้าใจซึ่งกันและกัน สามารถปรับตัวเข้าหากัน รู้จักปรับปรุงตนในส่วนที่บกพร่อง ด้วยแต่ละคนย่อมมีนิสัยใจคอต่างกัน สามีภรรยาก็มีนิสัยและความประพฤติแตกต่างกัน มาก น้อยแล้วแต่การสั่งสมประสบการณ์ของแต่ละคน การใช้ชีวิตครอบครัวจึงต้องรู้จักปรับผิชอบ หน้าที่ มีความเคารพ ความไว้วางใจซึ่งกันและกัน มีความเกรงใจต่อกัน มีความรัก ความผูก ใจกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพื่อยืดเหนี่ยวน้ำใจของกันและกัน สามารถครองใจให้ อยู่ร่วมกันด้วยความรักได้ จึงจะทำให้สามีภรรยามีชีวิตที่เหมาะสมหรือมีความราบรื่นสม่าเสมอ กลมกลืนกันในการครองเรือน อยู่ครองชีวิตสามารถเป็นสามีภรรยาได้ยาวนาน เมื่อสามีภรรยา มีหลักธรรม คุณธรรม ก็จะมีเป้าหมายคือเพื่อความมั่นคงและปลอดภัยต่อชีวิตและการมีบุตร ด้วยกัน ตลอดถึงการสร้างฐานะทางด้านครอบครัว

สามีที่ดีนั้นจะต้องเลี้ยงดู รักและห่วงใย ปกป้องคุ้มครองภรรยาให้ได้รับความสุขทั้ง ภายและใจ เป็นเพื่อนที่ดีที่อยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุข แบ่งเบาปัญหา ให้กำลังใจ และคอยเอาใจใส่ ดูแลกันและกัน ดังนั้น สามีจึงมีหน้าที่พึงบำรุงภรรยา ๕ ประการ^{๕๘}

ในฐานะเป็นผู้นำและพระสวามี พระเจ้ากาสิกราชทรงดูแลห่วงใยในพระนางจันทา เทวี ดังความตอนหนึ่งว่า “พระนางทรงทราบที่ตั้งครรภ์ จึงกราบทูลแต่พระราชา พระราชา ทรงทราบดังนั้น จึงได้พระราชทานครรภ์บริหารแก่พระนาง”^{๕๙} ทำให้ทราบว่าพระเจ้ากาสิกราช ทรงเป็นพระสวามีที่ทรงรักใคร่ต่อพระนางจันทาเทวีเป็นอย่างมาก หรือดังตอนที่พระนางจันทา เทวีทรงอ่อนนอนพระสวามีเกี่ยวกับพระโอรส และการที่พระเจ้ากาสิกราชพระราชทานอนุญาต ให้พระราชาโอรสครองราชสมบัติได้นั้นก็ด้วยความรักในพระนางจันทาเทวีและพระโอรส หรือ ตอนที่พระเจ้ากาสิกราชและพระนางจันทาเทวีทรงทราบว่าพระโอรสทรงบวชอยู่ในป่า จึง ยกกองทัพเสด็จไปหา เมื่อทรงทำปฏิสันถารแล้ว พระเตมียราชอุทยานำโอบมากเม้านั้นออกมา เชิญพระราชาให้เสวย ลำดับนั้น พระราชาตรัสกะพระนางว่า

^{๕๘} ตูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๔.

^{๕๙} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๐.

ที่รัก เธอจงดูโภชนาหารของลูกเธอ แล้วทรงหยิบใบหมากเม่าหนึ่งวางในพระหัตถ์ของพระนาง แล้วประทานแก่นางสนมอื่น ๆ คนละหน่อย นางสนมทั้งปวงเหล่านั้นกล่าวว่า พระองค์เสวยโภชนะ เห็นปานนี้หรือพระเจ้าข้า แล้วรับใบหมากเม่านั้น มาวางไว้บนศีรษะของตน ๆ กล่าวว่า พระองค์ทำสิ่งที่ทำได้ยากยิ่ง พระเจ้าข้า^{๖๐}

จากการศึกษาดังกล่าวเชื่อได้ว่า พระเจ้ากาสีกราชทรงเป็นสามีที่ดีทรงรักใคร่และห่วงใยในครอบครัว ทั้งพระนางจันทาเทวี และพระราชโอรสเป็นอย่างมาก ทรงพร้อมที่จะทำให้บุคคลผู้เป็นที่รักนี้มีความสุขความสบายใจ แต่เมื่อเหตุการณ์มิได้เป็นปกติเช่นนั้น ความทุกข์ ความเสียใจที่พระองค์ได้รับมาตลอดสิบกว่าปีที่เห็นบุตรของพระองค์ผิดปกติไปนั้นก็เป็นที่ทำให้พระองค์ทรงเสียพระทัยไม่น้อย แม้ในช่วงระหว่างที่พระองค์จะต้องตัดสินใจในการตรัสสั่งให้ประหารพระโอรส เป็นที่น่าเชื่อได้ว่า พระองค์ย่อมทุกข์ระทมขมขื่นใจมากกว่าใคร เพราะนอกจากจะเห็นพระนางจันทาเทวีเศร้าโศกเสียใจแล้ว พระองค์ยังจะต้องเสียพระโอรสผู้เป็นที่รักอีกด้วย ซึ่งเป็นเสมือนแก้วตาดวงใจ แต่ในฐานะกษัตริย์ก็ต้องข่มใจเพื่อความสุขสวัสดิ์ภายใต้เสวตฉัตรในฐานะผู้ปกครองแคว้น

๒.๓.๒ พระนางจันทาเทวี

พระนางจันทาเทวี เป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากาสีกราชซึ่งเป็นพระราชอาปกรองกรุงพาราณสี เป็นพระราชมารดาของพระเตมีย์ ซึ่งเป็นผู้ที่สมบูรณด้วยสีลาจารวัตร พระนางสมทานอุโบสถในวันเพ็ญ กระทำสังจกิริยา ขอบุตรซึ่งก็คือพระเตมีย์นั่นเอง ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงพระนางจันทาเทวีในบทบาทต่อไปนี้

๒.๓.๒.๑ บทบาทในฐานะภรรยา

คำว่า ภรรยา หรือ ภริยา หมายถึง หญิงที่เป็นคู่ครองของชาย^{๖๑} ภรรยาเป็นคำที่มาคู่กันกับคำว่าสามี ซึ่งหมายถึงผู้เลี้ยงดู หรือ เจ้าของ ภรรยา - สามี ถือว่าเป็นหุ้นส่วนชีวิตซึ่งกันและกัน ทั้งสองต้องประพฤติอยู่ในฆราวาสธรรม คือ ธรรมของผู้ครองเรือน กล่าวคือ จะต้องมีความจริงใจซื่อสัตย์ต่อกัน เป็นต้น ผู้ชายที่ได้ชื่อว่าเป็นสามีก็เพราะเลี้ยงดูภรรยา และผู้หญิงที่ได้ชื่อว่าเป็นภรรยา ก็เพราะทำตัวให้เป็นคนที่น่าเลี้ยง ครอบครัวย่อมมีสามีและภรรยาเป็นคนดี ครอบครัวย่อมมีความเจริญมั่นคง มีความสุข ความเจริญ ถ้าสามีหรือภรรยาเป็นคนไม่ดี ครอบครัวย่อมมีแต่ความแตกแยกวิวาตบาดหมางกัน ไม่มีความสุขสงบสุขในชีวิตครอบครัว ผู้หวังความเจริญความสงบสุขในครอบครัว จึงควรประพฤติตนเป็นสามีและภรรยาที่ดีตลอดไปตามหลักธรรมของผู้ครองเรือนพึงปฏิบัติ

^{๖๐} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๖๒.

^{๖๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๙๑๘.

พระนางจันทาเทวีทรงเป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากาสิกราช เป็นผู้ที่มีความประพฤติปฏิบัติธรรมอันดี มีศีลธรรม และทำหน้าที่ภรรยาอย่างดี จึงเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้ากาสิกราช ดังจะเห็นได้จากพระเจ้ากาสิกราชทรงประทานพรให้แก่พระนางจันทาเทวี เมื่อตอนประสูติประโอรส นั้นแสดงว่าพระนางจันทาเทวีทรงทำหน้าที่ภรรยาอันดีต่อพระเจ้ากาสิกราช พระองค์จึงทรงรักใคร่ในตัวพระนางเป็นอย่างมาก

ภรรยาเป็นสหายอย่างยิ่ง หมายความว่า ภรรยาที่ดีนั้นต้องเป็นมิตรร่วมสุขร่วมทุกข์กันในรอบครัว เพราะภรรยาเป็นผู้ดูแลความเรียบร้อยในบ้าน บริหารบ้านเรือนฉันมิตรที่ดี และเป็นผู้ที่สามีใกล้ชิด สามารถจำแนกภรรยาโดยคุณธรรม ความประพฤติ ลักษณะนิสัย และการปฏิบัติต่อสามี^{๖๒} ได้ ๗ ประเภท คือ

๑. ภรรยาดุจเพชรฆาต หมายถึง ภรรยาใดคิดประทุษร้าย ไม่เกื้อกูลอนุเคราะห์ ยินดีต่อชายเหล่าอื่น ดูหมิ่นสามี เป็นหญิงที่เขาสื่อมาด้วยทรัพย์ พยายามฆ่าสามี

๒. ภรรยาดุจนางโจร หมายถึง ภรรยาผู้จะยกยอกทรัพย์แม้มีจำนวนน้อย ที่สามีประกอบศิลปกรรม พาณิชยกรรม และกสิกรรมได้มา

๓. ภรรยาดุจนายหญิง หมายถึง ภรรยาใดไม่สนใจการทำงาน เกียจคร้าน กินจุหยาบคาย ดุร้าย มักพูดคำชั่วหยาบ ช่มชู้สามีผู้ขยันหมั่นเพียร

๔. ภรรยาดุจมารดา หมายถึง ภรรยาใดเป็นผู้เกื้อกูลอนุเคราะห์ทุกเมื่อ คอยทะนุถนอมสามี เหมือนมารดาคอยทะนุถนอมบุตร รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้

๕. ภรรยาดุจพี่สาวน้องสาว หมายถึง ภรรยาใดเป็นเหมือนพี่สาวน้องสาว มีความเคารพในสามีของตน มีใจละเอียดรอบาป ประพฤติคล้อยตามอำนาจสามี

๖. ภรรยาดุจเพื่อน หมายถึง ภรรยาใดเห็นสามีแล้วชื่นชมยินดีเหมือนเพื่อนเห็นเพื่อนผู้จากไปนานแล้วกลับมา เป็นหญิงมีตระกูล มีศีล มีวัตรปฏิบัติต่อสามี

๗. ภรรยาดุจทาสี หมายถึง ภรรยาใดถูกสามีขู่จะฆ่าจะเขี่ยนตี ก็ไม่โกรธ สงบเสงี่ยม ไม่คิดขุ่นเคืองสามี อดทนได้ ไม่โกรธ ประพฤติคล้อยตามอำนาจสามี^{๖๓}

ในภรรยาทั้ง ๗ นั้น ภรรยาดุจเพชรฆาต ภรรยาดุจนางโจร และภรรยาดุจนายหญิง ถือเป็นผู้ทุศีล หยาบคาย ไม่เอื้อเฟื้อ เมื่อตายไป ย่อมไปสู่นรก ส่วนภรรยาดุจมารดา ภรรยาดุจพี่สาวน้องสาว ภรรยาดุจเพื่อน ภรรยาดุจทาสีนั้น ถือเป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลยินดีและสำรวม เมื่อตายไปย่อมไปสู่สุคติโลกสวรรค์ ในภรรยาทั้ง ๗ ประเภทนั้น พระนางจันทาเทวีเป็น ๑ ใน ๔

^{๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๖.

^{๖๓} อัง.สตตก. (บาลี) ๒๓/๖๓/๗๕-๗๘, อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๒-๑๒๕.

ของภรรยาที่ดี เพราะเป็นภรรยาที่เคารพรักต่อสามี เชื่อฟัง มีจิตใจอ่อนโยน มีศีลธรรมและมีความละเอียดรอบคอบ ดังนั้น จึงปฏิบัติต่อสามีและประพฤติคล้อยตามสามี

นอกจากนั้น ภรรยาทำหน้าที่ควรทำต่อสามี ๕ ประการ^{๖๔} พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายหน้าที่ของภรรยาที่ดีเพิ่มเติมอีก ๕ ประการ ได้แก่

๑. จงปรนนิบัติเลี้ยงดูบิดามารดาของสามี ด้วยการตื่นก่อนท่าน นอนทีหลังท่าน คอยรับใช้ดูแลท่าน ประพฤติตนให้เป็นที่พอใจ พูดคำสุภาพอ่อนโยน

๒. จงให้เกียรติและนับถือบุคคลที่สามีเคารพ เช่น บิดามารดา สมณพราหมณ์ อุปัฏฐากดูแลท่านเหล่านั้นด้วย

๓. จงเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในการทำงาน ทำงานอย่างรอบคอบ

๔. ดูแลงานบ้านมีสิ่งใดที่ทำแล้ว สิ่งใดที่ยังไม่ได้ทำ ดูแลผู้ป่วยในบ้านและพึงช่วยเหลืองานที่เขาทำไม่ได้ รู้จักแบ่งสิ่งของให้แก่ผู้อื่น

๕. รักษาทรัพย์สินที่สามีหามาได้ ไม่ใช่จ่ายฟุ่มเฟือยและไม่นำเงินทองไปใช้ในทางเสียหาย^{๖๕}

หน้าที่ของภรรยาดังกล่าว มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของครอบครัว เพราะสามีภรรยาเป็นเสาหลักของครอบครัว และเป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ดังนั้น ทั้งสามีและภรรยาล้วนมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อความอยู่รอดของครอบครัว การทำหน้าที่ทั้งของสามีและภรรยาอย่างสมบูรณ์จะเป็นผลทำให้ครอบครัวมีความสุข และการที่จะเป็นครอบครัวนั้น จะต้องประกอบด้วยสมาชิก คือ พ่อ แม่ และลูก จึงจะได้ชื่อว่าเป็นครอบครัวที่สมบูรณ์ พระเจ้ากาสิกราช แม้จะปกครองโดยธรรม มีอัครมเหสีและนางสนมจำนวนมาก แต่พระองค์ก็ทรงไม่มีพระราชโอรส พระองค์จึงทรงรับสั่งให้พระนางจันทาเทวีปรารถนาบุตร ด้วยความดีของพระนางที่สะสมมา ทำวสัฏกะเทวราชจึงอัญเชิญพระโพธิสัตว์ให้มาเป็นพระโอรสของพระนาง กุศลที่พระนางกระทำคือการสมาทานอุโบสถศีลในวันเพ็ญ และการตั้งสัจจกิริยาอธิษฐานปรารถนาบุตรอุโบสถศีลในชาดกนี้ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอุโบสถศีลซึ่งถือปฏิบัติเช่นเดียวกับปัจจุบัน กล่าวคือ

อุโบสถศีลเป็นศีลชั้นสูงของฆราวาส คำว่า “อุโบสถ” นี้ มีความหมาย ๖ ประการ^{๖๖} แต่ในที่นี้ผู้วิจัยจะหมายถึง เป็นชื่อของวันพระอันเป็นวันสำคัญในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๙/๑๖๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^{๖๕} อัง.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๗๒-๗๘.

^{๖๖} สฤษฎี สิทธิเดช, ความมหัศจรรย์แห่งอุโบสถศีล สารธรรมจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพฯ : บริษัท ศิลป์สยามและบรรจุกิจภัณฑ์การพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๓.

วันอุโบสถ และเป็นชื่อของการรักษาศีล ๘ ในวันพระ ขึ้นและแรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และแรม ๑๔ ค่ำ (กรณีเดือนขาด) เรียกว่า อุโบสถศีล

อุโบสถศีล คือศีล ๘ ที่สมาทานรักษาในวันพระ เรียกว่า อุโบสถศีล ศีล ๘ ที่รักษากันในวันอื่นนอกจากวันพระไม่เรียกว่า อุโบสถศีล เรียกว่า ศีล ๘ ธรรมดา

ความหมายของอุโบสถศีล

อุโบสถศีล แปลว่า สมาทานอันบุคคลทั้งหลายผู้ต้องการบุญพึงเข้าไปอาศัยอยู่ (รักษา) ชื่อว่า อุโบสถศีล^{๖๗}

การงดเว้นความชั่วต่าง ๆ ท่านเรียกว่า วิริติ มี ๓ อย่าง^{๖๘} คือ

๑. สัมปัตตวิริติ คือ อาการงดเว้นสิ่งที่ประจบเข้าไปในขณะนั้น โดยมีได้ตั้งใจไว้แต่แรกก่อนว่าจะรักษาศีล เช่น กำลังจะฆ่าสัตว์แต่เกิดความรู้สึกสงสารสัตว์จึงละเว้นเสีย

๒. สมาทานวิริติ คือ งดเว้นด้วยการสมาทานตั้งใจไว้ก่อนแล้ว เมื่อสมาทานแล้วก็ตั้งใจรักษาศีลของตนไม่ละเมิด

๓. สมุจเฉทวิริติ คือ เว้นด้วยการตัดขาด เป็นคุณธรรมของพระอริยะเจ้า มีปกติไม่ล่วงละเมิดศีลตลอดชีวิต

อนึ่งในการตั้งใจรักษาศีลนั้น จะสมาทานเองหรือสมาทานกับพระสงฆ์ก็ได้ ผู้ที่อยู่ในถิ่นกันดาร ไม่มีวัด ไม่มีพระ ก็สามารถสมาทานเองได้ และไม่จำกัดสถานที่ จะเป็นวัด ที่บ้าน ที่ป่า หรือในทะเลได้ทั้งนั้นหากมีเจตนางดเว้นแล้วก็จัดเป็นศีลเช่นกัน ไม่จำกัดที่ อย่างเช่น พระมหาชนกโพธิสัตว์^{๖๙} ที่ลอยอยู่ในทะเลก็ถือศีลอุโบสถเองได้ เพียงตั้งใจงดเว้นก็เป็นศีลแล้ว

ในอรรถกถาราชสูตร^{๗๐} พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า อุโบสถ มี ๓ อย่าง คือ

๑. ปกติอุโบสถ คือ อุโบสถที่รักษากันเฉพาะวันที่กำหนดไว้ในปัจจุบันนี้ กำหนดเอาวันพระ คือวันขึ้นและแรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และแรม ๑๔ ค่ำ กรณีเดือนขาด

๒. ปฏิภาครอุโบสถ คือ อุโบสถที่รักษากันครั้งละ ๓ วัน โดยถือเอาวันที่กำหนดไว้ในปกติอุโบสถเป็นหลักแล้วเพิ่มรักษาก่อนกำหนด ๑ วัน เรียกว่า วันรับ และหลังวันกำหนดอีก ๑ วัน เรียกว่า วันส่ง เช่น วัน ๘ ค่ำเป็นวันรักษาปกติอุโบสถ ผู้ที่จะรักษาปฏิภาครอุโบสถ ก็

^{๖๗} สฤษฎี สิทธิเดช, ความมหัศจรรย์แห่งอุโบสถศีล สารธรรมจากพระไตรปิฎก, หน้า ๕.

^{๖๘} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑/๒๙๙.

^{๖๙} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๐๐.

^{๗๐} อง.ติก.อ. (ไทย) ๑/๓/๑๖๓-๑๖๙.

เริ่มรักษาตั้งแต่วันที่ ๗ ค่ำ ไปสิ้นสุดเอาวัน ๙ ค่ำ คือรักษาในวัน ๗ ค่ำ ๘ ค่ำ และ ๙ ค่ำ รวมเป็น ๓ วัน ๓ ค่ำ

๓. ปาฏิหาริย์ปักขอุโบสถ คือ อุโบสถที่รักษาเป็นประจำทุกวัน ตลอดพรรษา ๓ เดือน อย่างหนึ่ง ถ้าไม่อาจารรักษาได้ตลอด ๓ เดือน ก็รักษาให้ตลอด ๑ เดือน หลังจากออกพรรษาแล้ว คือรักษาในเขตการแสวงหากฐินของภิกษุที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตไว้ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ นี้อย่างหนึ่ง ถ้ายังไม่อาจารรักษาได้ตลอด ๑ เดือน ก็ให้รักษาเพียงครั้งละครั้งเดือนหลังจากออกพรรษาแล้ว คือตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงสิ้นเดือน ๑๑ อีกอย่างหนึ่ง ทั้ง ๓ อย่างนี้ เรียกว่า ปาฏิหาริย์ปักขอุโบสถ

อานิสงส์อุโบสถ

อุโบสถศีลที่แสดงไว้ข้างต้นนี้ มีผลมาก มีอานิสงส์มาก อุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ แม้ผู้ใดรักษาไว้อย่างมั่นคงพึงกล่าวได้ว่า

ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ทั้งสอง ส่องแสงอยู่ในอากาศมีประมาณเท่าใด ทรัพย์ คือแก้วมุกดา แก้วมณี ตลอดจนทองชื่อว่า หกุกะ ที่มีอยู่ในที่ประมาณเท่านั้น และแสงจันทร์ หมู่ดาวทั้งหมดยังไม่ถึงแม้เสี้ยวที่ ๑๖ ของอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ เพราะฉะนั้น สตรีหรือบุรุษผู้มีศีล รักษาอุโบสถทำบุญที่มีสุขเป็นกำไรไม่ถูกนิทาน ย่อมเข้าถึงสวรรค์^๑

สรุปได้ว่า การรักษาอุโบสถศีลนั้นเป็นความดีขั้นหนึ่งที่จะนำตนเองไม่ไปสู่อบาย ส่วนผลที่ได้รับก็ยิ่งใหญ่ไพศาลซึ่งไม่สามารถประมาณค่าได้ บุคคลทั่วไปแสวงหาทรัพย์ที่ได้มาเพื่อหวังความสุขสบายในชีวิต แต่ทรัพย์เหล่านั้นไม่สามารถจะนำติดตัวไปได้ในเบื้องหน้า นอกจากบุญกุศลที่สะสมมาในชีวิต การรักษาอุโบสถศีลเท่านั้นจึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาท เพราะผลของการรักษาอุโบสถศีลนั้น ทำให้ได้รับประโยชน์มากมายเป็นอเนกอนันต์ทั้งในชาตินี้ และในชาติหน้า

๒.๓.๒.๒. บทบาทในฐานะแม่

คำว่า มารดา ได้แก่ แม่^๒ หมายถึง หญิงในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดหรือเลี้ยงดูลูก หรือเป็นคำที่ลูกเรียกผู้ให้กำเนิดตนหรือเลี้ยงดูตน^๓ แม่นอกจากจะคอยเลี้ยงดูลูกน้อยให้เจริญเติบโตแล้ว ยังต้องคอยสั่งสอนอบรมและให้การศึกษาแก่บุตรของตน ครอบครัวซึ่งประกอบด้วยพ่อแม่ลูกจึงเปรียบเสมือนเสาหลักของสังคม ครอบครัวจึงมีบทบาทสำคัญ ที่จะ

^๑ ดูรายละเอียดใน อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๗๑/๒๐๘-๒๐๙, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๙-๒๙๐.

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๘๗๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕๗.

ทำให้สังคม มั่นคงและแข็งแรง ดังนั้น พ่อแม่คือผู้ที่มีบทบาทที่อยู่เบื้องหลัง ในมหาตตมหาสังขยสูตร กล่าวถึงการปฏิบัติหน้าที่ของมารดาที่มีต่อบุตรว่า

เมื่อใด มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และคันธัพพะก็ปรากฏ เมื่อนั้นเพราะปัจจัย ๓ ประการประชุมพร้อมกันอย่างนี้ การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้ มารดายอมรักษาทารกในครรภ์นั้น ๙ เดือนบ้าง ๑๐ เดือนบ้าง จึงคลอดทารกผู้เป็นภาระหนักนั้นด้วยความกังวลใจมาก และเลี้ยงทารกผู้เป็นภาระหนักนั้น ซึ่งเกิดแล้วด้วยโลหิตของตนด้วยความห่วงใยมาก น้านมของมารดานับเป็นโลหิต^{๗๔}

จากสารัตถะของพระสูตร แสดงให้เห็นว่าการกระทำหน้าที่ของมารดาบิดา คือการเป็นผู้รักษาและเป็นผู้คุ้มครองบุตรธิดาที่ปฏิสนธิในครรภ์ กล่าวคือ มารดาทำหน้าที่ในการเลี้ยงดูและรักษาตนเพื่อมิให้ครรภ์ได้รับการกระทบกระเทือน ส่วนบิดาจะทำหน้าที่บำรุงเลี้ยงดูและปกป้องคุ้มครองภยันตรายต่าง ๆ มิให้เกิดแก่มารดาและเด็กในครรภ์ หน้าที่ดังกล่าวเรียกว่า คัพภบริหาร (การบริหารครรภ์) หน้าที่โดยรวมของมารดาบิดาที่พึงกระทำต่อบุตรธิดา เริ่มต้นเมื่อได้รวมกันเป็นครอบครัว โดยสามีและภรรยาพึงกระทำหน้าที่ของตนเอง และเมื่อมีบุตรเพิ่มขึ้นในครอบครัว ต้องกระทำหน้าที่ต่อบุตรธิดาในฐานะเป็นมารดาบิดา เริ่มตั้งแต่วิญญาณปฏิสนธิในครรภ์ จนกระทั่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่และสามารถช่วยเหลือตนเองได้

ในสังคาลกสูตร^{๗๕} พระพุทธเจ้าตรัสว่า มารดาคือทิศเบื้องหน้า กล่าวคือมารดาบิดาพึงกระทำตนให้เป็นทิศเบื้องหน้าของบุตรธิดา ด้วยการกระทำหน้าที่มีการเลี้ยงดูให้มีความสุขและเป็นผู้คอยปกป้องเมื่อยามมีภัยมาเบียดเบียน ส่วนบุตรธิดาพึงปฏิบัติต่อมารดาบิดาให้เป็นทิศเบื้องหน้าอันตนปกปิดแล้ว กล่าวคือ การเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่ความเป็นบุตรธิดา โดยการไม่นำความเดือดร้อนมาให้ หรือการไม่ประพฤติดตนให้เป็นเหตุหน้าความเดือดร้อนมาสู่ครอบครัว หรือกระทำความดี การกระทำดังกล่าวท่านเรียกว่า ทิศเบื้องหน้าอันบุตรปกปิดแล้ว จากพระสูตรทั้งสองดังกล่าวข้างต้น ได้แสดงหน้าที่ของมารดาบิดาที่ได้ปฏิบัติต่อกันในฐานะเป็นครอบครัวซึ่งจำเป็นต้องมีมากกว่าปกติ เพราะความเป็นห่วงต่อบุตรในครรภ์ ซึ่งอาจจะได้รับอันตรายใด ๆ ก็ได้ เพราะระยะเวลาในขณะตั้งครรภ์นานถึงเก้าเดือนหรือสิบเดือน ในระยะเวลาดังกล่าวนับได้ว่าเป็นเวลาแห่งความทุกข์ของมารดา ที่ต้องได้รับในขณะตั้งครรภ์ แต่ความทุกข์ทั้งหมดจะหมดไป เมื่อบุตรได้ลืมตามองโลกอย่างปลอดภัย และมีสุขภาพที่สมบูรณ์ ภาระหน้าที่ที่มารดาบิดาได้กระทำเป็นคุณธรรมที่แสดงถึงมโนธรรมของมนุษย์ ถ้ามารดาบิดาปราศจากมนุษยธรรมดังกล่าว ชีวิตของบุตรธิดาย่อมมีวิถีชีวิตที่ไม่แตกต่างไปจากสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ แต่มโนธรรมอันปรากฏในจิตใจของมารดาบิดา ย่อมเป็นปัจจัยทำ

^{๗๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๐๘/๓๖๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๔.

^{๗๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

ให้มีความรับผิดชอบต่อวิถีชีวิตของบุตรธิดา ให้การดำเนินชีวิตของบุตรธิดาประกอบด้วย คุณประโยชน์ บุตรธิดาต้องสำนึกและต้องตระหนักถึงภาระอันทำได้ยากยิ่งของมารดาบิดา การเกิดของตนเองได้สร้างอันตรายให้กับมารดา การดื่มกินน้ำนมหนึ่งหยดเท่ากับการดื่มกินเลือดของมารดา ฉะนั้น การที่มารดาบิดาได้กระทำตนเป็นทิศเบื้องหน้าเพื่อบุตรธิดามาตลอด บุตรธิดาจะต้องพึงกระทำตนเป็นทิศเบื้องหน้าเพื่อมารดาบิดาเช่นกัน ความทุกข์ของมารดานั้นมีมากมาย ซึ่งความทุกข์เหล่านี้จะมาพร้อมกับการเกิดขึ้นของบุตรธิดา^{๗๖}

ภาระหน้าที่ที่มารดาปฏิบัตินั้น เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยมโนธรรม อันอยู่ภายใต้จิตสำนึกที่ดี มารดาย่อมมีความยินดีที่มีบุตรเป็นดวงแก้วตาดวงใจ ภายใต้ความสุขนั้น มีความทุกข์กายลำบากใจซ่อนเร้นอยู่ด้วยเสมอ อันว่าความสุขและความทุกข์ทั้งมวลนั้น มาจากความรักของมารดาทั้งสิ้น

พุทธศาสนาได้ยกย่องคุณูปการของมารดา ว่าเป็นผู้ที่กระทำหน้าที่ที่ทำได้ยาก ดังปรากฏในขุททกนิกาย สัตตตนิบาตชาดก ว่า “เมื่อแม่รู้ว่ากำลังมีลูกอยู่ในท้องก็จะดูแลท้องของตนเป็นอย่างดี เมื่อถึงเวลาจะให้กำเนิดลูกของตน เมื่อลูกร้องไห้ก็คอยปลอบโยน และเลี้ยงดูจนเติบโตใหญ่ เมื่อลูกทำไม่ดีก็จะทุกข์เดือดร้อนด้วยเหตุต่าง ๆ เพราะความรักลูก”^{๗๗}

ผู้หญิงในฐานะมารดานั้น จัดว่าเป็นฐานะที่ได้รับความยกย่องมาตั้งแต่ยุคของศาสนาพราหมณ์ คือ ยุคก่อนพุทธกาล พระพุทธศาสนาถือว่าทั้งมารดาและบิดาเป็นพรหมของบุตร เพราะเป็นผู้มีพรหมวิหาร ๔ ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ธรรม ๔ ประการนี้แสดงให้เห็นว่า มารดาและบิดาเป็นผู้ให้ ไม่มีข้อใดแสดงว่ามารดาบิดาต้องการเอาอะไรจากลูก ดังจะเห็นได้จากคุณของมารดาบิดาว่า “มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์ประชา ท่านเรียกว่าพรหม บุรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคลของบุตรทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นบัณฑิตพึงนมัสการ และสักการะมารดาบิดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน ฯลฯ เพราะการปรนนิบัติมารดาบิดานั้น บัณฑิตจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์”^{๗๘}

มารดาบิดาชื่อว่า พรหม เพราะมีพรหมวิหารธรรม ๔ ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ชื่อว่า บุรพาจารย์ เพราะเป็นอาจารย์คนแรกที่สอนลูกให้เรียนรู้การนั่ง การยืน การเดิน การนอน การเคี้ยว การกิน รวมทั้งสอนให้รู้จักพูด และรู้จักอะไรควรอะไรไม่ควร ชื่อว่า อาหุไนยบุคคล เพราะเป็นผู้ควรแก่ปฏิบัติการคุณที่บุตรพึงทำตอบแทน เช่น การปรนนิบัติท่านด้วยอาหาร เครื่องนุ่งห่ม

^{๗๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (บาลี) ๒๗/๕/๑๔, ขุ.ม. (ไทย) ๒๗/๕/๒๒.

^{๗๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๗/๑๖๗-๑๗๑/๕๔-๕๕, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๗/๑๖๗-๑๗๑/๕๒.

^{๗๘} อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖๓/๘๐, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗-๑๐๘.

ภาระหน้าที่ต่าง ๆ ที่มารดากระทำ เป็นกิจที่ยากลำบากมาก แต่ภาระหน้าที่ของครอบครัว ถ้ามีมารดาหรือบิดาเพียงลำพังที่กระทำหน้าที่ในครอบครัว คงไม่สามารถทำให้ครอบครัวมีความอบอุ่นที่แท้ได้ ความพร้อมเพรียง ความสามัคคีของสมาชิกทุกคนในครอบครัว คือความสุขที่แท้จริงของครอบครัว ถึงแม้ว่ามารดาได้ชื่อว่ากระทำหน้าที่ที่บิดากระทำไม่ได้ ก็มีได้หมายความว่าบิดามีความสำคัญน้อยกว่า หรือมีคุณน้อยกว่า บิดาแม้ว่าจะไม่ปรากฏคุณูปการต่าง ๆ มากมายดังเช่นมารดา แต่บิดาก็มีคุณูปการมากเท่ากัน เพราะว่า ถ้าในครอบครัวใดขาดมารดาหรือบิดาคนใดคนหนึ่ง ครอบครัวนั้นย่อมประสบกับปัญหา ถึงจะมีมารดาหรือบิดาคนใดคนหนึ่งอยู่ก็ตาม ความสุขสงบของครอบครัวย่อมมีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง สรุปได้ว่ามารดาบิดามีความสำคัญต่อครอบครัวเท่าเทียมกัน แตกต่างกันเพียงหน้าที่ที่ทุกคนกระทำเท่านั้น

๒.๓.๓ พราหมณ์ทำนายพระลักษณะ

พราหมณ์มีบทบาทสำคัญมาตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล ดังจะเห็นได้จากเรื่องราวในชาดกหลายเรื่อง เช่น เตมียชาดก^{๗๙} เหล่าพราหมณ์ได้มาถวายคำทำนายพระลักษณะของพระเตมีย์กุมารกับพระเจ้ากาสิกราช และในมหาชนกชาดก^{๘๐} พระมหาชนกได้อาศัยอยู่กับอุทิจจพราหมณ์มหาศาลที่เป็นทศปราชญ์ซึ่งได้อุปการะแม่ของพระองค์ ส่วนจันทกุมารชาดก^{๘๑} กัณหาพราหมณ์รับหน้าที่เป็นปุโรหิตสำหรับสั่งสอนอรรถธรรม และตำแหน่งเป็นผู้พิพากษาตัดสินคดีความต่าง ๆ แต่กัณหาพราหมณ์เป็นผู้ตัดสินที่ไม่มีความเที่ยงธรรม ชอบรับสินบนเป็นประจำ ออกอุบายจะฆ่าพระจันทกุมารซึ่งมาตัดสินลาภของตน^{๘๒} หรือแม่ในพระชาติสุดท้ายก่อนพระองค์ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อคราวประสูติ พระเจ้าสุทโธทนะก็ได้มีการอัญเชิญพราหมณ์มาทำนายพระลักษณะ และขนานพระนามว่า เจ้าชายสิทธัตถะกุมาร^{๘๓} จากที่กล่าวมาข้างต้น พราหมณ์ในพระราชวังหรือในพระราชสำนัก จึงมีหน้าที่คอยปฏิบัติองค์พระมหากษัตริย์ หรือคอยให้คำแนะนำในข้อราชการและเป็นผู้กระทำพิธีกรรมต่าง ๆ นั้นเอง

พราหมณ์ทำนายพระลักษณะด้วยการดูดวงดาว หรือที่เรียกว่า “โหราศาสตร์” ถือเป็นวิชาการชั้นสูง มีความยิ่งใหญ่มาแต่สมัยโบราณก่อนพุทธกาลหลายพันปี เป็นวิชาที่สงวนกันไว้ในกลุ่มชนชั้นสูง ในอินเดียผู้ที่จะศึกษาวิชานี้ได้ ก็มีแต่เฉพาะบุคคลในวรรณะพราหมณ์และกษัตริย์เท่านั้น ส่วนวรรณะแพศย์และศูทรหาโอกาสได้เรียนไม่ วิทยาการนี้มีชื่อเป็นภาษาสันสกฤตว่า “ไชยติ” ตรงกับภาษาบาลีว่า “ไชติ” แปลว่า “แสงสว่าง” หรือ “ดวงดาว” ดังนั้น

^{๗๙} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๑.

^{๘๐} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๙๗.

^{๘๑} ปุ๋ย แสงฉาย อนงคาราม, พระเจ้า ๕๐๐ ชาติ เล่ม ๕, (พระนคร : ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๒๘), หน้า ๒๗๑.

^{๘๒} ไกรลาส สุทธิเกิด, พุทธประวัติ, (กรุงเทพฯ : เสริมวิทย์บรรณาคาร), หน้า ๔๙.

การเรียนโหราศาสตร์ก็คือ การเรียนรู้เกี่ยวกับแสงสว่างหรือดวงดาวนั่นเอง ปัจจุบันเรียกว่า ดาราศาสตร์ วิชาโหราศาสตร์ แยกออกเป็น ๒ สาขาวิชา บุคคลในวรรณะพราหมณ์ ได้แก่ พวกดาบสและพราหมณ์เรียนไว้เป็นความรู้ เพื่อนำไปสอนผู้อื่น เพราะวรรณะพราหมณ์ถือเป็น นักปราชญ์ ดังนั้น การศึกษาให้เจนจบทางภาค “ศาสตราคม” หรือทางทฤษฎีจึงเป็นเรื่องของ บุคคลในวรรณะพราหมณ์เท่านั้น^{๕๓}

โหราศาสตร์ เป็นความรู้ที่มีผู้นิยมศึกษาสืบต่อกันมานับพันปี และมีแทบจะทุกชาติ ทุกภาษา เพียงแต่เรียกชื่อแตกต่างกันไป แต่โดยความหมายใจความแล้วตรงกัน คือต้องการ รู้ความเป็นไปในอนาคตของตนเองและผู้อื่น การพยากรณ์ในครั้งนั้นยังถือเป็นความจำเป็นและ สำคัญมากโดยเฉพาะในราชสำนัก เมื่อมีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้น จะต้องเรียกบุโรहित หรือ พราหมณาจารย์ เข้าเฝ้าเพื่อปรึกษาพยากรณ์ความเป็นไปของพระบรมวงศานุวงศ์ และพระราช บัลลังก์ว่ามีเหตุเภทภัยอันใดหรือไม่ จึงถือได้ว่าบุโรहित โหราจารย์ พราหมณาจารย์มีบทบาท มากในการบริหารราชการ การเมือง และการปกครองในสมัยนั้น ดังปรากฏในเตมียชาดกว่า

พระเจ้ากาสีกราชเมื่อทรงมีราชโอรสแล้ว ได้เชิญเหล่าพราหมณ์ผู้รู้ลักษณะพยากรณ์ มาพยากรณ์พระราชกุมาร ซึ่งในตอนแรกนั้น เหล่าพราหมณ์ได้ทำนายพระลักษณะ โดยอาศัย ความเชี่ยวชาญและความรู้ที่ได้จากการศึกษามาทำนายพระลักษณะ โดยทำนายพระราชกุมาร ว่า พระโอรสทรงสามารถครองราชสมบัติในมหาทวีปทั้ง ๔ อันตรายต่าง ๆ จะไม่มีแก่พระโอรส พระเจ้ากาสีกราชได้ทรงสดับคำของพราหมณ์ก็ดีพระหฤทัย แต่ต่อมาเมื่อพระเตมีย์แก่กล้าทำเป็น ไข หูหนวก ง่อยเปลี้ย เพราะไม่ยอมรับราชสมบัติ ทำให้พราหมณ์กลัวการลงโทษจากพระเจ้า กาสีกราช จึงกลับคำทำนายว่า พระเตมีย์จะเป็นกาลกิณี หากอยู่ภายใต้เศวตฉัตรต่อไป^{๕๔} ให้ จัดการปลงพระชนม์พระองค์โดยการนำไปฝังไว้ในป่าช้า เมื่อกล่าวถึงความกลัว บุคคลย่อม สามารถทำทุกอย่างเพื่อให้ตัวเองมีชีวิตอยู่รอดปลอดภัย เหล่าพราหมณ์ก็เช่นกัน ความที่รักตัว กลัวตาย แม้จะรู้ว่า สิ่งที่พูดต่อพระราชานั้นไม่จริง แต่เพื่อเป็นการรักษาชีวิตและเป็นการตัด ปัญหาแล้วก็ยอมทำได้ แม้จะทำให้เสียศีลเสียสัตย์ก็ตาม แต่หากกลับเป็นการดีที่ทำให้พระเตมีย์ กุมารถึงวันที่พระองค์ทรงรอดอยมานานถึง ๑๖ ปี นั่นคือ วันที่พระองค์ ไม่ต้องรับราชสมบัติ ความปรารถนาในการออกบวชของพระองค์สำเร็จแล้ว

นอกจากโหราศาสตร์แล้ว ในคัมภีร์พุทธศาสนาก็ยังมีเรื่องเกี่ยวกับฤกษ์ ยาม วัน เวลาไหนดี และไม่ดี ไว้เช่นกัน ในปุพพัตถสูตร พระบรมศาสดาตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

^{๕๓} พระมหาประคัตต์ อคฺคปญฺโญ, “ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์กับกฎแห่งกรรมของชาวพุทธไทย ในปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย), ๒๕๔๑, หน้า ๒๐-๒๑.

^{๕๔} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๓๕.

สัตว์เหล่าใดประพศิกายสุจริต (ความประพศิชอบด้วยกาย) วชิสุจริต (ความประพศิชอบด้วยวาจา) และมโนสุจริต (ความประพศิชอบด้วยใจ) ในเวลาเช้า เวลาเช้าก็เป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น

สัตว์เหล่าใดประพศิกายสุจริต วชิสุจริต และมโนสุจริต ในเวลาเที่ยง เวลาเที่ยงก็เป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น

สัตว์เหล่าใดประพศิกายสุจริต วชิสุจริต และมโนสุจริต ในเวลาเย็น เวลาเย็นก็เป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น

สัตว์ทั้งหลายประพศิชอบในเวลาใด เวลานั้นชื่อว่าเป็นฤกษ์ดี มงคลดี สว่างดี รุ่งดี ขณะดี ยามดี และบูชาดีในพรหมจารีบุคคล

กายกรรมเป็นส่วนเบื้องขวา วชิกรรมเป็นส่วนเบื้องขวา มโนกรรมเป็นส่วนเบื้องขวา ความปรารถนาของท่านเป็นส่วนเบื้องขวา สัตว์ทั้งหลายทำกรรมอันเป็นส่วนเบื้องขวาแล้ว ย่อมได้ประโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องขวา ท่านเหล่านั้นได้ประโยชน์แล้ว จึงได้รับความสุขของอกงามในพุทธศาสนา จึงไม่มีโรค ถึงความสุขพร้อมด้วยญาติทั้งมวล^{๔๕}

คนส่วนมากมักมีความกลัวแฝงอยู่ในจิตใจ ไม่ว่าจะกระทำการใด ๆ ก็ยังต้องอาศัยฤกษ์ยามที่ดีเป็นหลัก การทำนายมีทั้งจริงบ้างไม่จริงบ้าง ถูกต้องบ้างไม่ถูกต้องบ้าง ถ้าผู้ทำนายว่าดี ก็ดีมีความสุขสบายใจ แต่เมื่อถูกทำนายว่าไม่ดีก็ทุกข์ใจ บางคนกินไม่ได้นอนไม่หลับเพราะการทำนายก็มีมาก ครอบครัวแตกแยกก็มีไม่น้อย บุคคลจึงต้องมั่นใจในตนเองว่าการกระทำทุกอย่างเกิดขึ้นเพราะตนเองเป็นผู้กระทำทั้งสิ้น การทำนายเป็นเพียงข้อมูลหนึ่งเพื่อประกอบการเดินทางของชีวิตเท่านั้น จะได้ดำเนินชีวิตอย่างไม่ประมาท แต่ไม่ควรเชื่อแบบชนิดหลงมงายกับสิ่งเหล่านี้ เพราะในอดีตก็มีมาแล้ว ไม่ว่าจะเป็นการเชื่อที่ว่าการฆ่าคนและสัตว์ต่าง ๆ เพื่อนำมาบูชาโย จะสามารถนำพาตนไปสู่สวรรค์ หรือการสั่งฆ่าบุตรของตน อย่างเช่นฆ่าพระเตมีย์แล้วจะทำให้พ้นจากอันตรายทั้ง ๓ ที่จะเกิดภายในไตรภพได้ เป็นต้น การเชื่อจึงต้องใช้สติปัญญาพิจารณาถึงเหตุและผลว่าสมควรหรือไม่ การเชื่อโดยปราศจากปัญญาพิจารณาเป็นการเชื่อที่หลงมงาย โดยไม่คำนึงถึงเหตุผลและความถูกต้อง ดังนั้น การกระทำของบุคคลโดยทั่วไปควรใช้ปัญญาพิจารณาให้มาก เพราะคำทำนายของคนที่ปราศจากหลักธรรม หรือเพื่อหวังลาภสักการะยอมเป็นคำทำนายที่ก่อให้เกิดผลเสียตามมามากกว่าที่จะให้ผลดี ในทางพุทธศาสนากการกระทำของตนเองเท่านั้นที่จะเป็นเครื่องบ่งชี้ว่า ชีวิตจะเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับกระทำในปัจจุบันนี้เท่านั้น

^{๔๕} อง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๕๖/๒๘๗-๒๘๘, อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๕๖/๔๐๐.

๒.๓.๔ เทพธิดาประจำเศวตฉัตร

เทพธิดาประจำเศวตฉัตร เป็นบุคคลอีกท่านหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับพระเตมีย์กุมาร เนื่องจากเป็นผู้แนะนำประโยชน์ให้กับพระองค์โดยให้ทรงอธิษฐานองค์ ๓ ประการ คือ เป็นคนไป เป็นคนหูหนวก และเป็นคนง่อยเปลี้ย พระองค์ทรงถืออธิษฐานองค์ ๓ เป็นเวลาถึง ๑๖ ปี ผลสำเร็จจึงเกิดขึ้นแก่พระองค์ เทพธิดานี้นับว่าเป็นกัลยาณมิตร ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ได้ให้ความหมาย กัลยาณมิตร^{๘๖} ว่า หมายถึง เพื่อนที่ดี มิตรผู้มีคุณอันบัณฑิตพึงนับ หนังสือพุทธธรรมได้ขยายความต่ออีกไปว่า กัลยาณมิตร มิได้หมายถึงเพื่อนที่ดีอย่างในความหมายสามัญเท่านั้น แต่หมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกร่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคาแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง^{๘๗} เพราะการมีกัลยาณมิตรที่ดีย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ

ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ มี ๒ อย่าง คือ^{๘๘}

๑. ปรโตโฆสะ = เสียใจจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้ หมายถึงเฉพาะส่วนที่ตึงามถูกต้องเฉพาะอย่างยิ่ง การรับฟังธรรมความรู้ หรือคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร

๒. โยนิโสมนสิการ = การทำใจโดยแยบคาย = การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายโดยมองตามที่ตั้งนั้น ๆ มันเป็นของมัน และโดยวิธีคิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสายให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออก เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์ สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยต้นหาอุปาทานของตนเข้าจับ

อังกุตตรนิกาย เอกกนิบาต ได้แสดงปัจจัยทั้งสองนี้ เน้นถึงความสำคัญอย่างควบคู่กัน ดังนี้ “เราไม่เห็นองค์ประกอบอื่นที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มากเหมือนความมีกัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการนี้”^{๘๙} ปัจจัยทั้งสองอย่างนี้ ย่อมสนับสนุนซึ่งกันและกัน สำหรับคนสามัญซึ่งมีปัญญาไม่แก่กล้า ย่อมต้องอาศัยการแนะนำชักจูงจากผู้อื่น และคล้อยไปตามคำแนะนำ ชักจูงที่ฉลาดได้ง่าย แต่ก็จะต้องฝึกหัดให้สามารถใช้ความคิดอย่างถูกวิธีด้วยตนเองได้ด้วย จึงจะก้าวไป

^{๘๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๙.

^{๘๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๔๙), หน้า ๖๒๓.

^{๘๘} อัง.ทูก. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๑๑๕, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑, ส่วนปัจจัยให้เกิดมิจฉานทิฏฐิ ก็มี ๒ ตรงข้ามจากนี้ ปรโตโฆสะ (ที่ไม่ถูกต้อง) และโยนิโสมนสิการ, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๙๖/๒๒๘.

^{๘๙} ดูรายละเอียดใน อัง. เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๐๗-๑๑๑/๑๗.

ถึงที่สุดได้ ส่วนคนที่มีปัญญาแก่กล้าย่อมรู้จักใช้โยนิโสมนสิการได้ดีกว่า แต่กระนั้น ก็อาจต้องอาศัยคำแนะนำที่ถูกต้องเป็นเครื่องนำทางในเบื้องต้น และเป็นเครื่องช่วยส่งเสริมให้ก้าวหน้าไปไต่รวดเร็วยิ่งขึ้นในระหว่างการฝึกอบรม

การสร้างเสริมสัมมาทิวติด้วยปรโตโฆสะ ก็คือ วิธีการที่เริ่มต้นด้วยศรัทธา และอาศัยศรัทธาเป็นสำคัญ เมื่อนำมาใช้ปฏิบัติในระบบการศึกษาอบรม ซึ่งต้องพิจารณาที่จะให้ได้รับการแนะนำชักจูงสั่งสอนอบรมที่ได้ผลดีที่สุด คือ ต้องมีผู้สั่งสอนอบรมที่เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติมีความสามารถ และใช้วิธีการอบรมสั่งสอนที่ได้ผล ดังนั้น ในระบบการศึกษาอบรม จึงจำกัดให้ได้ปรโตโฆสะที่มุ่งหมายด้วยหลักที่เรียกว่า กัลยาณมิตรตदा หรือการมีกัลยาณมิตร ส่วนโยนิโสมนสิการเป็นตัวหลักการใช้ปัญญา ซึ่งจะต้องพิจารณาว่าควรใช้ความคิดให้ถูกต้องอย่างไร เมื่อนำปัจจัยทั้งสองมาประกอบกัน นับว่ากัลยาณมิตรตदा เป็นองค์ประกอบภายนอก และโยนิโสมนสิการเป็นองค์ประกอบภายใน ถ้าตรงข้ามจากนี้ คือ ได้ผลไม่เป็นกัลยาณมิตร ทำให้ประสบปรโตโฆสะที่ผิดพลาด และใช้ความคิดผิดวิธี เป็นโยนิโสมนสิการ ก็จะได้รับผลตรงกันข้าม คือ เป็นมิจฉาทิวติได้ ความสำคัญของกัลยาณมิตร “พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทิ กัลยาณมิตรตदा (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันทิ”^{๙๐}

ในเตมียชาดก เมื่อพระเตมีย์ได้ฟังพระดำรัสของพระบิดาที่สั่งให้ลงพระอาญากับโจรเหล่านั้น ก็เกิดความกลัวเป็นอันมาก และทรงคิดว่า พระบิดาอาศัยราชสมบัติทำกรรมอันหนัก ซึ่งจะไปสู่นรกวันรุ่งขึ้น และทรงคิดว่าทำอย่างไรพระองค์จึงจะพ้นจากพระราชมณเฑียรนี้เสียได้

คราวนั้นเทพธิดาผู้สิงอยู่ที่เศวตฉัตร ปรโลบพระโพธิสัตว์ให้สบายพระทัยแล้วกล่าวว่า ถ้าประสงค์จะพ้นจากพระราชมณเฑียรนี้ ก็จงทำเหมือนคนง่อยเปลี้ย คนหนวก คนใบ้เกิดจงอธิษฐานองค์สามอย่างนี้ ให้ชนทั้งปวงรู้ว่าเป็นคนโง่ ชนในที่นั้นทั้งหมดจะได้ดูหมิ่นว่าเป็นคนกาลกิณี ความปรารถนาจักสำเร็จได้ด้วยอุบายอย่างนี้ พระโพธิสัตว์ได้รับความอุ้มพระทัย จึงกล่าวว่าข้าพเจ้าจะทำตามคำของท่าน ท่านเป็นผู้ใคร่ประโยชน์ เป็นผู้ใคร่เกื้อกูลแก่ข้าพเจ้า ครั้นกล่าวคาถานี้แล้ว พระโพธิสัตว์ได้อธิษฐานองค์สามเหล่านั้น เทพธิดานั้นก็อันตรธานหายไป^{๙๑}

เทพธิดาที่แนะนำประโยชน์และอุบายให้กับพระเตมีย์กุมารนี้ ในอดีตเทพธิดาผู้นี้เคยเป็นมารดาของพระองค์ ดังนั้นด้วยความผูกพันยังพอมืออยู่ จึงได้มาแนะนำประโยชน์กับพระเตมีย์ ซึ่งพระองค์ก็ทรงทำตามอุบายของเทพธิดานี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาการที่จะมาเป็นเทพธิดาได้นั้นต้อง

^{๙๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๙/๒๓, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

^{๙๑} ตูรายละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๓.

ประกอบคุณงามความดีในอดีตชาติจึงได้มารับผลเช่นนี้ ในเกร็ดคาถากล่าวว่า พระเถรีแสดงธรรมว่า “เรายินดีเปลื้องเพณิกาย (ชั้นจาทุมมหาธาต) จึงเข้าจำอุโบสถซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ตลอดวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ๘ ค่ำแห่งปักษี และตลอดปาฏิหาริย์ปักษี”^{๙๒} จึงได้มาเกิดเป็นเทพชั้นจาทุมมหาธาตिका ซึ่งมีท้าวมหาธาตทั้ง ๔ องค์นี้ เป็นผู้รักษามนุษย์โลกด้วย ฉะนั้น จึงเรียกว่า ท้าวจตุโลกบาล เทวดาในชั้นจาทุมมหาธาตिकाทั้งหมดนั้น มีอยู่ด้วยกันหลายจำพวก บางพวกมีร่างกายสวย บางพวกไม่สวย บางพวกมีความเลื่อมใสพระพุทธศาสนา บางพวกไม่เลื่อมใส บางพวกชอบเบียดเบียนสัตว์อื่น บางพวกรักษาพระพุทธศาสนา รักษาโลก รักษาสถานที่ต่าง ๆ รักษาแก้วรัตนะ เหล่านี้เป็นต้น^{๙๓}

การเวียนเกิดของเทพธิดาประจำเศวตฉัตร

เทพธิดาประจำเศวตฉัตร ซึ่งในประชุมชาดกกล่าวว่า เป็นภิกษุณี ชื่อ อุบลวรรณา^{๙๔} ผู้ซึ่งได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ได้อภิญญาแสดงฤทธิ์ได้^{๙๕} ในทศชาติชาดกที่พระองค์ทรงแสดงแก่เหล่าภิกษุทั้งหลาย จะเห็นว่ามีหลายชาติที่พระอุบลวรรณาเถรีได้เกิดร่วมพระชาติกับพระพุทธเจ้า อาทิ เรื่องเตมียชาดก พระเถรีได้เกิดเป็นเทพธิดาผู้สิงสถิตอยู่ที่เศวตฉัตร^{๙๖} เรื่องมหาชนกชาดก ได้เกิดเป็นนางมณีเมขลา เทพธิดาผู้รักษาสมุทร^{๙๗} เรื่องสุวรรณสามชาดก ได้เกิดเป็นพสุนธรีเทพธิดา^{๙๘} เรื่องมโหสถชาดก ได้เกิดเป็นนางเมรีปริพาชกา^{๙๙} เรื่องภุริทัตชาดก ได้เกิดเป็นนางอัจฉิมุขี^{๑๐๐} เรื่องจันทกุมารชาดก ได้เกิดเป็นพระเสลากุมารี^{๑๐๑} เรื่องเวสสันดรชาดก ได้เกิดเป็นกัณหาชينا^{๑๐๒}

การที่เทพธิดานี้สามารถติดต่อสื่อสารกับพระเตมีย์ได้ ผู้วิจัยมีทัศนะว่าน่าจะเป็นเทพธิดาที่อยู่ในชั้นจาทุมมหาธาติกาภูมิ ซึ่งเป็นภูมิที่อยู่ใกล้มนุษย์ สามารถติดต่อกับมนุษย์ได้

^{๙๒} ดูรายละเอียดใน ชุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๓๑/๔๓๗, ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๓๑/๕๕๙.

^{๙๓} พระสังฆมณฑลสังฆคณาจารย์, มหาอภิธรรมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : สนองการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๐๙.

^{๙๔} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๗๔.

^{๙๕} พระเทพวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก), ประวัติอนุพุทธสังเขป, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๗.

^{๙๖} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๗๔.

^{๙๗} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๑๕๔.

^{๙๘} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๑๓.

^{๙๙} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๖๘.

^{๑๐๐} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๑๒๒.

^{๑๐๑} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๒๐๔.

^{๑๐๒} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๘๑๔.

และเนื่องจากเทพธิดานี้เคยเป็นมารดาของพระเทมีย์มาก่อน ความรักความผูกพันก็ยังพอมีเหลืออยู่ จึงได้มาช่วยแนะนำประโยชน์กับพระเทมีย์ ส่วนการได้มาเกิดเป็นเทพธิดานั้นเป็นผลเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ได้รักษาศีลอุโบสถ ผลของวิบากที่ได้กระทำดีจึงส่งให้ท่านได้เป็นเทพธิดา แต่อย่างไรก็ตาม บุคคลหากยังไม่เข้าถึงโลกุตตรภูมิแล้ว ก็ยังคงเวียนเกิดเวียนตายไปตามสังสารวัฏฏ์นั่นเอง ไม่มีวันจบสิ้นจนกว่าจะหมดสิ้นกรรม

๒.๓.๕ โจรทั้ง ๔

กรรมหรือการกระทำของแต่ละบุคคล เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้คนในโลกนี้มีความแตกต่างกันในด้านต่าง ๆ เช่น ชาติกำเนิด เผ่าพันธุ์ เพศ ผิวพรรณ ความสมบูรณ์ทางด้านร่างกาย สภาพทางเศรษฐกิจ ศักยภาพทางสมองหรือปัญญา โอกาสหรือสถานภาพทางสังคม เป็นต้น การสอนเรื่องกรรมของพระพุทธศาสนา นอกจากจะทำให้พุทธศาสนิกชนมีความเข้าใจ ยอมรับ และพอใจในความเป็นตัวเองแล้ว ยังทำให้สามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งทางสังคม และเกิดแรงบันดาลใจที่จะกระทำคุณงามความดียิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อที่จะเพิ่มโอกาสหรือทางเลือกให้กับตนเองที่จะประสบกับผลของกรรมที่จะให้ผลในอนาคต

กรรม หมายถึงการกระทำต่าง ๆ ของบุคคลที่เกิดขึ้นทางกาย ทางวาจา และทางใจ หรือเรียกว่า กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ตามลำดับ กรรมในความหมายทางพุทธศาสนา ต้องประกอบด้วยเจตนา ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เจตนาอันเองเรียกว่ากรรม” บุคคลจงใจแล้วจึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ^{๑๐๓} พระพุทธพจน์นี้ยืนยันว่าการกระทำทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นทางกาย วาจา หรือทางใจ จะเรียกว่าเป็นกรรมหรือไม่ ขึ้นอยู่กับเจตนาในการกระทำ ถ้าไม่มีเจตนาการกระทำนั้นก็ไม่ได้จัดว่าเป็นกรรม การให้คำนิยามของคำว่า “กรรม” ในทางพระพุทธศาสนา จึงสอดคล้องกับทางกฎหมายที่ให้ความสำคัญต่อเจตนาในการกระทำว่าส่งผลต่อการลงโทษรุนแรงต่างกันระหว่างการกระทำที่มีเจตนาและไม่มีเจตนา

บุคคลกระทำความกรรมเหล่าใดไว้จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว จะเป็นกรรมที่หนักหรือเล็กน้อยก็ตาม บุคคลนั้นก็ต้องได้รับผลกรรมนั้นเสมอ แม้ว่าจะหลบหนีไปอยู่ที่ใดก็หนีไม่พ้นผลกรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “กรรมทุกอย่างที่นรชนสั่งสมไว้แล้ว ย่อมมีผลเสมอ ขึ้นชื่อว่ากรรมแล้ว แม้จะเล็กน้อยที่จะไม่ให้ผลนั้นเป็นอันไม่มี”^{๑๐๔} “คนทำบาปถึงจะเหาะขึ้นไปในอากาศก็ไม่พ้นจากบาปกรรม ถึงจะดำลงไปในกลางทะเล ก็ไม่พ้นจากบาปกรรม ถึงจะเข้าหลบตัวในซอกเขาก็ไม่พ้นจากบาปกรรม เพราะไม่มีแผ่นดินสักส่วนหนึ่งที่คนทำบาปยืนอยู่แล้วจะพ้นจากบาปกรรมได้”^{๑๐๕} การที่จะตัดสินว่ากรรมที่กำลังทำอยู่นั้นเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว สามารถ

^{๑๐๓} อง.ฉก.ก. (บาลี) ๒๒/๖๓/๓๙๕, อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

^{๑๐๔} ชุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๒๔/๓๒๙, ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๔/๔๗๓.

^{๑๐๕} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒๗/๓๙, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๒๗/๗๑.

พิจารณาจากการให้ผลของกรรม “บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมไม่เดือดร้อนใจภายหลัง อัมเอิบตีใจ เสวยผลกรรมอยู่ กรรมนั้นชื่อว่าเป็นกรรมดี”^{๑๐๖} บุคคลทำกรรมใดแล้วย่อมเดือดร้อนใจในภายหลัง ร้องไห้ น้ำตานองหน้า เสวยผลกรรมอยู่ กรรมนั้นชื่อว่าเป็นกรรมไม่ดี”^{๑๐๗}

เรื่องเตมียชาดก^{๑๐๘} ได้กล่าวถึงพวกโจรทั้ง ๔ ว่า ขณะนั้นพวกราชบุรุษนำโจร ๔ คน มาหน้าที่นั่ง พระราชาทอดพระเนตรเห็นโจรเหล่านั้นแล้ว มีพระราชดำรัสสั่งให้ลง พระอาญาโจรเหล่านั้น พระเตมียได้ทรงฟังพระดำรัสของพระบิดา ทั้งกลัว ทั้งสะดุ้ง ทรงจินตนาการว่า พระชนกของเราอาศัยราชสมบัติทำกรรมอันหนักเกิน ซึ่งจะไปสู่นรกวันรุ่งขึ้น

การที่พวกโจรทั้ง ๔ คน ถูกลงโทษนั้นก็เนื่องมาจากกรรมที่ตนเองกระทำขึ้น ดังนั้น พระเจ้ากาสิกราชจึงต้องมีการลงโทษแก่ผู้กระทำความผิด การลงโทษเป็นอำนาจที่ผู้ปกครอง ชุมชนหรือรัฐใช้ลงโทษพลเมืองของตนที่ทำชั่ว ละเมิดกฎระเบียบข้อบังคับอันเป็นข้อตกลงกันในระหว่างชุมชนนั้น ๆ เพื่อสะดวกในการจัดการปกครอง สร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อย และสร้างความเป็นธรรมในสังคม การลงโทษมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานเคียงคู่กับความเป็นมาของชุมชนหรือรัฐ ทั้งนี้ เนื่องจากว่ามนุษย์ไม่สามารถที่จะอาศัยได้ด้วยตัวเองตามลำพัง เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคมจึงต้องทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับบุคคลอื่นอยู่เสมอ จากเหตุผลดังกล่าวนี้เอง จึงทำให้ผู้ปกครองต้องหาวิธีการที่จะสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยในชุมชนด้วยวิธีการต่าง ๆ กัน ตามความเหมาะสมของแต่ละชุมชน การลงโทษก็เป็นวิธีการหนึ่งที่นิยมนำมาใช้กัน โดยลักษณะที่ถือว่าการลงโทษนั้นต้องเป็นการกระทำที่เป็นผลร้ายแก่ผู้ที่ได้รับโทษ เช่น ทำให้ได้รับความทุกข์ทรมานทางกายและชีวิตจิตใจ หรือได้รับความเสียหายในทางทรัพย์สิน การลงโทษแบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ

๑. การลงโทษทั่วไป

การลงโทษโดยทั่วไปนั้นเป็นอำนาจที่ผู้ปกครอง ใช้ลงโทษพลเมืองของตน โดยมีจุดหมายเริ่มต้นเพื่อที่จะตักเตือนสั่งสอน ไม่ให้กระทำในสิ่งที่ผิดต่อกฎระเบียบที่ชุมชนนั้น ๆ บัญญัติขึ้น การลงโทษก็จะเพิ่มความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ ตามฐานความผิด และฐานะของผู้ที่ถูกกระทำ เนื่องจากว่าลักษณะที่จะจัดว่าเป็นการลงโทษนั้นต้องเป็นการทำให้ผู้กระทำผิดได้รับผลร้ายไม่ว่าในทางใดก็ตาม จึงสรุปวิธีการลงโทษที่มักจะนำมาใช้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้ ๔ วิธี^{๑๐๙} คือ

^{๑๐๖} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๖๘/๒๙, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๘/๔๘.

^{๑๐๗} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๖๗/๒๘, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๗/๔๘.

^{๑๐๘} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๒.

^{๑๐๙} ไชยเจริญ สันติสิริ, อาชญวิทยาและทัณฑวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๐๒), หน้า ๑๐-๑๑.

๑) การลงโทษโดยให้ได้รับความทุกข์ทรมานทางกาย เช่น การเขียน การโบย จำคุก กักขัง การตัดอวัยวะสำคัญ เช่น การตัดข้อมือ ข้อมเท้า การตัดจมูกและใบหู เป็นต้น

๒) การลงโทษโดยวิธีลดฐานะทางสังคม เช่น การสึก การใส่ชื่อคา การแห่ประจาน เพื่อให้ผู้กระทำผิดได้รับความอับอาย การลดตำแหน่งทางสังคมลง เช่น การปลดลงไปเป็นทาส

๓) การลงโทษโดยวิธีการตัดออกไปจากหมู่คณะ เช่น การเนรเทศ การปล่อยลอยแพ และการนำไปปล่อยเกาะซึ่งนิยมใช้กันมากในสมัยโบราณ โดยส่วนมากจะใช้กับการกระทำความผิดที่ละเมิดต่อขนบธรรมเนียมประเพณีและข้อห้ามทางศาสนา

๔) การลงโทษในทางทรัพย์สิน เช่น การปรับ การริบราชบาท (การริบทรัพย์สินเข้าเป็นของหลวง)

๒. การลงโทษประหารชีวิต

การลงโทษประหารชีวิตนั้น เป็นวิธีการลงโทษทางอาญาต่อพลเมืองของรัฐที่รุนแรงที่สุดที่ผู้ปกครองของแต่ละประเทศทั่วโลกทั้งในอดีตและปัจจุบันบัญญัติขึ้น เพื่อบังคับใช้ในการลงโทษแก่พลเมืองของตนที่กระทำความผิดรุนแรงอันเป็นอันตรายต่อสังคมส่วนรวม หากจะแตกต่างกันบ้างก็แต่เพียงฐานความผิดและวิธีการลงโทษเท่านั้น ถึงกระนั้นก็ตาม ผลที่เกิดขึ้นจากการลงโทษนั้นก็คือความตายของนักโทษ^{๑๐๐}

พระพุทธศาสนาก็มีการกล่าวถึงเครื่องลงโทษผู้กระทำความผิดเรียกว่า กรรมกรรม คำว่า กรรมกรรม ซึ่งมาจากคำบาลีว่า กम्मการณ หมายถึงเครื่องลงโทษ หรือวิธีการลงโทษผู้กระทำความผิดทางบ้านเมืองในสมัยโบราณ ซึ่งได้กล่าวไว้ในพาลบัณฑิตสูตร^{๑๐๑} นอกจากวิธีการลงโทษผู้กระทำความผิดแล้ว ยังมีโทษที่ให้ผลอีก ๒ ประการ คือ

๑) โทษที่ให้ผลในภพนี้

โทษที่ให้ผลในภพนี้ คือ บางคนในโลกนี้เห็นพระราชารับสั่งให้จับโจรแล้วให้ลงโทษทัณฑ์นานาชนิด คือ เขียนด้วยแสบ้าง เขียนด้วยหวายบ้าง ตัดมือ ตัดเท้าบ้าง จนกระทั่งตัดศีรษะออก เมื่อเขากลัวโทษเช่นนั้น ไม่เที่ยวแย่งชิงสิ่งของของคนอื่น ๆ นี้เรียกว่าโทษที่ให้ผลในภพนี้

^{๑๐๐} พระมหาศุภชัย ปิยธมฺมชโย, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพุทธจริยศาสตร์กับโทษประหารชีวิต”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓.

^{๑๐๑} ตูรายละเอียดยใน ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๔๗/๒๑๕, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๔๗/๒๙๒.

๒) โทษที่ให้ผลในภพหน้า

โทษที่ให้ผลในภพหน้า คือ บางคนในโลกนี้เห็นว่า “ผลของกายทุจริต วิจิทุจริต และมโนทุจริตเป็นผลที่เลวทรามเป็นทุกข์ ซึ่งจะต้องได้รับในภพหน้า” จึงบำเพ็ญกายสุจริต วิจิสุจริต มโนสุจริต ตั้งตนให้บริสุทธิ์ เรียกว่าโทษที่ให้ผลในภพหน้า โทษมี ๒ ประการอย่างนี้^{๑๑๒} เพราะเหตุนี้จึงคิดอย่างนี้ว่า “เรากลัวโทษที่ให้ผลในภพนี้ และที่จะให้ผลในภพหน้า เราเป็นคนทีกลัวต่อโทษ เห็นโทษเป็นของน่ากลัว” เมื่อคิดอย่างนี้แล้วบุคคลผู้กลัวต่อโทษ เห็นโทษเป็นของน่ากลัว พึงเป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นจากโทษทั้งปวงได้

พวกโจรได้ถูกตัดสินใจลงพระอาญาตามความผิดที่ได้กระทำ ซึ่งผู้ทำบาปเป็นปกติ ย่อมเดือดร้อนในโลกนี้และโลกหน้า ชื่อว่าเดือดร้อนในโลกทั้งสอง เขาย่อมเดือดร้อนใจว่า “เรา ได้ทำบาปไว้แล้ว” ครั้นไปสู่มุขุตติ เขายังเดือดร้อนมากขึ้น^{๑๑๓} “เมื่อใดที่บาปยังไม่ให้ผล คนชั่ว จะเห็นบาปว่าดี แต่เมื่อใด บาปให้ผล คนชั่วจะเห็นว่าบาปเป็นความชั่ว กรรมดียังไม่ให้ผล คนดีจะไม่เห็น แต่เมื่อใดกรรมดีให้ผล เมื่อนั้นคนดีจะเห็นกรรมดีว่าดีแท้”^{๑๑๔}

เมื่อโจรถูกราชบุรุษนำตัวมาให้พระราชชาติตัดสิน บางคนถูกสั่งให้เอาหวายทั้งหนาม เขียน บางคนถูกใส่โซ่ตรวนแล้วส่งเข้าเรือนจำ บางคนโดนหอกทิ่มแทงตามร่างกาย และบางคน ถูกเอาหลาวเสียบ โจรทั้ง ๔ ได้รับโทษตามคำสั่งของพระราชชาติ ซึ่งในชาตินี้เมื่อทำกรรมไว้ก็ต้อง ได้รับผลกรรมนั้น และเมื่อตายแล้วกรรมก็ยังส่งผลให้ได้รับผลต่อไปอีก แตกต่างกันไปตามประเภท ของบาปกรรมที่ทำ บาปกรรมที่หนักก็จะให้ผลรุนแรง บาปกรรมที่เบาาก็ให้ผลเบา ตามความ หนักเบาของบาปกรรมที่ทำลงไป ที่กล่าวว่าบาป ก็เนื่องมาจากว่า บาปกรรมที่ให้ผลเผ็ดร้อน^{๑๑๕}

บาปเป็นเหตุนำไปสัตว์ไปสู่อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก บาปกรรมที่กล่าวในที่นี้ก็คือ อกุศลกรรม หรืออกุศลกรรมมถ ๑๐ นั้นเอง เพราะว่ากรรมต่าง ๆ ที่มีนุญษก็ดี เมื่อล่วงอกุศล กรรมมถเข้าข้อใดข้อหนึ่งก็ไม่พ้นอบาย รวมความแล้ว ทุจริต ๓ คือ กายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริตทั้ง ๓ อย่างนี้ อันมีบาปกรรมเป็นมูล เรียกว่า อกุศลมูล คือโลภะ โทสะ โมหะ เมื่อบุคคลทำกรรมด้วยเจตนาอันมีอกุศลเป็นมูลทั้ง ๓ ประกอบจิตแล้ว ย่อมส่งผลให้ไปสู่อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ดังพระธรรมธีรราชมหารามุณี^{๑๑๖} แสดงไว้มีใจความสอดคล้องกันว่า เหตุที่ นำไปตกนรกโดยส่วนมาก ได้แก่ โทสะ เพราะโทสะเป็นเหตุ สัตว์ทั้งหลายจึงไปตกนรก เหตุ

^{๑๑๒} ดูรายละเอียดใน อัง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑/๔๘-๔๙, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑/๕๗-๕๘.

^{๑๑๓} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๗/๑๘, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๗/๒๘.

^{๑๑๔} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๑๙-๑๒๐/๓๘, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๙-๑๒๐/๖๘.

^{๑๑๕} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๖๖/๒๘, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๖/๔๗.

^{๑๑๖} ดูรายละเอียดใน พระธรรมธีรราชมหารามุณี (โชดก ญาณสิริ), ทาง ๗ สาย, (กรุงเทพฯ : บริษัทแอ็ดวานซ์ อินเตอร์ พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๓, ๗, ๘.

ที่นำไปเกิดเป็นเปรต - อสุรกาย โดยมาก ได้แก่ โลมะ หรือตัณหา เหตุที่นำไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานโดยส่วนมาก ได้แก่ โมหะ สัตว์ทั้งหลายตายไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ซึ่งมีความลุ่มหลงอยู่เป็นนิจ ก็เพราะโมหะเป็นตัวการนำไป กรรมที่ตกลงไปโดยมีอกุศลกรรมเป็นมูล ซึ่งจัดว่าเป็นบาปนั้น ย่อมลากหรือโยนสัตว์ให้เข้าสู่อบายเหมือนจับโจรหรือผู้ร้ายเข้าห้องขังทีเดียว

ในประเด็นของการล้างบาปกรรมด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามคำสอนนอกพระพุทธศาสนา ที่สอนว่า บาปกรรมสามารถชำระล้างด้วยน้ำในแม่น้ำที่ถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ เช่น แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา เป็นต้นนั้น พระพุทธศาสนามีความเห็นขัดแย้ง และยกอุปมาเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจนว่า ถ้าบุคคลจะพ้นจากบาปกรรมได้ เพราะการอาบน้ำ (ชำระบาป) พวกกบ เต่า งู จระเข้ และสัตว์เหล่าอื่นที่เฝ้าหากินอยู่ในน้ำทั้งหมดก็คงพากันไปสวรรค์แน่แท้ คนฆ่าแกะ คนฆ่าสุกร ชาวประมง พรานเนื้อ โจร เพชฌฆาต และคนที่ก่อบาปกรรมอื่น ๆ แม้เหล่านั้นก็จะพึงพ้นจากบาปกรรมได้เพราะการอาบน้ำ ถ้าแม่น้ำเหล่านี้จะพื้งนำบาปที่ทานก่อไว้แต่ก่อนไปได้ แม่น้ำเหล่านี้ก็จะพื้งนำทั้งบุญของท่านไปด้วย^{๑๑๗}

หลักการและการให้ผลของกรรมนับว่าเป็นหลักที่มีความ สอดคล้องสัมพันธ์กับการลงโทษทางอาญา ดังจะเห็นได้จากหลักการให้ผลของกรรมที่กล่าวถึงการทำความผิดหรือความชั่วนั้นส่งผลให้ผู้ทำนั้นได้รับผลร้ายแน่นอน ไม่ว่าจะเป็นทางกายหรือทางจิต ไม่สามารถที่จะหลบหนีจากผลกรรมไปได้ไม่ว่าจะหลบหนีไปอยู่ที่ใดก็ตาม แต่ก็ยังมีประเด็นที่น่าพิจารณา ลงโทษอาญานั้น เป็นอำนาจที่ทางบ้านเมืองจัดการลงโทษเองในชาติปัจจุบัน แต่ว่าการให้ผลของกรรมนั้นเป็นไปโดยอัตโนมัติการจะให้ผลในชาติปัจจุบันหรืออาจจะให้ผลในชาติต่อไป เช่น ผู้ร้ายทำความผิดอย่างหนึ่งแต่ไม่มีหลักฐานพยานยืนยันการทำความผิดของเขา จึงทำให้รอดพ้นจากการถูกลงโทษอาญา แต่ว่าเมื่อพิจารณาจากหลักการและการให้ผลของกรรมแล้ว ไม่สามารถที่จะหลุดพ้นจากการรับผิดนั้นได้ แม้ว่าจะไม่มีผู้ใดเห็นการกระทำชั่วของเขาหรือไม่ก็ตาม หรือแม้ในหมู่มนุษย์ที่เป็นมิชฌาภิกขุ ซึ่งไม่เชื่อในเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรม ถ้าหากพวกเขาทำความผิดหรือความชั่ว ก็ยังต้องรับผลเช่นเดียวกัน ในเรื่องของการลงโทษผู้ทำความผิดนั้น มีสิ่งหนึ่งที่ผู้วิจัยมีความเห็นก็คือ การกระทำของ คนอื่นนั้น บุคคลทั่วไปไม่สามารถตัดสินผู้ที่ทำความผิดได้ นอกจากกฎแห่งกรรมจะลงโทษ ผู้นั้นเอง แม้ผู้นำจะปกครองด้วยทศพิธราชธรรม ส่งเสริมผู้ที่ควรส่งเสริม ลงโทษผู้ที่ควรลงโทษ แต่กรรมก็ยังตกอยู่ที่ผู้ทำนั้น ดังนี้แล้ว แสดงว่าคนทั่วไปไม่มีสิทธิที่จะลงโทษผู้อื่น ไม่ว่าเหตุผล ใด ๆ กรรมเท่านั้นที่จะลงโทษบุคคลเหล่านั้นเอง ดังนั้น การกระทำของบุคคลไม่ว่าใครก็ตามหากวางตนไม่ถูกต้องแล้ว ก็จะเป็นกรรมให้ได้รับผลต่อไปนั่นเอง

^{๑๑๗} ดูรายละเอียดใน ชู.เถรี. (บาลี) ๒๖/๒๔๑-๒๔๓/๔๖๒, ชู.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๔๑-๒๔๓/๕๙๕-๕๙๕.

๒.๓.๖ สุนันทสารถิ

สุนันทสารถิเป็นอีกบุคคลหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับพระเตมีย์กุมาร เนื่องจากเป็นผู้ที่พระราชบิดามอบหมายให้นำพระเตมีย์ไปฆ่าและฝัง แต่เมื่อพระเตมีย์กุมารทรงแสดงพระองค์ว่าไม่ได้เป็นคนหูหนวก ไม่ได้เป็นคนใบ้ และไม่ได้เป็นคนง่อยเปลี้ยเสียขาแล้ว ยังทรงแสดงคาถาบูชามิตร ๑๐ คาถา แก่นายสุนันทสารถิฟัง ทำให้นายสุนันทสารถิได้คิด และขอพระราชทานพระเตมีย์กุมาร ซึ่งการที่นายสุนันทสารถิไม่ฆ่าและฝังพระองค์นั้น ก็เนื่องจากมีความกตัญญูนั่นเอง

ความกตัญญู เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ในสังคมมนุษย์ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับผู้อื่นและสิ่งอื่น ชีวิตจะดำรงอยู่ได้เพราะได้รับการอุปการะเลี้ยงดูจากบุคคลต่าง ๆ มีบิดามารดา ครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง เป็นต้น นอกจากนี้ ต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งเหล่านี้ อีก เช่น อาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตจึงจะมีชีวิตอยู่รอดได้ ในส่วนจิตใจมนุษย์ก็ได้รับการปลูกฝังอบรมลักษณะคุณค่าทางจิตใจจากบุคคลอื่น มีบิดามารดา เป็นต้น ให้มีทัศนคติ ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม อันเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิต ให้ความเจริญ รุ่งเรือง ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของมนุษย์ ความกตัญญูนี้เป็นคุณธรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติ มิใช่เฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ให้มีแม้แต่ต่อสัตว์และพืชทั้งหลายด้วย^{๑๑๘}

ความกตัญญู เป็นการทำความดีอย่างหนึ่งที่พึงปรารถนาของทุกคน ผู้ที่มีความกตัญญู ย่อมจะทำตนเองให้มีความสุขและทำผู้อื่นให้มีความสุขด้วย จากการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนากล่าวยกย่องบุคคลที่มีความกตัญญู และให้ความสำคัญต่อบุคคลผู้มีความกตัญญูว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลก พระพุทธองค์ตรัสว่า บุคคลที่หาได้ยากมี ๒ จำพวก^{๑๑๙} ได้แก่

๑. บุพพการี ผู้ทำอุปการะก่อน
๒. กตัญญูกตเวที ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน

บุพพการีบุคคล กับ กตัญญูกตเวทีบุคคล คือบุคคลที่มาคู่กันเสมอ เพราะมีผู้ทำอุปการะก่อน จึงมีผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน ผู้รู้จักคุณค่าแห่งการทำความดีของผู้อื่นและแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น^{๑๒๐} เป็นบุคคลที่หาได้ยาก เพราะว่าหมู่มนุษย์ส่วนใหญ่ถูกอวิชชาครอบงำ ยากที่จะมองเห็นคุณค่าของบุคคลอื่นได้

^{๑๑๘} พระมหาบุญทอง คุณาธโร, “การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญู (กตัญญูตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐.

^{๑๑๙} อัง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๒๐/๘๑, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^{๑๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๗.

ดังนั้น ความกตัญญู คือ ความตระหนักถึงอุปการคุณที่ตนได้รับจากผู้อื่น สิ่งอื่นแล้วมีการสนองคุณท่าน ความสำนึกในกตัญญู คือรู้จักตระหนักในอุปการคุณที่ตนได้รับทั้งทางตรงและทางอ้อมจากคนและสิ่งแวดล้อม แล้วแสดงออกซึ่งความสำนึกด้วยการทดแทนบุญคุณท่าน ในทางพระพุทธศาสนาท่านสอนไว้ว่า ให้มองคน สัตว์ สิ่งแวดล้อมด้วยความเป็นมิตร แล้วงดเว้นพฤติกรรมในลักษณะของการประทุษร้ายมิตรของตน เพราะผู้ที่ประทุษร้ายมิตรของตนจัดว่าเป็นคนเลว ดังพระเตมีย์กล่าวแก่สุนันทสารเถรีว่า “บุคคลหนึ่งหรืออนันที่ร่มเงาของตนไม้ไผ่ ไม่พึงหักรานกิ่งของตนไม้ไผ่นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตร เป็นคนเลว พระราชาเป็นเหมือนต้นไม้ เราเป็นเหมือนกิ่งไม้ ตัวท่านเป็นเหมือนคนอาศัยร่มเงา ถ้าท่านฝังเราเสียในป่า ท่านก็ทำสิ่งที่ไม่เป็นธรรม”^{๑๒๑} ขณะนั้น พระเตมีย์กุมารทรงดำริว่า จักทำให้นายสารเถรีเชื่อว่าพระองค์เป็นใคร จึงตรัสคาถาบูชามิตรว่า

บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร จากเรือนของตนไปที่ไหน ๆ ย่อมมีภักษาหารมากมาย เมื่อไปสู่ที่ใดหมู่ชนที่นั่นย่อมบูชา โจรทั้งหลายไม่ข่มเหง กษัตริย์ก็ได้ดูหมิ่นมิได้โกรธเคืองใคร ๆ เป็นผู้สูงสุดของหมู่ญาติ ผู้อื่นก็จะสักการะตน และย่อมถึงยศและเกียรติ ย่อมรุ่งเรืองดุจกองเพลิง มีสิริประจำตัว โคทั้งหลายของบุคคลผู้นั้นย่อมเกิดพืชที่หวานไว้ในนาย่อมงอกงาม หากผู้นั้นตกแหว ตกภูเขา หรือตกต้นไม้ ย่อมได้ที่พึ่งอาศัยไม่เป็นอันตราย เหล่ามิตรย่อมยำยบุคคลผู้นั้นไม่ได้ ดุจดั่งไทรมีรากย่อมงอกงามพายุไม่อาจพัดพานให้ล้มได้ ฉะนั้น^{๑๒๒}

สรุปได้ว่า ความกตัญญูนอกจากจะเป็นมงคลแล้ว คนที่มีความสำนึกตระหนักในอุปการคุณของผู้อื่นยังเป็นคนที่หาได้ยาก และที่สำคัญก็คือความกตัญญูกตเวทียังเป็นนิมิตเครื่องหมายของคนดีในโลกนี้ด้วย สุนันทสารเถรีเป็นบุคคลที่กล่าวได้ว่า เป็นผู้ที่ได้ฟังธรรมจากพระเตมีย์เป็นคนแรก นับแต่พระเตมีย์ทรงอธิษฐานองค์สาม คือ ทรงแกล้งเป็นใบ้ หูหนวก และง่อยเปลี้ย และเป็นคนที่รู้ว่าการที่พระเตมีย์กระทำอย่างนั้น ก็เพื่อละทิ้งการครองราชสมบัติ ทำให้สุนันทสารเถรีคิดได้ว่า พระเตมีย์ทรงกระทำสิ่งที่ยากเช่นนี้เพื่อจะได้ออกบวช พระองค์ทรงทิ้งราชสมบัติอย่างไม่ยั้ง แล้วตนเองจะต้องการอะไรกับชีวิตที่ไม่สมบูรณ์เช่นนี้ จึงคิดจะออกบวชตาม แต่ทว่าจะต้องทำหน้าที่ให้เสร็จสิ้นเสียก่อน จากนั้นจึงได้ออกบวชตาม สุนันทสารเถรีได้ฟังธรรมของพระเตมีย์เปรียบดังได้พบกัลยาณมิตรที่ดี ที่ช่วยชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตที่ดีงามและถูกต้องให้ จึงได้ประพฤติปฏิบัติตามทำให้พบกับความสุขสงบในบั้นปลายของชีวิตและเมื่อละจากโลกนี้แล้วก็ย่อมได้รับผลอันเกิดจากการปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่กรรมนั่นเอง

^{๑๒๑} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๔๑.

^{๑๒๒} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๔๒-๔๓..

บทที่ ๓

การบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระเตมีย์ที่ปรากฏในเตมีย์ชาดก

ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาความหมายของคำว่าบารมี พระโพธิสัตว์กับการบำเพ็ญบารมี การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี และหลักธรรมที่สนับสนุนการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี

๓.๑ ความหมายของคำว่า บารมี

บารมี หมายถึง ความสูงสุด ความดีเลิศ ความเป็นเลิศ ความเป็นเยี่ยม คำว่า “บารมี” มาจากคำเดิมว่า ปรม แปลว่า สูงสุด ดีเลิศ ลง ณ ปัจจัย ในไตรทิต เป็น ปารม ลง อี อิตถิลิงค์ เป็น ปารมี ซึ่งเป็นคำบาลี ส่วนสันสกฤตใช้คำว่า ปารมิตา ปารมี หรือ ปารมิตา แปลว่า ความรักษาคุณให้เจริญ ความบริบูรณ์ ความเต็มเปี่ยม ความให้คุณเต็มที่ หรือ การบำเพ็ญคุณงามความดีของพระโพธิสัตว์ เช่น การให้ทาน เป็นต้น^๑

พระไตรปิฎกกับความหมายของคำว่า “บารมี”

พระพุทธเจ้าทรงแสดงในวัฏฏกถา ปารายนวรรค สุตตนิบาต ซึ่งบารมีในที่นี้มีความหมายถึง ความสำเร็จ^๒ ดังที่อธิบายตามที่ได้ทูลถามปัญหาทางใจว่า

อาทิสฺส ชมฺมนํ พุรุหิ	โคตตํ พุรุหิ สลกฺขณํ
มนฺเตสฺส ปารมี พุรุหิ	กตฺติ วาเจติ พุราหฺมณเณ

แปลความว่า ขอพระองค์ตรัสระบุให้แน่ชัด ถึงชาติ โคตรพร้อมด้วยลักษณะ ของจตรัสบอกความสำเร็จ ในมนตร์ทั้งหลายว่า พราหมณ์สอนมาจนพบเท่าไร^๓

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า

ลกฺขณเณ อิตฺติหาเส จ	สนิฆณฺฑุสฺสเกฏฺเฏ
ปญฺจ สตานิ วาเจติ	สธฺมเม ปารมี คโต

^๑ เรณู ศรีภักดิ์, “การศึกษาบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”, รายงานการศึกษาคิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๔), หน้า ๓.

^๒ ขุ.ส. (บาลี) ๒๕/๑๐๒๗/๕๓๐, ขุ.ส. (ไทย) ๒๕/๑๐๒๗/๗๔๒, สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘.

^๓ ขุ.ส. (บาลี) ๒๕/๑๐๒๕/๕๓๐, ขุ.ส. (ไทย) ๒๕/๑๐๒๕/๗๔๒.

แปลความว่า พราหมณ์พาวรีนั้นถึงความสำเร็จ ในลักษณะมนตรี และประวัติศาสตร์ พร้อมทั้งนิมิตศาสตร์ และเทวศาสตร์ ชื่อว่าถึงความสำเร็จในหลักธรรมของตน กล่าวสอนมนตรีแก่ศิษย์จำนวน ๕๐๐ คน^๔

พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายบารมีไว้สรุปความว่า บารมีคือ ความเป็นเลิศ^๕ บารมีหมายถึงความสิ้นกิเลสทั้งหมด คือ การหลุดพ้นถึงพระนิพพาน^๖ บารมีเป็นที่สุดแห่งอภิญา คือ บรรลุอรหัตตอันเป็นที่สุดแห่งอภิญา^๗ บารมี หมายถึงการ บรรลุความสำเร็จ^๘ ในอรรถกถาอธิบายว่า วลีปุตโต ได้แก่ เป็นผู้ถึงความเป็นผู้ชำนาญคล่องแคล่ว ปารมิปุตโต คือ เป็นผู้ถึงความสำเร็จ^๙

คัมภีร์มหานิทเทศ ให้ความหมายว่า เป็นเลิศในเรื่องใดเรื่องหนึ่งตามขั้นตอนของการปฏิบัติ และการศึกษา^{๑๐}

แต่คัมภีร์พุทธวงศ์ และจรียาปิฎก ให้ความหมายต่างออกไปว่า หมายถึง คุณธรรมที่ พระโพธิสัตว์พึงบำเพ็ญ เพื่อนำไปสู่การบรรลุพระโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๑๑} หรือเป็นหนทางไปสู่ผลสุดท้าย คือพระโพธิญาณ และหนทางนี้ไม่ใช่หนทางที่ใครจะปฏิบัติก็ได้ แต่เป็นหนทางเฉพาะพระโพธิสัตว์^{๑๒}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส นิพนธ์คำอธิบาย บารมี ๑๐ จากจรียาปิฎกไว้ในทศกะหมวด ๑๐ สรุปได้ว่า

บารมี แปลว่า คุณสมบัติหรือปฏิบัติอันยากยิ่ง ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ ได้ทรงบำเพ็ญมาแต่ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อบารมีเต็มแล้วจึงได้ตรัสรู้ บารมีเหล่านี้ แยก

^๔ ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๐๒๗/๕๓๐, ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๒๗/๗๔๒.

^๕ ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๔๗๐.

^๖ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, หน้า ๒๔.

^๗ ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๕๕๔.

^๘ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕๑.

^๙ ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๑/๒๑๒.

^{๑๐} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, หน้า ๒๕.

^{๑๑} ชุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๑๑๕-๑๕๔/๔๕๙-๔๖๓, ชุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๑๕-๑๕๔/๕๙๓-๕๙๗.

^{๑๒} อ่างใน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, หน้า ๓๕.

ออกเป็น ๓ หมวด คือ บารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี รวมเป็นบารมี ๓๐ ทศ บารมี ๓ หมวดนี้ต่างกันคือ การให้ทานไม่ได้ระบุจัดเป็นทานบารมี การให้พัสดุภายนอกจัดเป็นทานอุปบารมี การให้อวัยวะและชีวิตจัดเป็นทานปรมัตถบารมี บารมีแบ่งออกเป็น ๓ จำพวก คือ ชีวิต ร่างกาย และทรัพย์ภายนอก ท่านยังได้สันนิษฐานเกณฑ์แบ่งอีกทางหนึ่งคือ บารมีที่บำเพ็ญในชาติ ห่างไกลจัดเป็นเพียงบารมี ที่บำเพ็ญในชาติใกล้เข้ามา ก่อนหน้าปัจฉิมชาติ ๑๐ ชาติจัดเป็น อุปบารมี ในปัจฉิมชาติก่อนหน้าตรัสรู้พระโพธิญาณ จัดเป็นปรมัตถบารมี จัดตามเกณฑ์ได้ ๓ กาล คือทุเรณิกาน เรื่องห่างไกล อวิทูเรณิกาน เรื่องไม่ไกลนัก สันติเกณิกาน เรื่องใกล้ชิด แต่แบ่งระยะคลาดกันไป ทุเรณิกานท่านจัดตั้งแต่ปรารภเพื่อเป็นพระพุทธรเจ้า จนถึงจุดจาก ชาติเป็นพระเวสสันดรอุบัติขึ้นในดุสิตเทวโลก อวิทูเรณิกานตั้งแต่จุดจากดุสิตพิภพจนถึงตรัสรู้พระสัมพันธัญญุตญาณ สันติเกณิกานตั้งแต่ตรัสรู้แล้วจนถึงปรินิพพาน นอกจากนั้นท่านยังมี ความเห็นว่า พระปัจเจกพุทธะ และพระอริยสาวกได้บำเพ็ญบารมี น่าจะเป็นอย่างเดียวกันกับพระพุทธรเจ้าแต่ระยะเวลาสั้นกว่า^{๓๓}

นอกจากนั้น พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ^{๓๔} ทรงแสดงความเห็นในมหานิบาตชาดกทศชาติ ฉบับชินวราว่า

สามัญชนทั่วไปถ้าประสงค์ความดีความเจริญแก่ตน ต้องประพฤติความดีความชอบนั้นตามสติปัญญาของตน จึงจะได้ชื่อว่า บำเพ็ญบารมี แม้บกพร่องได้บ้างเสียบ้างทำได้เป็นครั้งเป็นคราวก็ตาม ชื่อว่าบำเพ็ญบารมีเหมือนกัน เพราะว่าบารมีจัดเป็น ๓ ชั้น ชั้นต่ำเรียกว่าบารมี ชั้นกลางเรียกว่าอุปบารมี ชั้นสูงเรียกว่าปรมัตถบารมี การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์จัดเป็นบารมีสามัญ ทำนองทำได้บ้าง ไม่ได้บ้าง หรือต้องตั้งต้นทำบ่อย ๆ เป็นต้น ใน ๑๐ ชาติ เป็นบำเพ็ญอุปบารมี ในปัจฉิมชาติ ตลอดจนได้ตรัสรู้เป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า บำเพ็ญปรมัตถบารมี

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ ทรงสรุปว่า^{๓๕} “พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณยังมีความเห็นอีกว่า สามัญชนทั่วไปประพฤติตนดี ก็ได้ชื่อว่า บำเพ็ญบารมี เหมือนกัน ท่านนิพนธ์เพื่อให้กำลังใจว่า ทุกคนสามารถบำเพ็ญบารมีได้ ถ้าสอนว่าบารมีเป็นธรรมที่ปฏิบัติได้เฉพาะผู้ที่ได้รับพยากรณ์ และเป็นของยากลำบาก ทุกคนก็จะท้อในการบำเพ็ญคุณความดี”

^{๓๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๑๑๑-๑๑๔.

^{๓๔} พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราช, มหานิบาตชาดกทศชาติ ฉบับชินวรา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๒.

^{๓๕} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี, ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๑๕๗.

สรุปได้ว่าการให้ความหมายของคำว่า “บารมี” นั้น ใช้ในความหมายหลายอย่าง เช่น ใช้ในความหมายว่า เลิศ เป็นเลิศ เลิศที่สุด และเมื่อผู้ปฏิบัติธรรมได้ปฏิบัติธรรมมาโดยลำดับที่แสดงไว้แล้ว ก็จะได้บรรลุถึงบารมีคือที่สุดนั้นก็คือยอมจะเข้าถึงมรรคผล นิพพาน เป็นความสิ้นกิเลสทั้งหมด นอกจากนั้นบารมี ยังหมายถึง คุณความดีทั้งหลายที่ทำให้พระโพธิสัตว์ ได้ถึงความเป็นผู้ยอดเยี่ยมกว่าสัตว์ทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยคุณธรรมมีทานบารมี ศีลบารมี เป็นต้น เป็นคุณความดีที่สัตว์ทั้งหลายผู้เห็นทุกข์ภัยต่าง ๆ มีทุกข์จากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ในสังสารวัฏ บำเพ็ญบารมีเพื่อช่วยให้ตนเองหลุดพ้นจากความทุกข์ บรรลุถึงนิพพานโดยปรารถนาที่จะให้ตนเองพ้นจากความทุกข์ และช่วยให้สัตว์อื่นพ้นจากทุกข์ด้วย

๓.๒ พระโพธิสัตว์กับการบำเพ็ญบารมี

คำว่า “โพธิสัตว์” (โพธิ + สัตว์) โดยทั่วไป หมายถึง “ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพุทธะ อีกนัยหนึ่ง หมายถึง บุคคลที่จะตรัสรู้หรือบรรลุความเป็นพุทธะในอนาคต

คัมภีร์อังคุตตรนิกายอรรถกถา ก็ได้กล่าวไว้ในลักษณะเช่นเดียวกันนี้ว่า พระโพธิสัตว์ หมายถึง บุคคลผู้ที่มีอุดมการณ์มุ่งตรงต่อการตรัสรู้เป็นพุทธะเท่านั้น^{๑๖}

คัมภีร์ที่ฆนิกายและมัชฌิมนิกาย ได้ให้ความหมายคำว่า “โพธิสัตว์” หมายถึง บุคคลที่กำลังจะบรรลุโพธิ์เท่านั้น ในชาดกหมายถึง สัตว์หรือบุคคลที่ฉลาด มีคุณธรรม มีสติปัญญาสามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้^{๑๗}

คัมภีร์สังยุตตนิกาย วิปัสสิสูตร แสดงความหมายของพระโพธิสัตว์ ดังนี้

บทว่า โพธิ ในคำว่า โพธิสตุตสเสว สโต นี้ ได้แก่ ญาณ สัตว์ผู้ตรัสรู้ ชื่อว่า โพธิสัตว์ อธิบายว่าผู้มีญาณ คือผู้มีปัญญาชื่อว่าบัณฑิต จจริงอยู่สัตว์นั้นเป็นบัณฑิต จำเดิมแต่ ทรงมือภินิหาร แทบบาทมูลแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ใช่อันธพาล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระโพธิสัตว์ อนึ่ง ชื่อว่าโพธิสัตว์เพราะเป็นผู้จะเบิกบาน โดยอรรถวิเคราะห์ว่า บำเพ็ญ พระบารมีแล้วจักเบิกบาน โดยหาอันตรายมิได้อย่างแน่นอน เพราะได้คำพยากรณ์ในสำนัก ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เปรียบเหมือนดอกปทุมที่โผล่ขึ้นจากน้ำตั้งอยู่ แล้วจักบานโดยสัมผัส แสงอาทิตย์อย่างแน่นอน เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่าดอกปทุมบาน อนึ่ง สัตว์ปรารถนาโพธิ์ กล่าวคือ ญาณในมรรค ๔ ปฏิบัติอยู่ เหตุนี้ผู้ที่ยังติดอยู่ในโพธิ์จึงชื่อว่า โพธิสัตว์ ดังนี้ก็มี เมื่อพระโพธิสัตว์มีอยู่โดยพระนามที่เกิดขึ้นด้วยประการดังนี้^{๑๘}

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๑๗} พัฒน์ เฟิงผลา, “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก”, รายงาน การวิจัย, (ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๑๒๕.

^{๑๘} ส.นิ.อ. (ไทย) ๒/๔๒-๔๓.

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ความหมายของคำว่า “โพธิสัตว์” ในคัมภีร์เถรวาทเป็นไปโดยนัยได้ ๒ ประการ คือ

๑. หมายถึง บุคคลหรือสัตว์ผู้เกี่ยวข้อง ผู้ติดอยู่ในความรู้
๒. หมายถึง ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ทั้ง ๒ ความหมายนั้น เมื่อพิจารณาแล้วก็คือระดับการพัฒนาของผู้ข้องในความรู้ไปสู่ระดับของผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทศ นอกจากนั้น นักวิชาการไทยยังได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้ทรงให้ความหมายของพระโพธิสัตว์ สรุปได้ดังนี้

โพธิสัตว์ หมายถึง ท่านผู้ข้องติดอยู่ในความรู้ คือ ยังไม่รู้ปลอดโปร่งแจ่มแจ้งถึงที่สุดในคัมภีร์พุทธศาสนา หมายถึงท่านที่ได้มุ่งทำความดีทำชอบให้เจริญยิ่งขึ้นไป จนถึงเข้ากระแสธรรมที่จะเป็นพระพุทธรเจ้าต่อไป เรียกว่า โพธิสัตว์ ความเป็นพระโพธิสัตว์ ไม่ได้สลายไปตามรูปกาย เมื่อดูศัพท์ว่า พระพุทธะ ท่านจำแนกออกเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ เรียกว่าสัมมาสัมพุทธโพธิสัตว์ พระปัจเจกพุทธะ เรียกว่าพระปัจเจกโพธิสัตว์ และพระสาวกพุทธะหรืออนุพุทธะ เรียกว่าสาวกโพธิสัตว์ หรืออนุพุทธโพธิสัตว์ ดังนี้^{๑๙}

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของ “โพธิสัตว์” ว่า ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า (ส. โพธิสตุตฺตฺว; ป. โพธิสตุต) ^{๒๐}

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ได้ให้ความหมายคำว่า “โพธิสัตว์” ว่า ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า ซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา ^{๒๑}

บรรจบ บรรณรุจิ ได้ให้ความหมาย “โพธิสัตว์” ว่า ผู้เกี่ยวข้องอยู่ในโพธิญาณ ซึ่งโพธิญาณ คือ ญาณเป็นเครื่องรู้อริยสัจ ๔ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ^{๒๒}

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๓๒๐-๓๒๑.

^{๒๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้น, ๒๕๔๒), หน้า ๘๐๕.

^{๒๑} พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖๗.

^{๒๒} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, (กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์คลองสาน, ๒๕๒๙), หน้า ๙.

ศาสตราจารย์เสฐียร พันธงชัย ให้ความหมายไว้ว่า “โพธิสัตว์” คือ ผู้ชั่งอยู่ในโพธิ คือ ความรู้ ผู้ที่เข้าถึงพุทธภาวะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในวันข้างหน้า^{๒๓}

ส่วนความหมายโดยอรรถและความเข้าใจทั่วไปทางพุทธศาสนา คำว่า โพธิสัตว์ หมายถึง สัมมาสัมโพธิสัตว์ (สัมมา + สัมโพธิ + สัตว์) ตามความหมายดังกล่าวนี้ โพธิสัตว์ คือผู้ที่บำเพ็ญบารมีและแสวงหาภูมิธรรมเพื่อ

๑. สัพพัญญุตญาณ ดวงปัญญาที่จะรู้และเข้าใจธรรมะโดยแจ่มแจ้ง
๒. อภิสัมโพธิญาณ ดวงปัญญาที่นำไปสู่การรู้แจ้งธรรมโดยสมบูรณ์
๓. สัมมาสัมโพธิญาณ ดวงปัญญาที่นำไปสู่การรู้แจ้งเห็นจริงในธรรมโดยความสามารถและความพยายามของตนเอง^{๒๔}

พระโพธิสัตว์ คือบุคคลที่มีจิตใจเกี่ยวข้องกับโพธิญาณ หรือผู้ที่เห็นทุกข์ในการเวียนว่ายตายเกิด ต้องการยังตนและสรรพสัตว์ให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากวัฏฏะ จึงเพียรพยายามสะสมคุณสมบัติเพื่อการบรรลุนั้นชาติแล้วชาติเล่า จึงได้รับชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ หรือผู้ปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต บุคคลเมื่อต้องการเป็นพระโพธิสัตว์เกิดขึ้นแล้ว ก็มีความมุ่งมั่นยึดถือในอุดมการณ์ ดำเนินการเพื่อให้บรรลุตามความต้องการนี้ ซึ่งเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการดำเนินการ เพื่อที่จะบรรลุผลตามเป้าหมาย คือ ความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง

ดังนั้นสรุปได้ว่า ความหมายของคำว่า “โพธิสัตว์” เป็นไปโดยนัยได้ ๒ ประการ คือ บุคคลหรือสัตว์ผู้เกี่ยวข้อง ผู้ติดอยู่ในความรู้ และผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งบุคคลที่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้นั้นจะต้องเป็นบุคคลที่ฉลาด มีคุณธรรม มีสติปัญญาสามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้ บุคคลเมื่อต้องการเป็นพระโพธิสัตว์เกิดขึ้นแล้ว ก็มีความมุ่งมั่นยึดถือในอุดมการณ์ การมุ่งมั่นยึดถือดำเนินการเพื่อให้บรรลุความต้องการนี้ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการดำเนินการเพื่อที่จะบรรลุตามเป้าหมาย คือ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อเป็นพระพุทธเจ้านั้น มี ๑๐ ประเภท เรียกว่า บารมี ๑๐^{๒๕} หรือ ทศบารมี ได้แก่

๑. ทาน คือ การให้ การเสียสละ

^{๒๓} เสฐียร พันธงชัย, *พุทธศาสนมหาญาณ*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๑๒), หน้า ๔๘.

^{๒๔} บุญย นิลเกษ, *อุดมการณ์ชีวิตแบบโพธิสัตว์ เล่ม ๑ ตอนอุดมการณ์และกำเนิดโพธิสัตว์*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๓๙.

๒. คีล คือ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ความมีระเบียบวินัย ความประพฤติ ถูกต้องดีงาม

๓. เนกขัมมะ คือ การออกบวช การปลีกตัว ปลีกใจออกจากกาม

๔. ปัญญา คือ ความรอบรู้ ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

๕. วิริยะ คือ ความเพียรบากบั่น ความแกล้วกล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค เพียรพยายามเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่

๖. ขันติ คือ ความอดทน ความข่มใจ ความทนทานของจิตใจ สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผล และแนวทางความประพฤติ ที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ลุ่มอำนาจกิเลส

๗. สัจจะ คือ ความจริง การพูดจริง ทำจริง จริงใจ และตั้งมั่นในจุดหมายอันชอบธรรม

๘. อธิษฐาน คือ ความตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นแน่วแน่

๙. เมตตา คือ ความรักใคร่ ความปรารถนาดี มีไมตรี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลกทั้งปวงมีความสุขความเจริญ

๑๐. อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง ความวางใจสงบราบเรียบ สม่่าเสมอ เที่ยงธรรม ไม่เอนเอียงไปด้วยความยินดียินร้าย หรืออคติต่าง ๆ

ในการบำเพ็ญบารมีที่รู้จักกันดีในทศชาติชาดก พระชาติที่ปรากฏอยู่ในทศชาตินั้น แต่ละชาติทรงบำเพ็ญบารมีหลายข้อด้วยกัน แต่จะมีบารมีที่เด่น ๆ อยู่หนึ่งบารมี นอกนั้นก็ลดหลั่นลงไป แล้วก็กำหนดว่าพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีข้อนั้นข้อนี้ ในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นั้นก็จะเรียกตามบารมีที่พระองค์กระทำที่เด่นที่สุดมากแล้ว เช่น พระเทมียโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี พระมหาชนกโพธิสัตว์บำเพ็ญวิริยบารมี พระสุวรรณสามบำเพ็ญเมตตาบารมี เป็นต้น ขึ้นอยู่กับว่าใครจะมองการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นข้อใด ตั้งค่านำนิบาตชาดก พระนิพนธ์ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒินิพนธ์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ได้อธิบายเกี่ยวกับบารมีในตอนค่านำของเทมียชาดกว่า

ก็ทศชาตินั้น ข้าพเจ้าได้ยินท่านผู้ใหญ่กล่าวว่า พระโพธิสัตว์ชาตินั้นบำเพ็ญบารมีอย่างนั้นจนวางลงเป็นแบบว่า พระเทมียโพธิสัตว์บำเพ็ญขันติบารมี พระมหาชนกโพธิสัตว์บำเพ็ญวิริยบารมี สุวรรณสามโพธิสัตว์บำเพ็ญสัจจบารมี พระเนมิราชโพธิสัตว์บำเพ็ญเนกขัมมบารมี มโหสถโพธิสัตว์บำเพ็ญปัญญาบารมี ภูริทัตตนาคราชโพธิสัตว์บำเพ็ญศีลบารมี พระจันทกุมารโพธิสัตว์บำเพ็ญอธิษฐานบารมี พระนารทพรหมโพธิสัตว์บำเพ็ญ

เมตตาบารมี วิรุณบัตติตโปธิสัตว์บำเพ็ญอุเบกขาบารมี พระเวสสันดรโปธิสัตว์บำเพ็ญทานบารมี หรือจะว่าบารมีส่วนนั้นชักเรื่องของพระโปธิสัตว์ชื่อนั้นได้บำเพ็ญมาเทียบให้เห็นเป็นอุทาหรณ์ ทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจมานานโดยหาเอาใจใส่พิจารณาไม่ว่า พระโปธิสัตว์ชื่อหนึ่งบำเพ็ญบารมีแต่อย่างเดียวก่อนนั้นตลอดชาติ เมื่อมาจับแปลเข้า คราวนี้จึงได้ความเห็นใหม่ว่า ท่านกล่าวดังนั้นน่าจะหมายความว่า บารมีอันนี้พระโปธิสัตว์ชื่อนี้ได้บำเพ็ญเป็นยอดเยี่ยมกว่า ๙ บารมี แต่ที่จริงพระโปธิสัตว์บำเพ็ญบารมี ๑๐ บริบูรณ์ตลอดชาติหนึ่ง^{๒๖}

หากพิจารณาจะเห็นว่า การบำเพ็ญบารมีของพระเตมีย์ ก็น่าจะเป็นเนกขัมมบารมีมิใช่ขันติบารมีที่ปรากฏในชาดกนั้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับมุมมองของแต่ละท่านว่าจะยึดเอาบารมีข้อใดเป็นเอก ข้อใดเป็นรอง แต่พระโปธิสัตว์ทุก ๆ พระองค์นั้นล้วนแต่บำเพ็ญบารมีครบทั้ง ๑๐ ในแต่ละชาติทั้งสิ้น ผู้วิจัยมีทัศนะว่า พระองค์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมีเป็นสำคัญ เพราะมีความเพียรพยายามในการที่จะปลีกตนออกจากราชสมบัติออกบวช ซึ่งเป็นสิ่งที่บุคคลทั่วไปทำได้ยาก โดยเฉพาะเนกขัมมบารมีที่พระองค์ทรงบำเพ็ญ

การบำเพ็ญบารมีนั้น จะต้องบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์ต้องครบ ๓ ชั้น คือ

๑. บารมี ระดับสามัญ เช่น การบำเพ็ญทานบารมี ได้แก่ การสละทรัพย์สิน เงินทอง หรือสิ่งของนอกร่างต่าง ๆ
๒. อุปบารมี บารมีอย่างกลาง เป็นบารมีระดับรอง หรือ จวนจะสูงสุด เช่น การให้ทานอุปบารมี ได้แก่ การเสียสละอวัยวะบางส่วนเป็นทานให้ผู้อื่น
๓. ปรมัตถบารมี บารมีอย่างอุกฤษฏ์ เรียกว่า ปรมัตถบารมี เป็นบารมีระดับสูงสุด เช่น การให้ทานปรมัตถบารมี ได้แก่ การสละชีวิตของตนเองเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น

ในการบำเพ็ญบารมีของพระโปธิสัตว์ทั้ง ๑๐ ประการนั้น ในที่นี้ จะกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระเตมีย์โปธิสัตว์เป็นหลักในการวิจัยดังนี้

การบำเพ็ญทานบารมี ทาน คือ การให้ การเสียสละสิ่งของที่ควรให้ปันแก่บุคคลอื่นที่ควรให้ปัน พระเตมีย์ทรงบำเพ็ญทานบารมี มีทั้งอามิสทาน ธรรมทาน และอภัยทาน อามิสทานนั้น พระเตมีย์ทรงสละราชสมบัติให้บุคคลที่ปรารถนาในราชสมบัตินั้นเป็นผู้รับไป ส่วนธรรมทานนั้น พระองค์ทรงแสดงธรรมแก่นายสุนันทสารถิ พระราชบิดา พระราชมารดา และเหล่าข้าราชการบริพารที่บวชตามพระองค์ ตลอดถึงพระเจ้าสามนตราชและเหล่าบริษัทผู้ติดตามทั้งหลาย ในส่วนอภัยทานนั้นพระองค์ทรงไม่ถือโทษโกรธเคืองผู้ที่มาทดสอบพระองค์ แม้จะทำให้พระองค์ได้รับทุกขเวทนามก็ตาม จัดเป็นการบำเพ็ญทานบารมี

^{๒๖} พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราช, มหานิบาตชาดกทศชาติฉบับชินวร, หน้า ๑.

การบำเพ็ญศีลบารมี คือ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ไม่เบียดเบียนคนอื่น ทั้งกาย วาจา และใจ พระเตมีย์ทรงบำเพ็ญบารมีข้อนี้โดยการรักษาคำพูดที่ให้ไว้กับเทพธิดาประจำเศวตฉัตร สุนันทสารถี และการไม่เบียดเบียนสัตว์ มีเมตตาต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายในป่าตลอดจนพระองค์ได้บวชเป็นฤาษีอยู่ในป่า จัดเป็นการบำเพ็ญศีลบารมี

การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี คือ การออกบวช การปลีកตัว ปลีกใจออกจากกามอาศัยอยู่ในป่า บวชเป็นฤาษี เป็นผู้วิเวกอันงดงาม นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้สีแดงผืนหนึ่ง ทำหนังสือเจวียงพระอังสา ทรงผูกมณฑลชฎา และมีธารพระกร^{๒๗} อาศัยบรรณศาลาในป่าเป็นที่อยู่ มีความมักน้อยสันโดษ และเห็นประโยชน์ในการเจริญภาวนา จัดเป็นการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี

การบำเพ็ญปัญญาบารมี คือ ความรอบรู้ ความหยั่งรู้เหตุผลเข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง บารมีทั้งปวงที่พระองค์บำเพ็ญมาสำเร็จได้ด้วยดีเพราะความปรีชาสามารถของพระองค์และเห็นเหตุว่าการกระทำทุกอย่างเป็นกรรม ชีวิตเป็นของน้อยและประกอบด้วยทุกข์ จึงไม่ควรนำชีวิตมาก่อเวร สัตว์โลกย่อมถูกความตายครอบงำไว้ ถูกความแก่ ห่อหมล้อมไว้^{๒๘} สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์คือ คินวันที่ล่วงไป จัดเป็นการบำเพ็ญปัญญาบารมี

การบำเพ็ญวิริยะบารมี คือ ความเพียรบากบั่น ความแก้แค้นกล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรคเพียรพยายามเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่เมื่อยังไม่ประสบความสำเร็จ พระเตมีย์ทรงใช้ความพยายามทำตามคำแนะนำของเทพธิดา แม้จะถูกทดลองด้วยวิธีการต่าง ๆ มาถึง ๑๖ ปี ซึ่งในระหว่างที่พระองค์ถูกทดลองนั้นก็ไม่ได้เลิกความพยายาม จัดเป็นการบำเพ็ญวิริยะบารมี

การบำเพ็ญขันติบารมี คือ ความอดทน ความข่มใจ ความทนทานของจิตใจสามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผล และแนวทางความประพฤติที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ลุอำนาจกิเลส ไม่ยอมให้กิเลสทั้งหลายมีอำนาจเหนือจิตใจ พระเตมีย์อดทนข่มใจไม่เผลอสติ ต่อกิเลสทั้งหลาย จัดเป็นการบำเพ็ญขันติบารมี

การบำเพ็ญสัจจบารมี คือ ความจริง การพูดจริง ทำจริง จริงใจ และตั้งมั่นในจุดหมายอันชอบธรรม พระเตมีย์ทรงยึดมั่นในสัจจะที่กล่าวกับเทพธิดาประจำเศวตฉัตรว่าพระองค์จะทำตามคำแนะนำของเทพธิดา เพราะเป็นผู้แนะนำประโยชน์และเป็นผู้ที่เกื้อกูลพระองค์^{๒๙} นอกจากนั้นยังทรงทำตามคำของนายสุนันทสารถีว่าจะประทับรออยู่ จัดเป็นการบำเพ็ญสัจจบารมี

การบำเพ็ญอุทิสฐานบารมี คือ ความตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นแน่วแน่ พระเตมีย์ทรงถืออุทิสฐานองค์ ๓

^{๒๗} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๖.

^{๒๘} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๖๗.

^{๒๙} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๔.

คือ เป็นคนไข้ หูหนวก และง่อยเปลี้ยมาโดยตลอดแม้จะได้รับความลำบาก แต่ก็ทรงดำเนินตามนั้นอย่างแน่วแน่ มั่นคง จัดเป็นการบำเพ็ญอุชิฐฐานบารมี

การบำเพ็ญเมตตาบารมี คือ ความรักใคร่ ความปรารถนาดี มีไมตรี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลกทั้งปวงมีความสุขความเจริญ พระเทมีย์ทรงแนะนำสั่งสอนแสดงธรรมแก่ผู้ที่บวชตามพระองค์ในการให้ละอกุศลวิตก และเจริญกุศลเพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติพร้อมกันนั้นพระองค์ยังทรงเจริญพรหมวิหารธรรม^{๓๐} จัดเป็นการบำเพ็ญเมตตาบารมี

การบำเพ็ญอุเบกขาบารมี คือ ความวางใจเป็นกลาง ความวางใจสงบราบเรียบ สม่ำเสมอ เทียงธรรม ไม่เอนเอียงไปด้วยความยินดียินร้ายหรืออคติต่าง ๆ ซึ่งพระเทมีย์ทรงเป็นผู้วางเฉยทั้งต่อคนที่กระทำความดีต่อพระองค์หรือแม่แต่ผู้ที่กระทำความไม่ดีต่อพระองค์ก็ตาม ก็เป็นผู้วางเฉยต่อบุคคลเหล่านี้เสมอกัน จัดเป็นการบำเพ็ญอุเบกขาบารมี

สรุปได้ว่าบารมีจะเกิดขึ้นก็ด้วยอาศัยการปฏิบัติ และการปฏิบัติในแต่ละประเภท แต่ละขั้นนั้น ต้องอาศัยการบำเพ็ญบารมีหลาย ๆ อย่างประกอบกัน เช่น ปัญญาบารมี ขันติบารมี วิริยบารมี หรือบารมีอื่น ๆ อีกในการปฏิบัติ ก็จะทำให้ผลตามขั้นของบารมีนั้น ๆ ในบางครั้งต้องใช้ระยะเวลายาวนาน หรือต้องได้รับความลำบากนานัปการ ดังนั้น การฝึกจิตในการกำจัดกิเลสต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องกั้นในการสะสมบารมีจึงมีความสำคัญ เมื่อมีการปฏิบัติที่ดีและถูกต้อง ผลก็จะเกิดกับผู้ปฏิบัติ นั้น ดังนั้น การอาศัยคุณธรรมและหลักการในการปฏิบัติที่ถูกต้อง ทำให้การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นั้นประสบความสำเร็จได้

๓.๒.๑ เวลาในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์^{๓๑}

การบำเพ็ญบารมีเพื่อสะสมคุณธรรมให้เต็มรอบต้องอาศัยความเพียรพยายามในการทำอย่างยี่ง คุณธรรมแต่ละอย่างต้องอาศัยระยะเวลาอันยาวนาน โดยเฉพาะการบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธรเจ้าที่เรียกว่าพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระโพธิสัตว์นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. พระโพธิสัตว์ที่ยังไม่ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธรเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคต เรียกว่า อนิยตโพธิสัตว์

๒. พระโพธิสัตว์ที่ได้รับพยากรณ์แล้วจากพระพุทธรเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคต เรียกว่า นิยตโพธิสัตว์

นิยตโพธิสัตว์นั้นเมื่อได้รับพยากรณ์จากพระพุทธรเจ้าแล้ว ยังขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการสั่งสมบารมีนั้น ๆ กล่าวคือ

^{๓๐} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๖.

^{๓๑} พุทธการกธรรมทีปนี, ม.ป.ท., ม.ป.ป., หน้า ๑๔-๑๖.

ปัญญาริกโพธิสัตว์นั้น บำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขยอีกแสนกัป^{๓๒} จึงจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

สัทธาธิกโพธิสัตว์นั้น บำเพ็ญบารมี ๘ อสงไขยอีกแสนกัป จึงจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

วิริยาริกโพธิสัตว์นั้น บำเพ็ญบารมี ๑๖ อสงไขยอีกแสนกัป จึงจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

การบำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขยอีกแสนกัปก็ดี ๘ อสงไขยอีกแสนกัปก็ดี ๑๖ อสงไขยอีกแสนกัปก็ดี นั้น ว่าโดยหลังจากที่พระโพธิสัตว์ทุก ๆ พระองค์ ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธรูปพระองค์ใดพระองค์หนึ่งเท่านั้น ถ้าจะนับว่าทรงดำริอยู่ในพระทัยเราจักเป็นพระพุทธรูปพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในอนาคตนั้นต้องใช้เวลามากกว่านี้หลายเท่าตัว จริ่ง ๆ แล้ว พระปัญญาริกโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมีนี้ก็อยู่ในใจว่าเราจักเป็นพระพุทธรูปพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ไม่ได้กล่าวออกมาทางวาจาไม่ให้ใครรู้ นั้น นับเวลาได้ถึง ๗ อสงไขย ครั้นเปล่งออกมาทางวาจาว่าจะไปจนกว่าจะได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธรูปนั้น นับเวลาได้อีก ๙ อสงไขย และนับตั้งแต่ได้รับพุทธพยากรณ์จนกว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น นับเวลาได้ ๔ อสงไขยอีกแสนกัป รวมความว่า เป็นจำนวนเวลาถึง ๒๐ อสงไขยอีกแสนกัป

สำหรับสัทธาธิกโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี ถ้านับตั้งแต่ดำริอยู่ในพระทัย ไปจนกระทั่งเปล่งวาจาออกมานั้นนับเวลาได้ ๑๔ อสงไขย ครั้นเปล่งวาจาออกไปจนได้รับพุทธพยากรณ์จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้านับเวลาได้อีก ๑๘ อสงไขย นับตั้งแต่ได้รับพุทธพยากรณ์แล้วไป จนกว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นนับเวลาได้อีก ๘ อสงไขยอีกแสนกัป รวมความว่า เป็นจำนวนเวลาถึง ๔๐ อสงไขยอีกแสนกัป นับเป็นเวลาที่ยาวนานมากในระหว่างการบำเพ็ญบารมี

สำหรับวิริยาริกโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีนั้น ถ้านับตั้งแต่ดำริอยู่ในพระทัยไปจนกระทั่งเปล่งวาจาออกมานั้นนับเวลาได้ ๒๘ อสงไขย ครั้นเปล่งวาจาออกไปจนได้รับพุทธพยากรณ์จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้านับเวลาได้อีก ๓๖ อสงไขย นับตั้งแต่ได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว จนกว่าจะ

^{๓๒} กัป, กัลป์ กาลกำหนด ระยะเวลายาวนานเหลือเกิน ที่กำหนดว่าโลกคือสกลจักรวาล ประลัยครั้งหนึ่ง (ศาสนานินดูว่าเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของพระพรหม) ทำนให้เข้าใจด้วยอุปมาว่าเปรียบเสมือน มีภูเขาตึลาล้วน กว้าง ยาว สูง ด้านละ ๑ โยชน์ ทุก ๑๐๐ ปี มีคนนำผ้าเนื้อละเอียดอย่างดีมาลูบครั้งหนึ่ง จนกว่าภูเขานั้นจะสึกหรือสิ้นไป กัปหนึ่งยาวกว่านั้น; กำหนดอายุของโลก; กำหนดอายุเรียกเต็มว่า อายุกัป เช่นว่า อายุกัปของมนุษย์นี้ ประมาณ ๑๐๐ ปี, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๗-๘.

ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นนับเวลาได้อีก ๑๖ อสงไขยอีกแสนกัป รวมความว่า เป็นจำนวนเวลาถึง ๘๐ อสงไขยอีกแสนกัป นับเป็นเวลาที่ยาวนานมาก

ผู้ที่ปรารถนาพุทธภูมิจนได้พระนามว่าเป็นพระพุทธรูปเจ้านั้น พระองค์จะต้องตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง ด้วยปัญญาบารมีที่สั่งสมอบรมมาตลอดกาลอันยาวนาน เมื่อการสร้างบารมีที่มีอริยาศยสั่งสมมาต่างกัน จึงเป็นเหตุให้จำแนกพระพุทธรูปเจ้าทุก ๆ พระองค์ต่างกันออกไปด้วย พระพุทธรูปเจ้าปัญญาธิกะนั้น ทรงมีศรัทธาน้อยแต่มีปัญญามาก ในการบำเพ็ญพุทธการกรรม อาศยที่ทรงมีปัญญามากถึงความแก่กล้าเป็นปัญญาธิกรีย์ จึงเป็นเหตุให้ใช้เวลาน้อยกว่าพระพุทธรูปเจ้าประเภทอื่น พระพุทธรูปเจ้าศรัทธาธิกะนั้นทรงเป็นผู้มากด้วยศรัทธาถึงความแก่กล้าเป็นสัทธาธิกรีย์ อาศยที่ทรงมีศรัทธามากในการบำเพ็ญพุทธการกรรม จึงเป็นเหตุให้ใช้ระยะเวลา ในการบำเพ็ญบารมีนานกว่าพระพุทธรูปเจ้าปัญญาธิกะถึงเท่าตัว แต่เพราะอาศยปัญญาในการบำเพ็ญบารมีปานกลางมากไปด้วยศรัทธา จึงต้องใช้เวลาช้านานกว่าจึงจะสำเร็จได้ ส่วนพระพุทธรูปเจ้าวิริยาธิกะนั้น ทรงมากไปด้วยวิริยอินทรีย์ คือทรงมีความเพียรอันยิ่งใหญ่กว่ากรรมอื่น ๆ อาศยเหตุที่ทรงมีวิริยะกล้ามากขึ้นเป็นพิเศษ แต่พระปัญญาในการพิจารณาบำเพ็ญพุทธการกรรมนั้นมีน้อย จึงเป็นเหตุให้ทรงสร้างบารมีมากกว่าพระพุทธรูปเจ้าศรัทธาธิกะถึงเท่าตัว

ขั้นตอนการเป็นพระโพธิสัตว์

คัมภีร์อรรถกถาพุทธวงศ์ และอรรถกถาจรียาปิฎก ได้กล่าวถึงขั้นตอนการเป็นพระโพธิสัตว์ไว้คล้ายคลึงกันเป็นส่วนมาก คือ การมีศรัทธา อภินิหาร การได้รับพยากรณ์ บารมี ๑๐ และพระโพธิสัตว์ในพระชาติสุดท้าย ส่วนอรรถกถาชาดก ได้แบ่งประวัติของพระพุทธรูปเจ้าเป็น ๓ ระยะ คือ

๑. ทูเรนิทาน แปลว่า นิทานในที่ไกล หมายถึง การเริ่มเรื่องของพระมหาสัตว์เจ้าเดิมแต่ทรงบำเพ็ญพระบารมีธรรม ในสมัยของพระพุทธรูปเจ้าพระนามว่าที่บังกร จนถึงจุติจากพระชาติเป็นพระเวสสันดรแล้วทรงบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

๒. อวิทูเรนิทาน แปลว่า นิทานในที่ไมไกล หมายถึง การที่พระมหาสัตว์เจ้าจุติจากดุสิตเทวโลก จนได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๓. สันติเกนิทาน แปลว่า นิทานในที่ใกล้ หมายถึง การแสดงเรื่องตั้งแต่ตรัสรู้แล้วเสด็จไปประทับ ณ นิคมชนบท ราชธานี ประทานพระธรรมเทศนา ทรงบัญญัติพระวินัยประดิษฐานพระพุทธศาสนา จนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน^{๓๓}

^{๓๓} ชู.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑/๓-๔, พัฒน์ เฟื่องผลา, “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก” รายงานการวิจัย, หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

พระโพธิสัตว์ในแต่ละชาตินั้นมีประเด็นแก่นสำคัญ คือ เริ่มต้นกล่าวว่าพระโพธิสัตว์เป็นใคร และผู้ใดเป็นพระพุทธเจ้าในสมัยนั้น พระโพธิสัตว์ได้มีโอกาสเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้รับพยากรณ์ว่า ท่านจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เหตุนั้นท่านจึงได้พิจารณาพุทธการกกรรมที่จะทำให้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นกรรมที่พระพุทธเจ้าองค์ก่อนได้บำเพ็ญมาแล้ว พระองค์ได้พบว่าบารมี ๑๐ คือ พุทธการกกรรม จึงทรงตั้งจิตอธิษฐานที่จะบำเพ็ญไว้ครบถ้วน ลักษณะเนื้อความแสดงว่า ในแต่ละชาติ พระองค์ได้พยายามบำเพ็ญบารมีทั้งหมดประกอบกัน ไม่มีการกำหนดว่าชาติใดบำเพ็ญบารมีใดบารมีหนึ่งโดยเฉพาะ และไม่มีการการกล่าวว่าจะทรงบำเพ็ญบารมีในแต่ละชาติอย่างไรโดยเฉพาะ นอกจากว่าทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมี ด้วยการตั้งใจที่จะบำเพ็ญบารมีทั้งหมดเพื่อพระโพธิญาณ บำเพ็ญเนกขัมมบารมี ด้วยการสละทรัพย์สมบัติทั้งหมดเพื่อที่จะออกบวช บำเพ็ญวิริยบารมี ด้วยความเพียรพยายามที่จะบำเพ็ญบารมี

ถึงแม้ว่าจะไม่มีคำอธิบายวิธีการบำเพ็ญบารมีในแต่ละชาติ แต่จะมีการอธิบายรายละเอียดของการบำเพ็ญบารมีแต่ละอย่างในเชิงอุปมาในชาติที่พระพุทธเจ้า ทรงบังเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ นามว่า สุเมธ ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าพระทีปังกร อาจจะเป็นไปได้ว่าพระโพธิสัตว์องค์อื่นได้บำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ ตามแนวการปฏิบัติที่กล่าวไว้^{๓๔}

การตั้งความปรารถนาไว้กับพระโพธิญาณ โดยมีต้นแบบคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ก็เพื่อเป็นการยึดเหนี่ยวจิตใจของตนเอง โดยตั้งมโนปณิธานอย่างเด็ดเดี่ยว แล้วประพฤติปฏิบัติคือบารมีธรรมและคุณธรรมที่เพิ่มขึ้น ซึ่งการบำเพ็ญบารมีธรรมเช่นนี้ พระโพธิสัตว์อาจเสียเลือดเนื้อ หรือชีวิตตนเอง เพื่อความสำเร็จสูงสุด โดยได้ใช้แบบจำลองชีวิตในแต่ละชาติเพื่อการสั่งสมคุณธรรมและพัฒนาตนเองให้สูงขึ้น พระโพธิสัตว์ที่เกิดเป็นมนุษย์ โดยปกติแล้ว มนุษย์เป็นเพศภาวะที่สามารถสร้างความดีได้เต็มทีมากกว่าภาวะอื่น พระโพธิสัตว์ที่ได้รับพุทธพยากรณ์นั้น จะมีคุณสมบัติอย่างหนึ่งในธรรมสโมธาน คือ ความเป็นมนุษย์ ซึ่งจะช่วยให้เอื้อต่อการสร้างความดีทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

๓.๒.๒ ธรรมสโมธาน ๘ ประการ^{๓๕}

พระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพุทธภูมิ เมื่อครั้งยังบำเพ็ญบารมี คือ พุทธการกกรรมอยู่ ซึ่งเป็นกรรมที่พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ทั้งในอดีตที่ผ่านมา ทั้งในปัจจุบันหรือในอนาคตที่ยังมาไม่ถึง ต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์ตามประเภทแห่งพระพุทธเจ้านั้น ๆ ฉะนั้น ในระยะเวลาอันยาวนานในการบำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์อยู่นั้น หากยังมีได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า พระองค์ใดพระองค์หนึ่งก่อนแล้ว ย่อมตั้งอยู่ในฐานะ “อนิยตพระโพธิสัตว์” หมายความว่า ยัง

^{๓๔} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, *ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท*, หน้า ๔๔.

^{๓๕} *พุทธการกกรรมที่ปณี*, หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

ไม่แน่นอนว่าจะได้มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่ ถ้าหากว่าจิตมิได้ตั้งมั่น มิได้เด็ดเดี่ยวจริง ๆ ท้อถอยต่อการบำเพ็ญบารมี ก็สามารกล้มเลิกความปรารถนาเดิมที่จะเป็นพระพุทธเจ้าเสียได้ เพราะว่าการบำเพ็ญบารมีนั้นต้องใช้เวลายาวนาน อาจเปลี่ยนใจขอเป็นเพียงสาวกของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งก็เป็นได้ ท่านจึงเรียกพระโพธิสัตว์เช่นนั้นว่า “อนิยตพระโพธิสัตว์”

ฉะนั้น พระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพุทธภูมิจึงต้องได้รับพุทธพยากรณ์ จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งเสียก่อน เมื่อได้รับพุทธพยากรณ์แล้วย่อมตั้งอยู่ในฐานะ “นิยตพระโพธิสัตว์” หมายความว่า “จะไม่ล้มเลิกความปรารถนาเดิม เพราะเข้าถึงความแน่นอนแล้วว่า จะต้องได้มาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ใดพระองค์หนึ่งในอนาคตแน่นอน” เพราะได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าผู้มีวาจาไม่เป็นสอง คือ ทรงพยากรณ์สิ่งใดแล้วต้องเป็นไปตามที่ทรงพยากรณ์แล้วนั่นเอง แต่ว่าพระโพธิสัตว์ผู้ที่จะได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าได้นั้น ต้องเป็นผู้ประชุมหรือรวบรวม “ธรรมสโมธาน ๘ ประการ” พร้อมกับได้กระทำ “อริการ” คือ การกระทำอันยิ่งใหญ่ของมหาบุรุษหาผู้ใดผู้หนึ่งเสมอเหมือนมิได้ เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ดังพระอรธกถาจารย์ได้กล่าวไว้ในอรธกถาพุทธวงศ์ว่า อภินิหาร คือ ความตั้งใจอย่างเด็ดเดี่ยวมั่นคง ย่อมสำเร็จแก่ท่านผู้ปรารถนาพุทธภูมิ เพราะการประชุมพร้อมกันแห่งธรรมสโมธาน ๘ ประการ

การประชุมธรรมสโมธาน ๘ ประการนี้ นับเป็นประตูด่านสำคัญยิ่ง ทำให้ผู้ปรารถนาพุทธภูมิเข้าถึงความเป็น “นิยตพระโพธิสัตว์” หากผู้ปรารถนาพุทธภูมียังประชุมธรรมสโมธาน ๘ ประการนี้ไม่สำเร็จแล้ว ความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้า คงไม่มีหนทางที่จะสำเร็จลงได้ เป็นแน่แท้ ธรรมสโมธานจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับผู้ปรารถนาพุทธภูมิต้องทำให้บริบูรณ์ ดังพระพุทธทศตะเถระได้อธิบายธรรมสโมธานไว้ในอรธกถาพุทธวงศ์^{๓๖} ว่า

๑. มนุสฺสสตฺติ ความว่า ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่ผู้ตั้งอยู่ในอติภาพเป็นมนุษย์เท่านั้น แล้วปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า ย่อมไม่สำเร็จแก่สัตว์ทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในชาติินาค เป็นต้น เพราะเหตุว่าชาติินาค เป็นอเหตุกสัตว์

๒. ลิงฺคสมปตฺติ ความว่า ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่ผู้ตั้งอยู่ในอติภาพเป็นมนุษย์ที่ตั้งอยู่ในเพศชายเท่านั้น ย่อมไม่สำเร็จแก่หญิงหรือบัณฑิตกะ คนไม่มีเพศ และคนสองเพศ เพราะเหตุว่า ลักษณะไม่บริบูรณ์ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “เป็นไปไม่ได้เลยที่สตรีพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เป็นไปได้ที่บุรุษพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”^{๓๗} ข้อที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสตรีไม่เป็นฐานะ ไม่เป็นโอกาส เพราะฉะนั้นความปรารถนา

^{๓๖} ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๙/๒/๒๐๘-๒๑๐.

^{๓๗} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๗๙/๒๙, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๗๙/๓๕.

ย่อมไม่สำเร็จแก่ผู้มีชาติเป็นมนุษย์แต่ตั้งอยู่ในเพศสตรี

๓. เหตุ ความว่า ความปรารถนาย่อมสำเร็จแม้แก่บุรุษที่ถึงพร้อมด้วยเหตุ เพื่อบรรลุพระอรหัตในอภิปาณนั้นได้เท่านั้น ไม่สำเร็จแก่บุรุษนอกจากนี้

๔. สตุถารทสสนิ ความว่า ถ้าบุรุษปรารถนาในสำนักของพระพุทธเจ้าซึ่งยังทรงพระชนมชีพอยู่เท่านั้น ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ ความปรารถนาในพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งเสด็จปรินิพพานแล้ว หรือที่สำนัก พระเจดีย์หรือที่โคนโพธิพฤกษ์ หรือที่พระพุทธปฏิมา หรือในสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้าและพุทธสาวกย่อมไม่สำเร็จ เพราะพระปัจเจกพุทธเจ้าและพุทธสาวก ไม่สามารถที่จะรู้ถึงคนที่ควรบรรลุธรรมและคนที่ไม่อาจบรรลุธรรมได้ แล้วกำหนดด้วยญาณเป็นเครื่องกำหนดกรรมและวิบากแล้วพยากรณ์ได้ เพราะฉะนั้นความปรารถนาจึงสำเร็จได้ในสำนักของพระพุทธเจ้าเท่านั้น

๕. ปพพชชา ความว่า ความปรารถนาย่อมสำเร็จแม้แก่ผู้ปรารถนาในสำนักของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า หรือต้องบวชในดาบสทั้งหลาย จำพวกที่เป็นกัมมกิริยาว่าที่หรือในภิกษุทั้งหลายเท่านั้น เพราะว่าพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ที่เป็นบรรพชิตเท่านั้นจึงบรรลุพระสัมโพธิญาณได้ ที่เป็นคฤหัสถ์บรรลุไม่ได้ แม้ในกาลตั้งปณิธานความปรารถนามาแต่ต้น

๖. คุณสมปตติ ความว่า ปรารถนาย่อมสำเร็จ แม้แก่บรรพชิต ผู้ได้สมบัติ ๘ มีอภิญญา ๕ เท่านั้น แต่ไม่สำเร็จแก่ผู้เว้นจากคุณสมบัตินี้ เพราะคนไร้คุณสมบัตินี้ไม่มีโพธิญาณนั้น

๗. อธิกาโร ความว่า ผู้ใดแม้ถึงพร้อมด้วยคุณ ก็ยังเสียสละชีวิตตนเพื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่ผู้นั้น ซึ่งพร้อมพร้อมแล้วด้วยอธิการนี้เท่านั้น ไม่สำเร็จแก่คนนอกจากนี้

๘. ฉนุทตา ความว่า ผู้ใดแม้ถึงพร้อมแล้วด้วยอภินิหารก็มีฉันทะ พยายาม อุตสาหะแสวงหาอย่างใหญ่ เพื่อประโยชน์แก่พุทธการกธรรมทั้งหลาย ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่ผู้นั้นเท่านั้น ไม่สำเร็จแก่คนนอกจากนี้ ดังอุปมาแห่งความเป็นผู้มีฉันทะเป็นใหญ่ว่า

ผู้ใด สามารถข้ามห้องจักรวาลทั้งสิ้น ซึ่งมีน้ำเป็นอันเดียวกันด้วยกำลังแขนของตนไปถึงฝั่งได้ ผู้นั้นย่อมบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าได้ ส่วนผู้ใด ไม่สำคัญกิจนี้เป็นของทำได้ยากสำหรับตน ประกอบด้วยฉันทอุตสาหะอย่างใหญ่อย่างนี้ว่า เราจักข้ามห้องจักรวาลนี้ไปถึงฝั่ง ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่ผู้นั้น ไม่สำเร็จแก่คนนอกจากนี้^{๓๘}

ธรรมสโมธาน ๘ นี้ จึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับผู้ที่ปรารถนาพุทธภูมิที่จะต้อง มี และการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ บารมีธรรมนี้เมื่อว่าโดยองค์ธรรมจริง ๆ แล้วก็มีอยู่ ๑๐ ประการ มีทานบารมีเป็นเบื้องต้น อุเบกขาบารมีเป็นที่สุด แต่เนื่องจากการสั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์

^{๓๘} ชุ.พ.พ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๒/๒๑๐.

แต่ละองค์นั้นยาวนานยิ่งนัก กว่าที่ทรงยังพระบารมีเหล่านี้ให้สมบูรณ์เต็มที่ จนกระทั่งได้ตรัสรู้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั่นต้องใช้เวลาหลายอสงไขยกัป นับชาติที่เกิดมาไม่ถ้วน แต่ละพระ ชาติก็สร้างบารมีได้ไม่เท่ากัน บางชาติสร้างบารมีอย่างปกติธรรมดา แต่บางชาติก็สร้างบารมี อย่างอุกฤษฏ์สูงสุด ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนต้น

ในช่วงตั้งแต่ที่เริ่มสั่งสมบารมีจนกระทั่งสามารถบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศ ได้บริบูรณ์นั้น ผลจากการสั่งสมบารมีต่าง ๆ ก่อให้เกิดประโยชน์ขึ้นใน ๓ ระดับ คือ

๑. ทิฏฐิธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในภพนี้หรือปัจจุบัน
๒. สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ในภพหน้าหรืออนาคต
๓. ปรมัตถะ ประโยชน์อย่างยอดคือพระนิพพาน^{๓๙}

ดังนั้น ในการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์จะกระทำเพื่อมุ่งไปสู่โพธิญาณ เป็นที่ตั้งซึ่งเป็นประโยชน์ในระดับปรมัตถะ ดังจะดูได้จากการที่ตั้งปณิธานไว้ เพราะผู้ที่บรรลु เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้นสามารถอุปมาได้ว่า “บุคคลใด สามารถใช้เท้าเหยียบย่ำห่าง จักรวาลหมื่นห้อง ซึ่งเต็มไปด้วยถ่านเพลิงอันร้อนระอุไปจนถึงฝั่งโน้นได้ บุคคลนั้นย่อมบรรลु ถึงความเป็นพระพุทธรเจ้าได้”^{๔๐} การกระทำของพระโพธิสัตว์ นำสรรเสริญเพราะกระทำเพื่อคน หมู่มาก บางครั้งจะต้องเสียสละอันใหญ่หลวงเพื่อประโยชน์สูงสุดคือ โพธิญาณ เพราะคนส่วน ใหญ่โดยปกติจะพิจารณาแค่ประโยชน์ในปัจจุบันชาติ มีน้อยที่พิจารณาประโยชน์ในอนาคต และยังหายากเมื่อจะพิจารณาประโยชน์อย่างยิ่งคือ “พระนิพพาน” ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุก พระองค์ทรงสรรเสริญ ดังปรากฏใน โอวาทปาติโมกข์ ที่ทรงแสดงแก่พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ รูป ดังนั้น ท่านจะทรงชี้ให้เห็นความสำคัญของประโยชน์สูงสุด ที่จะเดินทางออกจากสังสารวัฏนี้ โดยที่คนส่วนใหญ่มักมุ่งอยู่ในทางโลก ๆ ถึงความสุขที่เกิดจากพื้นฐานของความสุขทางโลก แต่ เนื่องจากความสุขทางโลกนั้นยังเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์อยู่ จึงยังไม่เป็นความสุขที่เที่ยง แท้ ยิ่งเจ็ดด้วยทุกข์ ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้แก่โพธิราชกุมาร ในโพธิราช กุมารสูตรว่า “ราชกุมาร ก่อนการตรัสรู้ แม้อาตมภาพยังเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มี ความคิดอย่างนี้ว่า บุคคลจะไม่ประสบความสุขด้วยความสุข แต่บุคคลจะประสบความสุขได้ด้วย ความทุกข์เท่านั้น”^{๔๑} ถึงแม้ว่ามนุษย์จะทราบที่สุขที่มีอยู่นั้นก็คือทุกข์ แต่เนื่องจากทุกข์ เหล่านั้นถูกปกปิดด้วยความสืบทอดกัน มนุษย์จึงยังแสวงหาสิ่งเหล่านั้นอยู่ ซึ่งการแสวงหาสิ่ง เหล่านั้นพระพุทธรองค์ทรงตรัสว่าเป็นการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ ดังที่ทรงแสดงไว้ใน ปาสราสิ สูตรว่า

^{๓๙} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๓๗/๓๔๒, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๗/๕๐๗, ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๓๗/๖๙.
^{๔๐} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในกายเถรเวลา, หน้า ๗.
^{๔๑} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๒๗/๓๐๗, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒๗/๓๕๕.

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คนบางคนในโลกนี้ ตนเองมีความเกิดเป็นธรรมดา ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาอยู่อีก ตนเองมีความแก่ มีความเจ็บไข้ มีความตายเป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาความแก่ ความเจ็บไข้ ความตายเป็นธรรมดาอยู่อีก บุตร ภรรยา ทาสี ทาสา แพะ แกะ ไก่ สุนัข ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน เรียกว่าสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา มีความแก่ มีความเจ็บไข้ มีความตายเป็นธรรมดา การแสวงหาสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องไปด้วยกิเลสเป็นธรรมดาอยู่นี้ เป็นการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ^{๔๒}

จากพุทธดำรัสนี้แสดงให้เห็นถึงทัศนคติหรือมุมมองของมนุษย์ทั่วไปที่ยังแสวงหาสิ่งที่จะทำให้ตนเองเกิดทุกข์ เพราะแสวงหาสิ่งเหล่านี้ โดยปกติแล้วก็มีทุกข์ แต่ถ้าการแสวงหาสิ่งนี้ด้วยวิธีที่ผิดก็ยิ่งจะทำให้เกิดทุกข์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น นอกจากการแสวงหาสิ่งที่ไม่ประเสริฐดังกล่าวข้างต้น พระองค์ยังทรงแสดงสิ่งที่ตรงกันข้าม คือการแสวงหาสิ่งประเสริฐว่า

คนบางคนในโลกนี้ ตนเองมีความเกิดเป็นธรรมดา ทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา ย่อมแสวงหานิพพานที่ไม่มีความเกิด ไม่มีกรรมอื่นยิ่งกว่าและเกษมจากโยคะ นี่คือการแสวงหาที่ประเสริฐ

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อก่อนเราเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ตนเองมีความเกิดเป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาอยู่นั้นแล ตนเองมีความแก่ มีความเจ็บไข้ มีความตายเป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความแก่ มีความเจ็บไข้ มีความตายเป็นธรรมดาอยู่นั้นแล

เราจึงคิดอย่างนี้ว่า “เรามีความเกิดเป็นธรรมดา ไฉนยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาอยู่อีก เรามีความแก่ มีความเจ็บไข้ มีความตาย เป็นธรรมดา ไฉนยังแสวงหาสิ่งที่มีความแก่ มีความเจ็บไข้ มีความตาย เป็นธรรมดาอยู่อีก ทางที่ดี เราเองมีความเกิดความแก่ ความเจ็บไข้ ความตายเป็นธรรมดา ทราบชัดถึงโทษในสิ่งที่มีความเกิดความแก่ ความเจ็บ ความตายเป็นธรรมดาแล้ว ควรแสวงหานิพพานที่ไม่มีความเกิด ไม่มีกรรมอื่นยิ่งกว่า และเกษมจากโยคะ”^{๔๓}

พระพุทธองค์ทรงให้ทิศทางในการแสวงหาสิ่งที่มีประโยชน์ในโลกที่เด่นชัดมาก คือ พระธรรมอันเกษมจากโยคะ เมื่อบุคคลมีพระนิพพานเป็นเป้าหมายในการมุ่งแสวงหา ก็จะเป็นเหตุให้บุคคลผู้พัฒนาตนให้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้

๓.๒.๓ หลักการพิจารณาการบำเพ็ญบารมี ๑๐

^{๔๒} ม.จ. (บาลี) ๑๒/๒๗๔-๒๗๕/๒๓๕-๒๓๗, ม.จ. (ไทย) ๑๒/๒๗๔-๒๗๕/๒๗๖-๒๗๗.

^{๔๓} ม.จ. (บาลี) ๑๒/๒๗๕-๒๗๖/๒๓๗, ม.จ. (ไทย) ๑๒/๒๗๕-๒๗๖/๒๗๘-๒๗๙.

ในการสะสมความดีหรือการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นั้น พระโพธิสัตว์จำเป็นจะต้องพิจารณาถึงกรรมในส่วนที่เป็นโทษของการไม่บำเพ็ญบารมี และอานิสงส์ของการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ว่าบารมีแต่ละข้อปฏิบัติอย่างไร^{๔๔}

๑. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญทานบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ทรงเห็นโทษของการไม่ให้ทานว่า “ความพินาศมากมายหลายอย่าง เกิดมาจากความเป็นผู้มักมากในวัตถุมาก มีใจติดข้องหวงแหนอยู่ในที่ดิน ไร่ สวน เงินทอง โค กระบือ บุตร ภรรยา เป็นต้น วัตถุเหล่านี้ล้วนเป็นที่ตั้งแห่งภัยมากมาย มีภัยจากพระราชา โจรร้าย เป็นต้น เป็นเหตุแห่งการทะเลาะวิวาทกันและกัน เป็นศัตรูแข่งฆ่ากัน เป็นสิ่งที่ไม่มีความสามารถนำความเศร้าโศกมาให้ ผู้มีจิตตระหนี่หมกมุ่นอยู่ในวัตถุที่หวงแหนเมื่อตายแล้ว เป็นเหตุให้เกิดในอบายภูมิ”

พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาเห็นอานิสงส์ของการบริจาคทานว่า “เป็นเหตุให้เข้าถึงความสวัสดิ เพราะผู้ให้ย่อมเป็นที่รักที่ชอกใจของผู้ขอ ย่อมได้โภคทรัพย์อันใหญ่หลวง เป็นบันไดในการสร้างกุศลธรรมขั้นสูง มีศีล ภาวนา เป็นต้น และการที่จะบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณนั้น ก็อาศัยทานเป็นอันดับแรกก่อน ถ้ายังยึดอยู่ในวัตถุสิ่งของ อวัยวะร่างกาย และชีวิตอยู่ จะบรรลุโพธิญาณได้อย่างไร” จึงบำเพ็ญทานบารมี สละวัตถุทานทุกอย่างต่อจากทั้งหลายแล้ว ก็เกิดปีติโสมนัสว่า “ทานของเราให้ดีแล้วหนอ เป็นลาภของเราหนอ ทรัพย์ที่เราให้นี้จะมาเป็นอริยทรัพย์ เพื่อเป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง เพื่อเป็นเหตุให้ถึงพุทธภูมิที่ได้ยากอย่างยิ่ง เลิศกว่าสมบัติในโลก” นี่เป็นหลักในการพิจารณาทานบารมี

๒. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญศีลบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ทรงเห็นโทษของการไม่มีศีลว่า “สัตว์โลกที่เดือดร้อนด้วยกิเลสทั้งหลายนี้ เพราะไม่มีเกราะเครื่องป้องกันคือ ศีล มีแต่คนที่ไม่มีศีลเป็นส่วนมาก และการที่ไม่บำเพ็ญศีลบารมีนี้แหละทำให้ไม่อาจอยู่เป็นสุขในชาติปัจจุบัน และชาติอนาคตข้างหน้า ทำให้ไม่ได้สิ่งที่ปรารถนา มีแต่ได้รับการตีเตียน ขาดสติ สัมปชัญญะ ไม่มีมิตร เข้ากับผู้มีศีลก็ก่อเขิน จะเป็นบัณฑิตได้อย่างไร จะบรรลุคุณธรรมในการเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างไร จะพาสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ได้อย่างไร”

พระโพธิสัตว์ทรงเห็นอานิสงส์ของศีลว่า “ธรรมดาชื่อว่าศีลเป็นน้ำล้างมลทินอันเศร้าหมอง คือ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ที่ไม่สามารถถูกกำจัดได้ด้วยแก่นจันทร์เหลือง ศีลเป็นเครื่องประดับอันวิเศษของคนดีทั้งหลาย มีกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วสารทิศและเหมาะทุกกาล มีอำนาจอย่างยิ่งเพราะนำมาซึ่งคุณธรรมทั้งหลายและเทวดาทั้งหลายบูชากราบไหว้ เป็นบันไดก้าวสู่ เท

^{๔๔} พุทธการกธรรมทีปนี, หน้า ๖๒-๗๒.

วโลกสวรรค์ทุกชั้น เป็นอุบายบรรลุมรรณ และอภิญญาอันวิเศษ เป็นทางให้บรรลุถึงนิพพาน เป็นที่ประดิษฐานสาวกโพธิญาณ ปัจเจกโพธิญาณ สัมมาสัมโพธิญาณ เหมือนแก้วสารพัดนึก ผู้มีศีลอันงามย่อมไม่ติเตียนตนเอง ทั้งวิญญูชนทั้งหลายก็ไม่กล่าวติเตียน มีแต่คนสรรเสริญว่า ผู้นี้เป็นบุคคลผู้มีศีลอันงามหนอ ภัยต่างๆ อาชญาและทุกติเป็นต้นย่อมไม่มี ความเดือดร้อนใจ ย่อมไม่มี ศีลย่อมนำมาซึ่งความสวัสดิ และตั้งอยู่ด้วยความไม่ประมาท ยิ่งประโยชน์ใหญ่ให้สำเร็จ” นี้เป็นหลักในการพิจารณาศีลบารมี

๓. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ทรงเห็นโทษของกามทั้งหลายว่า “การติดอยู่ในกามสุข และการครองเรือนเป็นการคับแคบ และเป็นทางแห่งทุกข์คือ กิเลสทั้งหลาย กามคุณทั้งหลาย มีอุปมาด้วยโครงกระดูก มีสุขน้อย มีความคับแคบมาก มีทุกข์มาก มีความยินดีน้อย มีโทษมาก ลำบากนาน แม้มารดาที่ทะเลาะกันกับบุตร บุตรก็ทะเลาะกับบิดา ผู้ติดในกามคุณเหมือนถือโคมไฟวิ่งทวนลม ไฟย่อมไหม้ตนเองโดยไม่รู้ตัวว่าจะนำทุกข์ภัยมาให้” พระโพธิสัตว์ท่านเห็นโทษตรงนี้

พระโพธิสัตว์ ทรงมองเห็นอนิสงส์ของเนกขัมมะว่า “การบรรพชา นั้นเป็นหนทางให้ออกจากกามคุณทั้งหลาย ทำให้ใจพ้นจากเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย มีคุณ คือ ความมักน้อย สันโดษ ในปัจฉัย ๔ มี บิณฑบาต จีวร เสนาสนะ เกาส์ ต้องพิจารณาก่อนใช้สอย เกิดความวิเวก ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ประรภความเพียรได้สะดวกบำเพ็ญศีลบารมีได้สมบูรณ์ มีความประพฤติขัดเกลากิเลส ฉลาดในข้อปฏิบัติที่เป็นองค์คุณกำจัดกิเลส กิจทั้งหมดนี้ย่อมสำเร็จได้ฉับพลันที่เดียวแก่บรรพชิต หาสำเร็จแก่คฤหัสถ์ไม่ ยิ่งจะบำเพ็ญบารมีเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วจะขาดการบรรพชาเสียมิได้ คุณของบรรพชามีมากมายไม่สามารถนับได้ อุปมาเหมือนว่า บุคคลไม่อาจนับลูกคลื่นในมหาสมุทรได้ว่า ในมหาสมุทรนั้นมีลูกคลื่นอยู่เท่านั้นเท่านี้ได้ฉับใจ การบวชมีคุณหลายอย่างนับประมาณมิได้ฉับนั้น” นี้เป็นหลักในการพิจารณาเนกขัมมบารมี

๔. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญปัญญาบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ทรงเห็นโทษของโมหะความหลงว่า “ที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ นี้ เพราะความไม่รู้ว่าการเกิดเป็นทุกข์ จึงแสวงหาการเกิดอยู่ และการทำกิจธุระอะไร ถ้าขาดปัญญาเสียการงานเหล่านั้นก็ไม่อาจสำเร็จได้เลย ยิ่งการให้ทานรักษาศีล เจริญภาวนาขาดปัญญามีได้เลย เพราะถ้าขาดปัญญาเสียแล้ว กิเลสทั้งหลาย มีตัณหา ทิฏฐิ เป็นต้น ก็เข้าไปอาศัย กุศลธรรมเหล่านั้นก็ไม่บริสุทธ์ ยิ่งผู้ที่จะเป็นผู้นำพาผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์เสียแล้ว จะขาดปัญญามีได้เลย”

พระโพธิสัตว์ทรงมองเห็นอนิสงส์ของปัญญาว่า “ท่านจะบริสุทธ์ได้ด้วยปัญญา ศีลจะบริสุทธ์ก็ด้วยปัญญา ภาวนาจะบริสุทธ์ก็ด้วยปัญญา กิเลสทั้งหลายจะหมดก็ด้วยปัญญา

กำลังอะไรจะเสมอด้วยกำลังของปัญญา เพราะไม่มีบุคคลหมู่ใดไม่ต้องการมีปัญญา ฉะนั้น ฟังสิ่งสมปัญญาบารมีเกิด เพราะปัญญาเป็นอาวุธ ในการกำจัดกิเลสทั้งหลาย ดังท่านตรัสว่า แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี การได้มาซึ่งสัพพัญญุตญาณก็ต้องอาศัยปัญญา และปัญญา ย่อมนำมาซึ่งคุณวิเศษทั้งปวง” นี้เป็นหลักในการพิจารณาปัญญาบารมี

๕. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญวิริยบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ทรงเห็นโทษของความไม่อดุสสาหะว่า “การงานทุกอย่างในโลกนี้ ที่ไม่สำเร็จตามความประสงค์นั้นเพราะว่าขาดวิริยะ คือ ความเพียร ความเพลิดเพลिन อยู่ในความเกียจคร้าน มัวเมาในชีวิต เป็นที่เกลียดชังของบัณฑิตทั้งหลาย เกิดมา ๑๐๐ ปี ก็ไร้ประโยชน์ และผู้ที่ปรารถนาจะได้ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ และความพ้นทุกข์ เว้นความอดุสสาหะ ความบากบั่น การงานนั้นจะสำเร็จได้อย่างไร”

พระโพธิสัตว์ทรงมองเห็นอนิสงส์ของวิริยะว่า “บุคคลผู้มีความเพียร ย่อมนำคุณธรรมทั้งหลายที่ยังไม่สำเร็จได้สำเร็จ ความเพียรเป็นตะเครื่องขัดเกลากิเลส บ่มพระโพธิญาณให้แก่กล้า ย่อมทำให้บารมี ๑๐ นั้นสำเร็จ เพราะการที่จะได้มาซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณ ต้องใช้ระยะเวลาเป็นอย่างน้อยถึง ๒๐ อสงไขยกับอีกแสนกัป ซึ่งจะต้องใช้ความเพียร ความอดทน ต่อการสร้างบารมีกว่าจะได้มา การทำกุศลต่าง ๆ นั้น ย่อมมีหมู่มาร คือ กิเลสมาร เป็นต้น มาขัดขวางอยู่ตลอด จึงต้องใช้กำลังความเพียรในการประหัตประหารอย่างไม่ท้อถอย ก็สามารถบรรลุความประสงค์ได้ จะให้ใครมาช่วยบำเพ็ญบารมีก็มีไม่ได้ เพราะกิเลสของใครคนนั้นก็ต้อง ละเอง” นี้เป็นหลักในการพิจารณาวิริยบารมี

๖. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญขันติบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ทรงเห็นโทษของการไม่อดกลั้นต่อความโกรธว่า “ความโกรธ ย่อมทำให้สัตว์ทั้งหลายทะเลาะกัน ทำให้โลกพินาศ สัตว์ทั้งหลายเช่นเขาก็เพราะความโกรธ เป็นเหตุให้เพื่อนต้องแตกจากเพื่อน ญาติต้องแตกจากญาติ สัตว์ทั้งหลายต้องเร่าร้อนอยู่เป็นนิตย์ เป็นเหตุแห่งทุกข์ และเป็นเหตุนำมาซึ่งโรคต่าง ๆ ต้องตกอยู่ใต้อำนาจของอกุศลธรรมทั้งปวง ทำให้จิตสับส่ายไม่มั่นคง เป็นที่พึงของตนเองไม่ได้ บัณฑิตทั้งหลายติเตียนผู้มักโกรธ ความโกรธนั้นเป็นเหตุนำมาซึ่งทุกข์ทั้งปวง เพราะความประมาทเป็นเหตุ”

พระโพธิสัตว์มองเห็นอนิสงส์ของขันติว่า “ผู้มีความอดทนเป็นผู้ที่ควรแก่การงานทั้งหลาย ทำให้ฝ่าฟันอุปสรรคที่คอยขัดขวาง เป็นผู้ควรแก่การบรรลุธรรม เป็นธรรมมีอุปการะต่อการปฏิบัติอันเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสทั้งปวง เป็นคุณธรรมที่สามารถข่มอารมณ์ ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา เป็นคุณธรรมดุจแผ่นดินที่รองรับสิ่งทั้งปวง และนำมาซึ่งผล คือ พระสัมมาสัมโพธิญาณ ขนสรรพสัตว์ให้ออกจากทุกข์ในการเวียนว่ายตายเกิด” นี้เป็นหลักในการพิจารณาขันติบารมี

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๗. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญสังฆบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ทรงเห็นโทษของคำไม่จริงว่า “คำพูดที่ไม่จริง เป็นกรรมลามก เป็นต้น เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายเสียประโยชน์ ทำให้บุคคลไม่ควรเชื่อถือ ผู้ขาดสังฆจะไม่สมควรแก่คำปฏิญญา ไม่ตั้งมั่นในคุณธรรมที่ตนเองได้พูดไว้และยอมเสื่อมจากคุณธรรมทั้งปวง”

พระโพธิสัตว์ ทรงมองเห็นอนิสงส์ของสังฆจะความจริงว่า “คุณธรรมต่าง ๆ เกิดขึ้นได้เพราะสังฆะที่มีอยู่ในตนเอง คนมีสังฆะทำอะไรก็ตามย่อมเป็นที่เชื่อถือ มีจิตใจเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนความคิด การบำเพ็ญบารมีนั้นย่อมนำมาซึ่งความสงบสุข ทำให้สัตว์มีที่พึ่ง สามารถพาบุคคลที่กำลังมีความทุกข์พ้นจากทุกข์อันใหญ่หลวงนั้นได้ และสามารถบำเพ็ญโพธิสัมภาระให้สำเร็จบริบูรณ์” นี้เป็นหลักในการพิจารณาสังฆบารมี

๘. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญอธิฐานบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ ทรงเห็นโทษของคนมีใจหวั่นไหวง่ายว่า “บุคคลใดก็แล้วแต่ ถ้าเป็นคนที่มีจิตใจหวั่นไหวง่ายในสิ่งที่กำลังทำ ย่อมขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ย่อมเป็นคนหวั่นไหวต่อการบำเพ็ญบารมี มีทาน ศีล เป็นต้น หรืออาจมีการเปลี่ยนใจทอดทิ้งในการบำเพ็ญบารมีขึ้นมาก็ได้ ก็จะทำให้บารมีทั้ง ๑๐ ประการ ที่ตนกำลังบำเพ็ญบารมีอยู่นั้นไม่เต็มเปี่ยม”

พระโพธิสัตว์ ทรงมองเห็นอนิสงส์ของอธิฐาน คือ การตั้งใจมั่นไม่หวั่นไหวว่า “บุคคลมีจิตเป็นหนึ่งไม่ทอดทิ้งเด็ดเดี่ยวเช่นนี้ สามารถสร้างบารมีทั้งปวงโดยไม่พรั่นพรึงต่อคำสรรเสริญและลาภสักการะทั้งปวง บุคคลผู้มีจิตใจเช่นนี้ย่อมสามารถนำผลคือ สวางโพธิญาณ ปัจเจกโพธิญาณ สัมมาสัมโพธิญาณสำเร็จได้ง่าย” นี้เป็นหลักในการพิจารณาอธิฐานบารมี

๙. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญเมตตาบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ เห็นโทษของบุคคลผู้ขาดเมตตาทั้งหลายว่า “ธรรมดาบุคคลในโลกนี้ถ้าหากว่าไม่มีความกรุณาปราณีต่อกันและกัน ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความอิจฉา ริษยาเกลียดกันและกัน ความเป็นมนุษย์ก็เริ่มเลือนหายไปจากใจ ต่างคนต่างเห็นตัว ความมีน้ำใจที่เกื้อกูลต่อกันก็เลือนหายไป บุตร ธิดาทั้งหลายไม่เคารพมารดา บิดา ศิษย์ไม่เคารพครูอาจารย์ สังคมทุกชนชั้นอยู่อย่างเดือดร้อนและวุ่นวาย เพราะขาดคุณธรรมที่ค้ำจุนโลก คือ เมตตา”

พระโพธิสัตว์ ทรงมองเห็นอนิสงส์ของเมตตาว่า “ ความเมตตาปรารถนาดีต่อกันและกันนำสุขมาให้แก่สัตว์โลก ความเป็นอยู่ก็อยู่อย่างปลอดภัยไร้ความกังวล ไม่หวาดกลัวต่อกันทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายเป็นมิตรซึ่งกันและกัน ทุกคนมีความโอบอ้อมอารีมีน้ำใจ ทำให้โลกน่าอยู่ เพราะคุณธรรม คือ เมตตา เป็นเหตุให้ทำกุศลธรรมได้ง่าย และนำมาซึ่งคุณวิเศษต่าง ๆ และความเมตตาจึงทำให้มีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น มีมหากรุณาธิคุณต่อสรรพสัตว์ทั้งปวง” นี้เป็นหลักในการพิจารณาเมตตาบารมี

๑๐. หลักการพิจารณาในการบำเพ็ญอุเบกขาบารมี มีดังนี้

ด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ ทรงเห็นโทษของความลำเอียงว่า “บุคคลในโลกนี้ มีจิตใจ ห้วนไหวต่อโลกธรรมทั้ง ๘ เห็นตัวเองว่าดีกว่าคนอื่น เห็นคนอื่นต่ำกว่าตน มีจิตก้อยู่ใต้อำนาจ ตัณหาทั้งหลาย แข่งกันเป็นใหญ่ จิตที่ห้วนไหวและผูกพันอยู่อารมณ์ต่าง ๆ ที่ยั่วชวน ทำให้ จิตใจเป็นทุกข์ตกต่ำไม่เจริญในกุศลธรรมชั้นสูงขึ้นไป”

พระโพธิสัตว์ ทรงมองเห็นอนาถสังขลของอุเบกขาว่า “คุณธรรม มีทานบารมี เป็นต้น จะบริบูรณ์ได้เพราะว่ามีใจเป็นกลางต่ออารมณ์ที่ดีและน่าเกลียด และเป็นบ่อเกิดแห่งเมตตา พรหมวิหาร การวางเฉยไม่ผูกใจเจ็บต่อความเสียหายที่ผู้อื่นทำให้ ผู้ที่เว้นอุเบกขาเสียแล้ว บารมีทั้งหลายก็สำเร็จลงไม่ได้ ซึ่งเป็นบารมีข้อสุดท้าย ที่ทำให้พระโพธิสัตว์อดทนในการสร้าง คุณธรรมเพื่อให้ได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ” นี่เป็นหลักในการพิจารณาอุเบกขาบารมี

พระโพธิสัตว์ มีความเข้าใจโลกถูกต้องนั้นจัดเป็นสัมมาทิฏฐิ ถ้ามีความเข้าใจที่ ถูกต้องแล้วก็จะสามารถเข้าใจด้วยปัญญาของตนทันทีว่า คนเราเกิดมาทำไม รู้ชัดว่าคนเรา เกิดมาเพื่อสร้างคุณงามความดีเท่านั้น พระองค์ก็จะทรงสร้างแต่คุณงามความดีต่าง ๆ อาทิ บารมี ๑๐ เป็นต้น จะต้องหลีกเลี่ยงกรรมชั่วอย่างเด็ดขาด เพราะกรรมดีคือเหตุปัจจัยแห่งความสุขที่ยั่งยืน ส่วนกรรมชั่วนั้นในบางกรณีดูเหมือนจะก่อให้เกิดความพอใจหรือความสะใจ แต่ในที่สุดแล้วก็จะ นำซึ่งความทุกข์และความเดือดร้อนมาให้

๓.๓ การบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระเตมีย์ในเทมียชาติ

เนกขัมมะ คือ การออก ได้แก่ การออกจากกาม ไม่ติดอยู่ในกาม การอยู่ในที่ สงัด ความเป็นอิสระจากนิวรณ์ เครื่องกีดกันทั้งหมด เป็นความสุข ความสิ้นไปแห่งกิเลส จนถึง การออกบวช ส่วนความหมายในชาดกนั้นเนกขัมมะ หมายถึง การละชีวิตทางโลกียวิสัย แล้วออกบวช เข้าไปอยู่ในป่า เพราะเห็นภัยในสังสารวัฏ บทอุปมาเปรียบเทียบการออกบวช กับการออกจากเรือนจำว่า “มองเห็นเครื่องผูกพันทั้งหลายเกิดจากกามนั้นเหมือนอย่างเรือนจำ นักโทษที่อยู่ในเรือนจำ ย่อมไม่ต้องการอยู่ในเรือนจำ ย่อมปรารถนาที่จะออกจากเรือนจำ ฉันทิด กิติ เมื่อยังอยู่ในกามโลกทั้งหลาย ก็ปรารถนาที่จะออกจากกามโลกเหมือนอย่างอยากออกจาก เรือนจำ ฉันทัน^{๔๔} เนกขัมมะจึงเป็นการเอาชนะกิเลสฝ่ายต่ำและจะประสบผลสำเร็จได้ด้วยการที่ บังคับจิตใจไม่ให้ตกเป็นทาสอำนาจอารมณ์ฝ่ายต่ำของจิต พระเตมีย์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ทรงใช้ความเพียร ความอดทน ความตั้งใจมั่นในการบำเพ็ญบารมีเพื่อ ไปสู่จุดหมายที่พระองค์ทรงตั้งพระทัยไว้นั้นคือการออกบวช

^{๔๔} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), ทศบารมี ทศพิชราชธรรม, หน้า ๕๗.

ความเพียร หรือวิริยบารมี คือ ความอดุสาหะ บากบั่น ความกล้าแข็ง. ความพยายามจนกว่าจะสำเร็จ พระเตมีย์กุมารทรงใช้ความเพียร ความพยายามอย่างมาก แม้จะถูกทดสอบด้วยวิธีการต่าง ๆ ทำให้รับความทุกข์ความลำบาก แต่พระองค์ก็ทรงก็มีความตั้งใจมั่นไม่ท้อถอย เพราะทรงเห็นทุกข์ โทษภัย ในชีวิตที่ต้องเวียนว่ายตายเกิด จึงปรารถนาที่จะพ้นจากทุกข์อย่างจริงจัง จึงพยายามหาแนวทางปฏิบัติให้พ้นจากทุกข์ เมื่อเทพธิดาประจำเสวตฉัตรมาแนะนำ พระเตมีย์กุมารได้พบแนวทางคือการออกจากราชสมบัติแล้ว พระองค์ก็ทรงใคร่ที่จะออกบวชบำเพ็ญเนกขัมมะด้วย จึงลงมือปฏิบัติอย่างจริงจัง การปฏิบัติต้องอาศัยขั้นตอน วิธีการคือ เริ่มบำเพ็ญอิริยาฎถัมภ์ ตั้งสัจจะ มีความเพียร ความอดทน แล้วลงมือปฏิบัติด้วยความเพียรอย่างแรงกล้า คือเพียรด้วยความเข้มแข็ง จริงจัง และกล้าหาญ เพียรสร้างสติให้เกิดกับจิต เพียรปฏิบัติต่อเนื่องทั้งกลางวันกลางคืน ด้วยความขยันหมั่นเพียร ทำให้เกิดสติ ระลึกรู้ เกิดสัมปชัญญะ รู้สึกตัวทั่วพร้อม เพียรปฏิบัติกำหนดตามรู้ ตามเห็น อากาของกาย อากาของจิต อากาของธรรมทั้งหลาย อารมณ์ที่เข้ามากระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ การได้ลิ้มรส การได้สัมผัส และการได้สัมผัสมารมณ สติจะระลึกรู้ได้ด้วยปัญญาตลอดเวลา จึงทำให้ความเพียรของพระเตมีย์กุมารสัมฤทธิ์ผล

ความอดทน หรือขันติบารมี คือ ความอดทน อดกลั้น เพื่อยึดมั่นในความดี ความอดทนมี ๔ ประการคือ

๑. อดทนต่อความลำบากตรากตรำ เช่น ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ความเหนื่อย ความหิว ความกระหาย และความยุ่งยากใด ๆ
๒. อดทนต่อทุกข์เวทนา คือ ความเจ็บป่วย ไม่สบายตัว และอาการอื่น ๆ การอดทนต่อทุกข์เวทนาไม่แสดงอาการขึ้นลงต่อความเจ็บปวด เช่น ร้องไห้ เป็นต้น
๓. อดทนต่อความเจ็บใจ คือ อดทนต่อความโกรธ ความไม่พอใจ ความเจ็บใจ ความขัดใจอันเกิดจากคำพูดบีบบังคับจากบุคคลอื่น
๔. อดทนต่ออำนาจกิเลส คือ ความอดทนอย่างสูงต่ออารมณ์อันน่าใคร่ น่าปรารถนา น่าเพลิดเพลินใจ จึงต้องใช้ความอดทน อดกลั้น ช่มระยับจิตใจให้อยู่เหนือการครอบงำของกิเลสทั้งปวง จึงจะสามารถอดทนต่อสิ่งยั่วยุได้ โดยใช้สติปัญญาเป็นเครื่องกำจัด

ความอดทนจึงเป็นหลักธรรมที่สำคัญที่สนับสนุนเกื้อกูลต่อความเพียรของพระเตมีย์กุมาร ซึ่งอดทนต่อความหิว ความกระหาย ความอยาก ในวิตถุคามเหล่านั้นได้ จึงทำให้พระเตมีย์กุมารสามารถกระทำในสิ่งที่ท่านตั้งใจไว้ตลอด ๑๖ ปี ให้สำเร็จได้นั่นเอง

ความตั้งใจ หรือ อิริยาฎถัมภ์บารมี คือ การตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว มั่นคง ในทางดำเนินไปสู่จุดหมายหมายของตนในการทำความดีความงามความดีนั้น ๆ เป็นคุณธรรมที่ทำให้กิจการงานทุกอย่างสำเร็จ การที่ต้องใช้อิริยาฎถัมภ์ก็เพราะความทุกข์ที่เกิดจากกิเลสเป็นความทุกข์

ที่หนักต้องไ้แรงจากหลาย ๆ ด้านช่วยกันจึงจะประสบผลสำเร็จ พระเทมีย์ทรงถืออริษฐานองค์ ๓ ก็เพื่อให้การประพฤติปฏิบัติของพระองค์มีความมั่นคง แน่วแน่ ไม่เปลี่ยนแปลงไปเพราะได้อริษฐานไว้แล้ว ความตั้งใจอย่างเด็ดเดี่ยวนี้จะทำให้การกระทำในสิ่งนั้นเกิดผลสำเร็จขึ้นได้ดังที่พระ เตมีย์กุมารทรงกระทำความเพียร ความอดทน ความตั้งใจมั่น ในการไปสู่จุดหมายที่พระองค์ทรงต้องการคือ การสละราชสมบัติ เพื่อบำเพ็ญเนกขัมมบารมี

คำว่า เนกขัมมะ แปลตามศัพท์ว่า การออกบวช ซึ่งถือว่าเป็นการบำเพ็ญบารมีอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา การบวชนั้นในสมัยที่พระพุทธศาสนายังมิได้อุบัติเกิดขึ้นในโลกเป็นการออกบวชที่ถือเป็นการบำเพ็ญพรต เช่น การปลีกตนเองไปอยู่ป่า ประพฤติปฏิบัติตนเป็นฤาษี และปฏิบัติธรรมเช่นการบำเพ็ญสมาธิจิตเป็นต้น การออกจากเรือนไปอยู่ป่าเป็นการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี^{๔๖} ซึ่งเป็นวิธีการหล่อหลอมใจต่างจากการบำเพ็ญบารมีในด้านอื่น ๆ การออกบวชนั้นเป็นการประพฤติปฏิบัติอุกฤษฏ์ ที่ยากกว่าการบำเพ็ญด้านทานบารมี หรือศีลบารมี ทั้งนี้เพราะเนกขัมมบารมีเป็นการปลีกตนเองออกจากเรือนเพื่อไปบวชหรือบำเพ็ญพรตที่อยู่ตามป่านั้น เป็นการฝึกฝนตนให้มีความอิสระจากสิ่งทั้งปวง ทั้งภายนอกและภายใน ภายนอกนั้นก็คือ ความผูกพันที่จะต้องมีอยู่กับบ้านเรือน ทรัพย์สมบัติ บุตรภริยาและวงศ์ตระกูล ซึ่งเป็นความผูกพันที่ประกอบไปด้วยความทุกข์นานาประการ การปลีกตนเองออกจากเรือนเพื่อออกบวชหรือบำเพ็ญบารมีนั้น เป็นการทำตนเองให้เป็นอิสระทางหนึ่ง โดยเฉพาะทางร่างกาย หมายถึงว่าผู้ที่ออกบวช หรือผู้ที่บำเพ็ญเนกขัมมบารมีนี้ต้องไม่ไปพัวพันอยู่กับสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ เป็นความอิสระทางกาย ดังเช่นพระเทมีย์ได้ตรัสกับพระเจ้ากาสิกราชผู้เป็นพระราชบิดาถึงความไม่ประมาทเพื่อประกาศความที่พระองค์ไม่ต้องการราชสมบัติว่า “มหาบพิตร อาตมภาพเป็นผู้พ้นแล้วจากเครื่องผูก มัจจุราชย่อมไม่ประมาทในอาตมภาพผู้รู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลเมื่อถูกมัจจุราชครอบงำแล้ว จะยินดีไปทำไม จะประโยชน์อะไรด้วยการแสวงหาทรัพย์”^{๔๗}

ส่วนความอิสระในทางจิตนั้นก็เป็นเรื่องของการปฏิบัติ จะปฏิบัติได้มากน้อยแค่ไหน และจะทำใจนี้ให้เป็นอิสระได้มากน้อยอย่างไร ซึ่งก็เป็นเรื่องของการปฏิบัติในขณะที่ได้บำเพ็ญเนกขัมมบารมี ฉะนั้น การออกบวชจึงถือว่าการบำเพ็ญบารมีอย่างหนึ่งที่ต้องใช้ความอดทน ความเพียรพยายาม เพื่อที่จะเปลื้องตนออกจากความทุกข์ทั้งหมด

อีกนัยหนึ่ง คำว่า เนกขัมมะ นั้นแปลว่า การปลีกตนเองออกจากกาม^{๔๘} คำว่า กาม ศัพท์นี้หมายถึง ความรัก ความยินดี ที่มีต่อ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส เป็นการ

^{๔๖} กิตติวุฑฒ โภทฺธิ, บารมีปริทรรศน์ เล่มที่ ๑, (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๗), หน้า ๑๒๑.

^{๔๗} ชู.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๖๙-๗๐.

^{๔๘} กิตติวุฑฒ โภทฺธิ, บารมีปริทรรศน์ เล่มที่ ๑, หน้า ๑๒๓.

ปลีกตนเองออกจากกาม จากเครื่องเกี้ยวข้องเครื่องผูกพันต่าง ๆ ในสมัยที่พระพุทธองค์เป็น พระโศภิต์อยู่จะต้องบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ข้อให้บริบูรณ์ ในแต่ละภพ แต่ละชาติ แล้วแต่ว่าจะ ถือบารมีข้อใดข้อหนึ่งเด่นชัดขึ้นมาเท่านั้น และต้องครบทั้ง ๑๐ ข้อ เนกขัมมะนี่ก็เป็นอีกข้อหนึ่งที่ พระเตมีย์ทรงปรารถนาการออกบวช การที่จะบำเพ็ญเนกขัมมบารมีได้นั้น จะต้องมีความเป็น จุดเปลี่ยนในการดำเนินชีวิตของพระองค์ ซึ่งน่าจะมาจากหลายสาเหตุด้วยกัน

สรุปเหตุแห่งการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ได้ดังนี้^{๔๙}

๑. ความหน่ายต่อโลกียะ เพราะได้เห็นธรรมที่ปรากฏตามธรรมชาติ

๒. เพราะความสลัดใจต่อเหตุการณ์

๓. เพราะเคยปราศจากอิสรภาพทางกายมา เมื่อจะได้ราชสมบัติ จึงเกรงจะปราศจาก อิสรภาพทั้งกายและใจ

๔. เพราะมีความคิดต่างกัน กล่าวคือ มีนิสัยในเนกขัมมะอยู่แล้ว

๕. เพราะเห็นโทษในการครองเรือน

ในสมัยขาดก พระเตมีย์กุมารทรงปรารถนาจะออกจากราชสมบัติ จึงอธิษฐานองค์ ๓ และปรารถนาจะออกบรรพชาเพราะทรงเบื่อหน่ายต่อโลกียะ ดังที่พระองค์ทรงตรัสไว้ว่า “ผลไม้ที่ สุกแล้ว ย่อมเกิดภัยแต่การหล่นเป็นนิตย์ ฉันทิใด สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้ว ย่อมมีภัยแต่ความตาย เป็นนิตย์ ฉันทิฉัน”^{๕๐} พระองค์ทรงสลัดใจต่อเหตุการณ์ของพระราชบิดาในเรื่องของการลงโทษโจร ทั้ง ๔ จึงมีความต้องการที่ใฝ่หาอิสรภาพทั้งทางด้านร่างกายและทางจิตใจ ในส่วนความคิดเห็น นั้น พระเตมีย์ทรงมีความเห็นที่แตกต่างจากบุคคลทั่วไป ดังที่ตรัสว่า “มฤตยูมิได้เว้นกษัตริย์ พราหมณ์ พ่อค้า ลูกจ้าง คนจัณฑาล และคนเทหยากเยื่อ ย่อมย้ายทั้งหมดทีเดียว ควรรับทำ ความเพียรในวันนี้ ใครเล่าจะพึงรู้ว่าพรุ่งนี้จะตายหรือไม่ เพราะความผิดพ้องกับมัจจุราชผู้มีเสนา ไหญ่หนั้นไม่มีเลย”^{๕๑} พระเตมีย์จึงใคร่ที่จะออกบรรพชาเพราะมีนิสัยในเนกขัมมอยู่แล้วประการ หนึ่งด้วย และที่สำคัญทรงเห็นโทษในการครองเรือน ดังคำที่ตรัสว่า “มหาบพิตร จะให้อาตม ภาพเสื่อมไปเพราะทรัพย์ทำไม บุคคลจักตายเพราะภริยาทำไม ประโยชน์อะไรด้วยความ เป็น หนุ่มสาวซึ่งต้องแก่ ทำไมจะต้องให้ชราครอบงำ ในโลกสันนิวาสนซึ่งมีชราและมรณะเป็นธรรมดา นั้น จะเพลิดเพลนไปทำไม จะเล่นหัวไปทำไม จะยินดีไปทำไม จะมีประโยชน์อะไรด้วยการ แสวงหาทรัพย์ จะมีประโยชน์อะไรด้วยบุตรและภริยาแก่อาตมภาพ”^{๕๒} พระเตมีย์ทรงมีพระทัย

^{๔๙} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๖๘.

^{๕๐} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๗๐.

^{๕๑} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๗๐.

^{๕๒} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๖๙.

หนักแน่นและชวนขวยไปในกรอกบวช ดังที่ตรัสกับนายสุนันทสารที่ว่า “พระชนกและพระชนนีสละเราแล้ว ชาวแวนแคว้น ชาวนิคมและกุมารทั้งปวงก็สละเราแล้ว เรามีเหยาเรือนของตน พระชนนีทรงอนุญาตเราแล้ว พระชนกก็ทรงสละเราจริง ๆ แล้ว เราจะบวชอยู่ในป่าคนเดียว ไม่ปรารถนา कामคุณทั้งหลาย”^{๕๓}

พระโพธิสัตว์เป็นผู้มักน้อยสันโดษ ก่อนที่จะออกบำเพ็ญเนกขัมมบารมีนั้น มักจะมีการมองเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยปัญญาบารมีของท่าน ทำให้ท่านนึกคิดและเห็นโทษของการอยู่ครองเรือน ทำให้ต้องการแสวงหาทรัพย์อันประเสริฐ คือความสุข ความสงบ อันไม่เกี่ยวข้องกับกามธรรม นอกจากนั้นอานิสงส์ของการบำเพ็ญเนกขัมมยังส่งผลให้ไปเกิดในสุคติภูมิอีกด้วย ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้แสดงอานิสงส์เนกขัมมบารมีของพระโพธิสัตว์ว่า “บุคคลทั้งหลายเหล่านั้น เป็นสัปบุรุษ ผู้น้อมไปในเนกขัมมะ หลุดพ้น เทียวไปในภพน้อยใหญ่ บำเพ็ญบารมีทั้งปวงอยู่ ประพฤติโลกัตถจริยา คือ การกระทำที่เป็นประโยชน์แก่ชาวโลก”^{๕๔}

อานิสงส์ของเนกขัมมะ ในวิมุตติมรรคได้แสดงไว้ว่า การกำจัดนิวรณ์ การอยู่ด้วยวิมุตติ ความยินดีในความสงบ การอยู่เป็นสุขและมีสติ ความสามารถอดทนต่อทุกข์ การทำกุศลให้พร้อมมูล การบรรลุขั้นต้นซึ่งผลอันยิ่งใหญ่ การได้รับประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่ายโดยอาศัยการให้ทาน ปัญญาอันสูงส่ง เป็นความดีสูงสุดในบรรดาภพทั้งหลาย เรียกว่าอยู่เหนือโลกทั้ง ๓^{๕๕}

ส่วนตปฺสสุตฺร^{๕๖} พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงอานิสงส์ของเนกขัมมะหรือการออกจากกาม เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ว่า เนกขัมมะทำให้สามารถบรรลุปฐมฌานสูงขึ้นตามลำดับ หลังจากนั้นทรงพิจารณาใคร่ครวญ จนในที่สุดก็ทราบสาเหตุที่จิตยังไม่สงบก็เพราะยังไม่ได้เห็นโทษในกามทั้งหลาย และไม่ได้ทำให้มาก

๓.๓.๑ ข้อปฏิบัติของเนกขัมมบารมี

การออกจากกามทำให้เกิดขึ้นแห่งกุศลจิตเป็นไปได้ง่าย การออกจากภพทั้งหลาย ต้องมีการเห็นโทษของกามเป็นเบื้องต้น ฉะนั้นกามทั้งหลายมีความยินดีน้อย มีการผูกพันด้วยสิ่งไม่เป็นประโยชน์มากมาย การที่ชมราวาสไม่มีโอกาสหาความสุขในเนกขัมมะได้นั้น เพราะ

^{๕๓} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๔๖.

^{๕๔} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, หน้า ๘๘.

^{๕๕} พระอุปติสสเถระ, **วิมุตติมรรค**, แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ฐมมจิตฺโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๗๓.

^{๕๖} อัง.นวก. (บาลี) ๒๓/๔๑/๓๖๑, อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๔๑/๕๒๔.

ความใคร่ในกามคุณ เพราะตั้งอยู่กับความเศร้าหมองทั้งสิ้น เพราะคับแคบมากด้วยบุตรีธิดา^{๕๗} เพราะวุ่นวายไปด้วยการตั้งใจทำงานหลายอย่างมีการทำไร่ ไถนา และการค้าขาย เป็นต้น

เนกขัมมะ เป็นความยินดีในการหลีกออกจากกามอันเป็นเหตุของบรรพชา ฉะนั้นเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอุบัติขึ้น พระโพธิสัตว์ได้บวชในพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น ครั้นบวชแล้วก็เป็นผู้ตั้งอยู่ในศีลตามที่กล่าวแล้ว ได้สมาทานธุดงค์คุณ เพื่อความผ่องแผ้วแห่งศีลขันธ์นั้น เป็นความจริงว่า พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย สมาทานธุดงค์ธรรมแล้ว บริหารธุดงค์ธรรมเหล่านั้นอย่างอุกฤษฏ์ เป็นผู้มักน้อยสันโดษ มีความประพฤติทั้งปวงบริสุทธิ์ ด้วยคุณของผู้มีศีลอันไม่มีโทษ เพราะเป็นผู้มลทินคือกิเลสถูกชำระออกด้วยน้ำคือคุณธรรม มีความซัดเสลาภิเลส สงัด ไม่คลุกคลี ปราศจากความเพียร เลี้ยงง่าย เป็นผู้คงที่ เข้าถึงฉานมีประเภท เป็นอุปัชฌาย์ และอัปปมาตามสมควรในอารมณกรรมฐาน ๔๐ คือความเป็นผู้ยินดีในภาวนา ด้วยอาการอย่างนี้เป็นอันว่าพระโพธิสัตว์นั้นบำเพ็ญเนกขัมมบารมีโดยชอบแล้ว นี่เป็นข้อปฏิบัติของเนกขัมมบารมี

ลักษณะพิเศษของเนกขัมมบารมี

มีการออกจากกาม	เป็นลักษณะ
มีการประกาศโทษของกาม	เป็นรส
มีความห็นหลังจากโทษนั้น	เป็นปัจจุภูฐาน
มีความสังเวชสลดใจ	เป็นปทัฏฐาน ^{๕๘}

การบำเพ็ญเนกขัมมะ คือการออกบวชนี้ถือเป็นเรื่องสำคัญ เป็นเรื่องบารมีธรรมอย่างหนึ่ง พระโพธิสัตว์เมื่อทรงเป็นผู้ครองเรือนอยู่ แม้ทรงสมบุรณ์ด้วยทรัพย์ คนใช้ ที่อยู่ ยศ อำนาจ แต่ทรงนึกถึงความแก่ ความเจ็บ ความตาย ว่ามีประจำแก่พระองค์และคนอื่น ๆ ทั่วไป ไม่มีใครล่วงพ้น ทรงสลดพระทัยมุ่งหมายจะหาเครื่องแก้ ซึ่งเรียกว่า โมกชะ แปลว่า “พ้น” จึงเสด็จออกบวช^{๕๙} แต่ว่าบารมีธรรมอันนี้จะไพบูลย์แก่บุคคลผู้บำเพ็ญเนกขัมมะได้นั้น ผู้นั้นจะต้องประพฤติปฏิบัติเนกขัมมบารมีอย่างเคร่งครัด ในสมัยที่ยังไม่มีพระพุทธศาสนา การปฏิบัติก็เป็นไปตามความเชื่อถือของตน แต่ถึงกระนั้นก็คือว่าเป็นบารมี เพราะว่าการประพฤติปฏิบัติในสมัยที่ยังไม่มีพระพุทธศาสนา ไม่มีพุทธบัญญัติ ผู้ที่ออกบวชก็ถือการเว้นจากการทำบาป เช่น ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่พูดเท็จ ไม่ดื่มเครื่องดองของเมา ก็ถือว่า

^{๕๗} ชมรมกัลยาณธรรม, บารมีธรรมสู่ความสำเร็จ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๗๓.

^{๕๘} พุทธการธรรมทีปนี, หน้า ๔๔.

^{๕๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การบวชในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕.

เป็นการบำเพ็ญพรตแล้ว หรือการไม่รับประทานเนื้อสัตว์ รับประทานแต่ผลหมากรากไม้ต่าง ๆ อยู่ในป่า อยู่อย่างบุคคลที่มีความอิสระทั้งทางร่างกายและก็ทางจิตใจ มีการประพฤติวัตรปฏิบัติ พอสมควร ก็ถือว่าเป็นการบวชเหมือนกัน^{๖๐} เช่นพระเตมีย์ที่ทรงอดทนและเพียรพยายาม มาถึง ๑๖ ปี จึงได้ออกบวชเป็นฤๅษีเป็นการบำเพ็ญเนกขัมมะเช่นกัน ทรงเปล่งอุทานถึงความสุขขึ้นว่า

การบรรพชาที่เราได้แล้วเป็นสุข เป็นสุขยิ่งหนอ แล้วเสด็จเข้าบรรณศาลา ประทับนั่ง บนที่ลาดด้วยใบไม้ยังอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ให้เกิด เสด็จออกจากบรรณศาลาในเวลาเย็น เก็บใบหมากเม่าที่เกิดอยู่ท้ายที่จงกรม นิ่งในภาชนะที่ทำสักกะปะทาน ด้วยน้ำร้อนอันไม่มีรสเค็ม ไม่มีรสเปรี้ยว ไม่เผ็ด เสวยจุจบริโภคมฤตรส เจริญพรหมวิหาร ๔ สำเร็จอิริยาบถอยู่ในที่นั้น^{๖๑}

คำว่า ปพพชชา ภาษาไทยเรียกว่า บรรพชา แปลว่า การบวช ก่อนพุทธกาล เรียกว่าบรรพชาอย่างเดียวเท่านั้นไม่ได้ใช้คำว่า อุปสมบท เพราะคำว่า อุปสมบท เกิดทีหลัง คำว่าบรรพชา ในสมัยที่พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในโลกเป็นครั้งแรกนั้น มนุษย์ในสมัยนั้นเรียก การบวชคำเดียว คือ บรรพชา^{๖๒}

๓.๓.๒. ความหมายของการบวชในพุทธศาสนา

เกี่ยวกับความหมายของการบวชในพุทธศาสนานี้ มีพุทธวจนะปรากฏอยู่ในจุฬัตถสัทธงฺกยสูตร ว่า “การบวช คือการปฏิบัติธรรมเป็นที่สิ้นต้นเหตุ มีความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมจากโยคะสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด”^{๖๓} นอกจากนี้แล้ว ยังมีผู้ให้ความหมายของการบวชไว้อีกหลายประการคือ

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์^{๖๔} ได้กล่าวถึง “เรื่องบวช” ไว้ในหนังสือการบวชในพระพุทธศาสนา ท่านได้อธิบายว่า ศัพท์คำว่า บวช มาศัพท์บาลีว่า “ปพพชชา” (ซึ่งมาจาก ป + วช ชาติ) หมายความว่า ออกหรือเว้นจากความประพฤติชั่ว ได้แก่ การออกจากบ้านเรือนไปหาที่สงบที่ไกลออกจากบ้านเรือน เช่น ในป่า ทำที่พักอาศัยอยู่ได้ เช่น บรรณศาลา (ทับใบไม้) เพื่อทำความสงบระงับชั่วคราวบ้าง ตลอดไปบ้าง ถือกันว่าเป็นการประกอบกรกุศลหรือบุญอย่างสูง มีมาก่อนครั้งพระพุทธเจ้าจะได้ตรัสรู้มานาน

^{๖๐} กิตติวุฒโฒ ภิกขุ, บารมีปริตรศน์ เล่มที่ ๑, หน้า ๑๓๐.

^{๖๑} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๖.

^{๖๒} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณฺโณ), อนุปพพิงกาที่ปนี ภาค ๕, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : บริษัท เซเว่น พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑-๒.

^{๖๓} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๓๙๐/๓๔๘, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๙๐/๔๒๑-๔๒๒.

^{๖๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การบวชในพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๓-๑๔.

ท่านพุทธทาสภิกขุ อธิบายว่า คำว่า บวช เป็นภาษาไทย ซึ่งถอดรูปมาจากคำใน ภาษาบาลีว่า ปพพชชา คำว่า ปพชชา นี้มีรากศัพท์คือ ป + ชช ; ป แปลว่า ทัว หรือสิ้นเชิง ชช แปลว่า ไป หรือเว้น คำว่า ป + ชช จึงแปลว่า ไปโดยสิ้นเชิง ที่ว่าไปโดยสิ้นเชิงนั้น หมายถึงไปจากความเป็นฆราวาส คือ จากการครองเรือนไปสู่ความเป็นบรรพชิต คือเป็นผู้ ไม่ครองเรือนโดยสิ้นเชิง โวหารที่สูงกว่านั้น ท่านเรียกว่าไปจากโลกโดยสิ้นเชิง ซึ่งหมายความว่า ละเสียจากวิสัยที่ชาวโลกเขามีกัน เป็นกัน โดยสิ้นเชิงนั่นเอง

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า บรรพชา การบวช เช่น บรรพชา เป็นกิจที่ทำได้ยาก ถ้าให้ควบกับคำอุปสมบท บรรพชา หมายความว่า การบวช เป็นสามเณร อุปสมบท หมายความว่า การบวชเป็นภิกษุ^{๖๕}

ดังนั้น สรุปได้ว่าการบวชคือการออกจากบ้านเรือนไปปฏิบัติธรรม โดยการประพฤติ พรหมจรรย์ เพื่อกำจัดกิเลสและปิดกั้นกระแสของอารมณ์ เป็นผู้มกน้อย สันโดษ รักษาศีลให้ บริสุทธิ์ เพื่อเป็นพื้นฐานในการเจริญสมาธิและปัญญา

๓.๓.๓ อานิสงส์ของการบวช

การบวช ในที่นี้เป็นการบวชกายและบวชใจ จึงจะได้อานิสงส์ของการบวชโดยแท้จริง ดังนั้น ความหมายของคำว่าอานิสงส์นอกจากเป็นคุณจากการบวชทางกาย และยังมีความหมาย รวมไปถึงคุณที่ได้จากการบวชทางใจ คือ ปฏิบัติทางจิตด้วย ดังนั้นการบวชจึงมีคุณมาก สมจริง ดังพระนาคเสนถวายวิสัชนาพระยามิลินท์ไว้ว่า

ข้อซึ่งว่าบรรพชิตเพศวิเศษกว่าฆราวาสนั้น น สกกา มีอาจประมาณ มหาราช ขอดถวาย พระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุษฎีแก้วมณี กามททสุส อันให้สำเร็จซึ่งความ ประารถนาทั้งปวง เป็นแก้วมโนหรจินดา ใครหนออาจสามารถที่จะตีราคาได้ ยถา มีครุณา ฉันทไคก็ดี คุณแห่งบรรพชานี้มากนักหนา อาตมามีอาจจะนับจะประมาณได้ มีอุปไมย เหมือนแก้วมณีอันมีราคานั้น มหาราช ขอดถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ประการ หนึ่ง เปรียบปานดุษฎีแก้วมณีในมหาสมุทรอันใหญ่ บุคคลผู้ใดไม่อาจสามารถประมาณ ได้ฉันทไคก็ดี อาตมาภาพมีอาจประมาณคุณแห่งบรรพชานี้ได้ เหมือนคลื่นในมหาสมุทรอัน ลึกสุดประมาณนั้น^{๖๖}

^{๖๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้น, ๒๕๔๒), หน้า ๖๐๖.

^{๖๖} กรมศิลปากร, คัมภีร์มิลินทปัญหา (ไทย-บาลี), พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพฯ : บริษัท ประยูรวงศ์ พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๓๑๑.

ในสามัญญผลสูตร พระเจ้าชชาติศตฺรทรงถามปัญหากับพระพุทธเจ้าถึงอานิสงส์ของการบวชที่เห็นได้ในปัจจุบันมีอะไรบ้าง พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงอานิสงส์ของการบวชไว้ถึง ๑๔ ประการ

๑. คนที่เป็นทาสกรรมกร เมื่อบวชแล้วย่อมได้รับความเคารพกราบไหว้ ให้ความคุ้มครองจากบุคคลผู้มีชนชั้นสูงกว่าตนในสมัยครั้งก่อนบวช

๒. คนที่เป็นชวานา เมื่อบวชแล้วย่อมได้รับความเคารพกราบไหว้ ให้ความคุ้มครองแลถวายปัจจัย ๔ จากบุคคลผู้มีชนชั้นสูงกว่าตนในสมัยครั้งก่อนบวช

๓. คนที่บวชเมื่อได้ประพฤติพรหมจรรย์ รักษาศีล สำรวมอินทรีย์ มีสติสัมปชัญญะ มีสมาธิ ละนิวรณ์ ๕ ได้ ในที่สุดก็ได้บรรลุมานที่ ๑ ประสบความสุขอันเกิดจากฌาน

๔. บำเพ็ญสมาธิจนบรรลุมานที่ ๒

๕. บำเพ็ญสมาธิจนบรรลุมานที่ ๓

๖. บำเพ็ญสมาธิจนบรรลุมานที่ ๔

๗. น้อมจิตไปเพื่อเจริญวิปัสสนา จนเข้าถึงวิปัสสนาญาณ

๘. บรรลุ มโนมยิทธิ คือ ฤทธิ์ทางใจ

๙. บรรลุ อิทธิวิธี คือ แสดงฤทธิ์

๑๐. สามารถได้ ทิพโสต คือ หูทิพย์

๑๑. สามารถได้ เจโตปริยญาณ คือ รู้ใจคนอื่น

๑๒. สามารถได้ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ระลึกชาติหนหลังได้เป็นจำนวนมาก

๑๓. สามารถได้ จุตูปปาตญาณ คือ ญาณรู้จุดกำเนิดของสัตว์ทั้งหลาย

๑๔. สามารถได้บรรลุ อาสวักขยญาณ คือ ทำกิเลสให้สิ้นไป^{๖๗}

สรุปว่าอานิสงส์ของการบวชในปัจจุบันมีผลสูงกว่ากันไปตามลำดับ ๒ ข้อแรก เป็นผลแห่งการบวชที่เห็นได้ด้วยตา ส่วนที่เหลือคือผลแห่งการบวชที่ประณีตกว่า ๒ ข้อแรก

คัมภีร์มจรสูตร ได้แสดงไว้ในทำนองเดียวกันว่า ใครก็ตาม ไม่ว่าจะมาจากวรรณะใด ถ้าได้บวชแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์ อยู่ในศีลธรรม ย่อมได้รับการยกย่องนับถือ และบำรุงคุ้มครองเหมือนกันหมด ดังมีเนื้อความบางตอนว่า

พราหมณ์ แพศย์ ศูทรในโลกนี้ โคนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาหวัดออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิต งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ งดเว้นจากการพูดเท็จ ไม่บริโภคนิราตรี ฉันทตอาหารมือเดียว เป็นพรหมจารี มีศีล มีกัลยาณธรรม พระองค์จะทรงทำอะไรกับบรรพชิตนั้น โยมต้องกราบไหว้ ลูกรับ เชื่อเชิญด้วยอาสนะ หรือเจาะจงนิมนต์ทำนด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร จัดการอารักขา

^{๖๗} ที.สี. (บาลี) ๗/๑๘๒-๒๕๓/๕๙-๘๖, ที.สี. (ไทย) ๗/๑๘๒-๒๕๓/๖๐-๘๖.

คุ้มครอง ป้องกันท่านตามความเหมาะสม ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะสมญานามว่าศูทรของท่านเมื่อก่อนนั้นหายไปแล้ว ท่านได้ชื่อว่า สมณะท่านนั้น^{๖๘}

การบวชในพุทธศาสนานั้น ดูเหมือนจะมีธรรมเนียมการบวชในศาสนาพราหมณ์เป็นตัวอย่าง เพราะศาสนาพราหมณ์มีมาก่อนพระพุทธศาสนา ในศาสนาพราหมณ์มีธรรมเนียมนิยมว่า คนที่เป็นพราหมณ์เมื่อตั้งอยู่ในประณมวัย ควรศึกษาศิลปวิทยาให้ชำนาญ เมื่อถึงมัชฌิมวัย ควรประกอบกิจการงานและมีบุตรภรรยาครอบครองเหย้าเรือน เมื่อถึงปัจฉิมวัยแก่เฒ่าชราแล้ว ควรออกบวชบำเพ็ญพรตในศาสนาที่นิยมว่าเป็นบุญกุศล ซึ่งจะเป็นที่พึงของตนในโลกหน้า นักบวชในศาสนาพราหมณ์นั้น มีปรากฏอยู่ในเรื่องต่าง ๆ เช่น มหาภารตะ และ รามายณะ ฉะนั้น ครั้งที่พระพุทธเจ้ายังไม่ได้ตรัสรู้ ทรงเบื่อหน่ายในฆราวาสสมบัติ คิดจะตัดกังวล เสด็จออกทรงผนวชนั้น คงจะทรงถือเอาการบวชตามธรรมเนียมพราหมณ์เป็นตัวอย่าง

๓.๔ หลักธรรมที่สนับสนุนการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี

ในการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีนั้น นอกจากจะต้องใช้ความตั้งใจอย่างแน่วแน่แล้ว ยังมีหลักธรรมอื่นมาสนับสนุนอีกด้วย หลักธรรมที่สนับสนุนพระเตมีย์ในการออกบวชนั้น ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา เพราะทรงใช้ปัญญาพิจารณาถึงเหตุและผลที่จะติดตามมาว่าถ้าพระองค์ทรงอยู่ครองราชสมบัติ ก็คงหลีกเลี่ยงการอยู่ในอสุสฺสฺนรกอีกเป็นแน่ พระองค์จึงทรงปฏิบัติธรรมเพื่อมุ่งเน้นให้เกิดคุณประโยชน์ทั้งต่อพระองค์เองและผู้อื่น ดังนั้น เมื่อพระเตมีย์ทรงบวชแล้วพระองค์ได้ปฏิบัติธรรม และทรงสั่งสอนผู้ที่ได้บวชตามพระองค์ ได้แก่ กุศลวิตก ๓

๓.๔.๑ ศีล สมาธิ ปัญญา

เป็นหลักธรรมที่สนับสนุนการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี เพราะอบรมกาย วาจา ใจ และสติปัญญาให้บริบูรณ์ มีความเกื้อกูล สนับสนุนซึ่งกันและกัน คือ ศีลเป็นรากฐานของสมาธิ^{๖๙} เมื่อศีลบริบูรณ์ดีแล้ว เวลาทำสมาธิจิตก็จะสงบ เมื่อจิตสงบ ระงับ ไม่ฟุ้งซ่าน ปัญญา ก็จะเกิดขึ้นตามลำดับ ศีลมีหน้าที่กำจัดกิเลสอย่างหยาบที่บุคคลก้าวล่วงอกุศลทุจริตและแสดงออกมาให้เห็นทางกาย และวาจาให้หมดไป สมาธิมีหน้าที่กำจัดกิเลสอย่างกลางให้หมดไป และปัญญามีหน้าที่กำจัดกิเลสอย่างละเอียด ที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานให้หมดไป นอกจากนี้ ในส่วนของเนกขัมมะก็ยังมีส่วนช่วยสนับสนุนส่งเสริมให้ศีล สมาธิ และปัญญา มีความเจริญก้าวหน้า การบำเพ็ญเนกขัมมะนั้นในส่วนของศีลทำให้ศีลมีความบริบูรณ์ยิ่งขึ้น เพราะศีลเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกฝนขัดเกลาพฤติกรรมทางกายและทางวาจา เพื่อสร้างเสริมชีวิตให้สอดคล้องเกื้อกูลต่อการปฏิบัติธรรม เพื่อเข้าถึงจุดหมายที่ปรารถนายิ่งขึ้นไป การบำเพ็ญเนกขัมมะนั้นจึงต้องมี

^{๖๘} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๒๒/๓๐๒, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒๒/๓๙๐.

^{๖๙} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๗๑/๒๐๓, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๙๔.

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สติ สัมปชัญญะตั้งมั่นอยู่กับความมักน้อย สันโดษ การขัดเกลากิเลส และสำรวมรวมระมัดระวัง การรักษาศีลของตนให้มีความบริสุทธิ์และสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เมื่อผู้บำเพ็ญเนกขัมมะมานั้น ศีลของผู้ปฏิบัติจะบริบูรณ์ยิ่งขึ้นและธรรมเบื้องสูงย่อมพร้อมที่จะเกิดตามมา อันได้แก่สมาธิและปัญญา การบำเพ็ญเนกขัมมะนั้นจึงช่วยสนับสนุนการรักษาศีลให้มีความบริสุทธิ์และบริบูรณ์มากยิ่งขึ้น เมื่อศีลบริสุทธิ์แล้วย่อมสนับสนุนให้ธรรมเบื้องสูงเกิดขึ้น สมาธิที่ผ่านการมีศีลแล้ว ย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก ปัญญาที่มีสมาธิอบรมดีแล้ว ย่อมมีผลและอานิสงส์มากและจิตที่มีปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายได้

การบำเพ็ญเนกขัมมะนั้นมีความสัมพันธ์กับสมาธิ กล่าวคือ การบำเพ็ญเนกขัมมะนั้นมีส่วนช่วยให้เกิดสมาธิได้ การบำเพ็ญเนกขัมมะที่อาศัยอยู่ที่ในป่า อยู่โคนไม้เหล่านี้เป็นสถานที่ สบายเหมาะแก่การทำสมาธิ สามารถกำจัดกามวิตกได้ เพราะไม่ได้เห็นรูปที่น่าใคร่ น่ายินดี ซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดความยินดีติดใจในอารมณ์ทั้งหลาย และการอยู่ป่าเป็นวัตร ย่อมทำให้ไม่อาลัยในชีวิต ดังนั้น ความสุข ความสงบย่อมเกิดขึ้นได้^{๗๐} สำหรับผู้ที่เจริญกรรมฐาน ผู้ปฏิบัติ จะต้องหาสถานที่มีความเงียบสงบ ไม่มากไปด้วยผู้คนเพื่อเจริญภาวนา เช่น ในป่า โคนไม้ และ เรือนว่าง^{๗๑} ซึ่งหมายความว่า การอยู่ในป่า และการอยู่โคนไม้มีส่วนช่วยสนับสนุนส่งเสริมให้สมาธิบรรลุได้ง่ายยิ่งขึ้น^{๗๒} เพราะการอยู่ป่าเป็นสถานที่สบายเหมาะแก่การภาวนา

สรุปได้ว่า การบำเพ็ญเนกขัมมะนั้นก็เพื่อปลีกตนออกจากกามทั้งหลาย ขจัดขัดเกลา กิเลสต่าง ๆ ให้หมดไปหรือเบาบางลง มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับศีล สมาธิ และปัญญา เป็นสิ่งที่สนับสนุนส่งเสริมให้การปฏิบัติมีความบริสุทธิ์มากยิ่งขึ้น เมื่อศีลสมบูรณ์ดีแล้ว ย่อมทำให้เกิดสมาธิและปัญญาก็ตามมา ดังนั้นการบำเพ็ญเนกขัมมะจึงจำเป็นสำหรับผู้ที่ต้องการ ปลีกตนออกจากกามทั้งหลาย ผู้ที่หวังความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมขั้นสูง และผู้ที่หวังความสุข สงบในชีวิตทั้งในปัจจุบันและในอนาคต

๓.๔.๒ กุศลวิตก ๓^{๗๓}

เมื่อพระเตมีย์ทรงทราบวาระจิตของเหล่าบรรพชิตที่ตามออกบวชกับพระองค์ว่า บุคคลใดตรีกิ่งใด ถ้าเป็นการตรีกิ่งในทางอกุศลพระองค์ก็จะเสด็จประทับนั่งแสดงธรรมสั่งสอน ในอากาศ เพื่อสร้างศรัทธาและทำให้จิตใจของผู้ที่นั้นชุ่มชื้นมีกำลังใจในการปฏิบัติเพื่อความสุข

^{๗๐} อัง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๔๒/๓๒๙, อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๔๒/๔๙๖.

^{๗๑} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๔๘/๑๓๐, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๘/๑๘๗.

^{๗๒} อัง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๔๒/๓๒๙, อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๔๒/๔๙๖.

^{๗๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๑.

ความสงบในชีวิตต่อไป ธรรมที่พระองค์ทรงแสดง คือกุศลวิตก ซึ่งแปลว่า ความตรึกที่เป็นกุศล ความนึกคิดที่ดีงาม มี ๓ อย่าง คือ

๑. เนกขัมมวิตก ความตรึกออกจากกาม ความตรึกในทางสลัดความรักใคร่ในกาม ความตรึกในทางสลัดความอยาก ในการลดความอยาก

๒. อพยาปาทวิตก ความตรึกในความไม่ปองร้าย มีอาฆาตมาดร้าย ไม่คิดแก้แค้น ความนึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา

๓. อวิหิงสาวิตก ความตรึกในทางไม่เบียดเบียน ความนึกคิดที่ประกอบด้วยกรุณา

กุศลวิตก ๓ นี้เป็นธรรมที่พระเตมีย์ฤาษีทรงแสดงสั่งสอนเหล่าบุคคละทั้งหลายที่บวชตามพระองค์ ในการสนับสนุนการบำเพ็ญเนกขัมมะคือการออกบวชเพื่อให้ละคลายจากอกุศลธรรมทั้งปวง เพื่อให้จิตมีความสุข ความสงบในการบำเพ็ญธรรมนั้น ไม่ขัดข้อง อึดอัด เร่าร้อน พยาบาทและประทุษร้ายเพราะความตรึกในกิเลสทั้งหลายอันเกิดจากอกุศลวิตก ดังนั้น ผู้ที่เจริญกรรมฐานจึงควรเจริญกุศลวิตก ๓ ดังมีอุปมาเปรียบเทียบในสันทานสูตร เรื่องกุศลวิตกว่า

เปรียบเทียบเหมือนบุรุษวางคบหญ้าที่ไฟติดแล้วในป่าหญ้าแห้ง เขารีบดับคบหญ้านั้นด้วยมือและด้วยเท้า เมื่อเป็นเช่นนี้ บรรดาสัตว์มีชีวิตที่อาศัยหญ้าและไม่อยู่ จึงไม่ถึงความพินาศย่อยยับ อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น สมณะหรือพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง รีบละบรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งอกุศลสัญญาที่เกิดขึ้นไม่สม่ำเสมอ สมณะหรือพราหมณ์นั้นย่อมอยู่เป็นสุข ไม่มีความอึดอัด ความคับแค้น ความเร่าร้อน ในปัจจุบัน หลังจากตายแล้วพึงหวังสุคติได้”^{๗๔}

อันทกรณสูตร พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมว่าด้วยวิตกทั้งที่ทำให้มีมถมน และไม่มีมถมน คือ “อกุศลวิตก ๓ ประการนี้ ทำความมีมถมน ไม่ทำให้เกิดปัญญาจักขุ ทำแต่ความไม่รู้ ดับปัญญา เป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน” ส่วนกุศลวิตก ๓ ประการนี้ ไม่ทำความมีมถมน ทำให้เกิดปัญญาจักขุ ทำให้เกิดความรู้ ทำปัญญาให้เจริญ ไม่เป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ เป็นไปเพื่อนิพพาน ผู้บำเพ็ญเพียร ควรตรึกถึงกุศลวิตก ๓ ประการ และควรขจัดอกุศลวิตก ๓ ประการออก ผู้นั้นย่อมทำมิจฉาวิตกและมิจฉาวิจารณ์ให้สงบลงได้พลัน เหมือนฝนตกทำฝุ่นธุลีที่ฟุ้งขึ้นให้สงบหายได้ ฉะนั้นผู้บำเพ็ญเพียรนั้น มีใจสงบจากอกุศลวิตกทั้งหมด ย่อมบรรลุสันติบาทได้ในอัตภาพนี้แน่นอน”^{๗๕}

^{๗๔} ตูรายละเอียดใน ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๙๖/๑๔๖-๑๔๗, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๙๖/๑๙๓-๑๙๔.

^{๗๕} ตูรายละเอียดใน ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๙๗/๓๐๔, ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๗/๔๕๕.

ส่วนอินสุตฺร พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บำปอกุศลวิตกที่ประกอบด้วย วิปปฏิสาร (ความร้อนใจ) ย่อมครอบงำบุคคลนั้นผู้ไปสู่ป่า ไปสู่โคนไม้ หรือไปสู่เรือนว่าง เรากล่าวว่าการถูกบำปอกุศลวิตกครอบงำเช่นนี้ของเขา เป็นการถูกติดตาม

บุคคลนั้นแม้เป็นคนจนเข็ญใจยากไร้ ครั้นประพฤติกายทุจริต ประพฤติวจีทุจริต และประพฤติมโนทุจริต หลังจากตายแล้วย่อมถูกจองจำในเรือนจำคือนรก หรือในเรือนจำคือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน

เราไม่เห็นเรือนจำอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่ร้ายกาจอย่างนี้ เป็นทุกข์อย่างนี้ และทำอันตรายแก่การบรรลุนิพพานซึ่งเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมอย่างนี้ เหมือนเรือนจำคือ นรก หรือเรือนจำคือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานนี้เลย^{๓๖}

การที่พระเตมีย์ทรงแนะนำสั่งสอนบรรพชิตทั้งหลายที่บวชตามพระองค์นั้น ให้ละ อกุศลวิตก คือ กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก ซึ่งเป็นความตริกในทางที่ผิด ให้เจริญ กุศลวิตกให้มาก คือ เนกขัมมวิตก อัพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตก ซึ่งเป็นความตริกในฝ่าย กุศล เป็นความตริกที่ก่อให้เกิดความรู้ ไม่ก่อให้เกิดทุกข์ ก็เพราะเล็งเห็นประโยชน์ส่วนรวม เพื่ออนุเคราะห์บุคคลทั้งหลายเหล่านั้น ไม่ให้ตกอยู่ในความประมาทนั่นเอง เพราะผู้ที่บวชแล้ว ย่อมยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นได้

พระเตมีย์ทรงมีภาวะความเป็นผู้นำ คือผู้มีวิสัยทัศน์ กว้างไกล มองเห็นประโยชน์ ทั้งระดับใกล้และระดับไกล กล่าวคือทั้งประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในอนาคต เมื่อพระ เตมีย์มุ่งสู่เป้าหมายโดยการช่วยเหลือผู้อื่น ก็จะนำวิสัยทัศน์ที่พระองค์หยั่งถึง ไปเป็นแนวทาง ในการสั่งสอน พระเตมีย์เป็นผู้มีวิสัยทัศน์ในเรื่องของประโยชน์ปัจจุบัน โดยแนะนำและทรงตรัส แสดงธรรมแก่พระราชาก่อน และเล็งเห็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นในอนาคตว่า การครองราชสมบัติ การปกครองพลเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุขนั้น ก็ต้องมีการลงโทษแก่ผู้ละเมิดกฎหมาย การลงโทษ ผู้กระทำความผิดเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ตามหน้าที่ของผู้ปกครอง ส่งผลให้เกิดการเวียนว่าย ตายเกิด จึงให้คำแนะนำแก่พระเจ้ากาสิกราชถึงทุกข์โทษภัยในการครองราชสมบัติเพื่อที่ พระราชาจะไม่ต้องรับวิบากกรรม แม้ว่าการชี้หน้าในเรื่องของทุกข์และโทษของการครองราชและ โทษของการดำรงชีวิตที่ประมาท เป็นการทำประโยชน์ในปัจจุบันให้เกิดก็ตาม แต่แท้ที่จริงแฝง ไว้ด้วยประโยชน์ในอนาคตด้วย เพราะจะได้ไม่มีวิบากกรรมที่เกิดจากการเบียดเบียน และการนำ ตนเองไปสู่ความเดือดร้อนในภายหลังโดยไม่ได้ตั้งใจ

การบำเพ็ญเนกขัมมะนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องของพระเตมีย์เท่านั้น หากแต่เป็นการประพฤติ ธรรมพื้นฐานในการเสริมสร้างชีวิตอนาคตของแต่ละคน ให้ก้าวไปสู่จุดหมายปลายทางอันสูงสุด ตามความตั้งใจ ในส่วนความปรารถนาของพระโพธิสัตว์นั้น การรื้อขนสัตว์โลกทั้งหมดให้พ้น

^{๓๖} อัง.นกก. (บาลี) ๒๒/๔๕/๔๗, อัง.นกก. (ไทย) ๒๒/๔๕/๕๐๗.

จากห้วงทุกข์ในโลกียวิสัย ไปสู่โลกุตตรธรรม อุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์นั้นเป็นเป็นสิ่งที่พระโพธิสัตว์ตั้งเป้าหมายสูงสุดของชีวิตไว้อย่างแน่นอนแล้ว โดยใช้บารมีธรรมทั้ง ๑๐ ประการเป็นเครื่องมือในการก้าวไปสู่เป้าหมายดังกล่าว พระโพธิสัตว์จะยอมสละตนทั้งเลือดเนื้อและกระดูก รวมทั้งชีวิตเพื่อโพธิญาณของพระองค์ โดยการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีนั่นเอง

บทที่ ๔

รูปแบบเนกขัมมะในเตมียชาดก

ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษารูปแบบเนกขัมมะของพระเตมีย์ก่อนออกบวช และพระเตมีย์ออกบวช

จากการศึกษาพระเตมียชาดก ซึ่งเป็นพระชาติแรกในทศชาติที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายที่มาประชุมกันในโรงสภาถึงมหาภิเนกขัมมบารมีของพระพุทธองค์ ทำให้เห็นถึงจุดมุ่งหมายที่เป็นมูลเหตุจูงใจในการออกบวชในสมัยนั้นก็คือ การเห็นทุกข์และโทษของชีวิต โดยการแสวงหาโมกขธรรม การออกบวชเพื่อแสวงหาความหลุดพ้น ซึ่งพุทธศาสนาได้เน้นเกี่ยวกับเรื่องนี้ และมูลเหตุจูงใจการบวชในสมัยนั้นมีในฐานสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงเหตุผลที่ผู้ไม่ประมาทในชีวิตควรจะปฏิบัติไว้ว่า

สัตว์ทั้งหลายที่มีความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความสิ้นไป เป็นธรรมดาของปุถุชนของสัตว์ทั้งปวงที่มีการมา การไป การจุติ และการอุปติ ก็แก่ไป สิ้นไป เป็นธรรมดา ถ้าจะพึงเศร้าโศก ลำบาก รำไร ทูบอก คร่ำครวญ หลงมมกาย อาหารก็จะไม่ย่อยาก รับประทาน กายก็จะเศร้าหมอง การงานก็จะหยุดชะงัก พวกศัตรูก็จะดีใจ และพวกมิตรก็จะเสียใจ นี้เรียกว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สติบ ถูกลูกศรคือความโศกที่มีพิษทิ่มแทงแล้ว ย่อมทำตนนั้นเองให้เดือดร้อน

ส่วนสิ่งที่มีความแก่ ความเจ็บไข้ ความตาย ความสิ้นไป เป็นธรรมดาของอริยสาวกผู้ได้สติบ อริยสาวกนั้นย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบาก ไม่รำไร ไม่ทูกอก ไม่คร่ำครวญ ไม่หลงมมกาย นี้เรียกว่า อริยสาวกผู้ได้สติบ ถอนลูกศรคือความโศกที่มีพิษทิ่มแทง ปุถุชนผู้ไม่ได้สติบทำตนนั้นเองให้เดือดร้อน อริยสาวกผู้ไม่มีความโศกปราศจากลูกศร ย่อมดับทุกข์ได้ด้วยตนเอง^๑

และในนกุहनสูตร ก็มีพุทธวจนะกล่าวยืนยันถึงเป้าหมายอันแท้จริงของการบวชไว้ว่า

การประพฤติพรหมจรรย์นี้ มิใช่เพื่อจะลวงคน มิใช่เพื่อจะเกลี้ยกล่อมคน มิใช่เพื่ออาณิสงส์คือลาภสักการะและการสรรเสริญ มิใช่เพื่อให้คนรู้ว่า “คนจงรู้จักด้วยอาการอย่างนี้” แท้จริงการประพฤติพรหมจรรย์นี้ก็เพื่อความรู้อย่าง และเพื่อความรอบรู้เท่านั้น^๒

^๑ อัง.ปณจก. (บาลี) ๒๒/๔๘/๕๑-๕๒, อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๔๘/๗๘-๘๑.

^๒ ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๓๖/๒๕๘-๒๕๙, ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๓๖/๓๘๓.

จากพุทธพจน์ดังกล่าว สรุปได้ว่า มูลเหตุจูงใจที่ทำให้บุคคลในสมัยนั้นออกบวช ก็คือ เพื่อต้องการประพาศพรหมจรรย์ เป็นการปลีกตนออกจากกาม การบวชเป็นวิถีทางเดียวที่จะทำให้มีโอกาสประพาศและบำเพ็ญพรหมจรรย์ได้อย่างสมบูรณ์ ดังนั้นบุคคลที่ต้องการแสวงหาหนทางแห่งความหลุดพ้น ซึ่งถือว่าเป็นความดีสูงสุดจึงต้องออกบวช และการบวชในสมัยนั้นเป็นการบวชตลอดชีวิต ทั้งนี้เพราะผู้ที่ออกบวชเป็นผู้ที่เห็นภัยในการครองเรือน เห็นว่าการเป็นฆราวาสเป็นหนทางที่คับแคบ อึดอัด เป็นทางแห่งทุกข์^๓ ดังนั้นจึงได้ออกบวช เพื่อประพาศพรหมจรรย์อย่างจริงจังตลอดชีวิต

พระเตมีย์ทรงรำลึกชาติได้ตั้งแต่ยังทรงเป็นทารกน้อย พระองค์ทรงเห็นทุกขโศกภัยทั้งหลายในการครองราชย์สมบัติ และการครองเรือน ทรงใช้วิธีฐานบารมีในการตั้งใจมั่น ใช้ขันติบารมีในการอดทนและวิริยบารมีในการบำเพ็ญความเพียรอย่างไม่ย่อท้อ จนกระทั่งนำพระองค์ไปสู่การบรรพชาได้เป็นผลสำเร็จ การพิจารณาเห็นโทษแห่งกามสมบัติแล้วทรงเบื่อหน่าย ทรงยินดีใส่ใจแต่ในเรื่องของเนกขัมมะคือ การออกจากกามคุณทั้ง ๕ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย) ที่น่าใคร่น่าพอใจ^๔

การปลีกตัวออกจากกามคุณนั้นมีรูปแบบในการปฏิบัติเนกขัมมะ คำว่า รูปแบบหมายความว่า รูปที่กำหนดขึ้นเป็นหลัก หรือเป็นแนวซึ่งเป็นที่ยอมรับ^๕ ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งช่วงชีวิตของพระเตมีย์ในการบำเพ็ญเนกขัมมะบารมี ออกเป็น ๒ ช่วงคือ

๔.๑ พระเตมีย์ก่อนออกบวช

พระเตมีย์เป็นผู้ที่ได้ชื่อว่ากระทำสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะพระองค์ทรงอดทนต่อวิธีการต่าง ๆ ที่เหล่าพราหมณ์นำมาทดสอบพระองค์ ไม่ว่าจะเป็น ความหิวกระหาย ความชอบ ความขัง ความกลัว ก็ตาม แต่พระเตมีย์ทรงมีจิตใจที่หนักแน่น ไม่เปลี่ยนความตั้งใจในการที่จะปลีกตนออกจากราชสมบัติ และต้องการออกบวช ซึ่งถือเป็นการบำเพ็ญเนกขัมมะบารมีของพระองค์

เนกขัมมะ แปลว่า การออก เป็นคุณสมบัติเกี่ยวกับวิเวก คือความสงบสงัด ได้มีคำกล่าวความหมายอย่างกว้าง ๆ ว่า “บรรพชา ปฐมฌาน นิพพาน วิปัสสนาปัญญา และกุศลธรรมทั้งหมด เรียกว่า เนกขัมมะ”^๖ ในคัมภีร์อภิธานวรรณนา ได้แสดงเนกขัมมะไว้ว่า

^๓ ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๓/๑๒, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓/๑๙.
^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐.
^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒*, (กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๒), หน้า ๙๖๕.
^๖ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), *ทศบารมี ทศพิธราชธรรม*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๑๙.

ฉบับนี้จัดทำขึ้นเพื่อใช้ในการเรียนการสอนของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เนกขัมม ปฐมชฎาเน ปัพพชชายี วิมุตติยัม
วิปัสสนายัม นิสเสส กุสลมहि จ ทสฺสตี^๗

เนกขัมม ศัพท์ปรากฏในอรรถ ๕ อย่างคือ

๑. ปฐมชฎาเน ปฐมชฎาน ๒. ปัพพชชายี การบรรพชา ๓. วิมุตติ อรหัตตผล และนิพพาน ๔. วิปัสสนา วิปัสสนา ๕. นิสเสสกุสละ กุศลทุกอย่าง

เนกขัมมะที่ปรากฏในอรรถ ๕ อย่างนี้ พระเทมีย์ทรงประพจน์ปฏิบัติในข้อ ปัพพชชายี คือ การออกบวช โดยตรงหมายความว่า การออกบวชหรือออกจากกาม เนื่องจากผู้ที่บำเพ็ญเนกขัมมะนั้น จะเล็งเห็นทุกข์และโทษของชีวิตจึงยังความไม่ประมาทให้เกิดขึ้นโดยการแสวงหาทางออก ดังจะเห็นได้ในเรื่องราวของชาดกที่บำเพ็ญเนกขัมมบารมีต่าง ๆ ว่า พระโพธิสัตว์ออกบวชหรือออกจากบ้านเรือน ไปจำศีลบำเพ็ญพรตตามป่า โดยปลีกตนออกจากกามคุณ ดังเช่น พระจูฬสุตโสมชาดก พระจูฬสุตโสมตรัสปรารภชาดกธรรมว่า “ชีวิตนี้ถูกขรนาเข้าไป เหมือนกับน้ำนิดหน่อยในหม้อกรองน้ำต่าง เมื่อชีวิตเป็นของน้อยนักอย่างนี้ จึงไม่ใช่เวลาที่จะประมาทเลย”^๗ หรืออย่างเรื่องหัตถิปาลชาดก อัสนปาลกุมารได้กล่าวปรารภถึงกามไว้ว่า “กามทั้งหลายเป็นดังเปือกตม เป็นเครื่องให้จมลง และเป็นเครื่องนำไป ซึ่งน้ำใจสัตว์ ข้ามได้ยาก เป็นที่ตั้งแห่งมฤตยู สัตว์ทั้งหลายผู้ข้องอยู่ในกามอันเป็นดังเปือกตม เป็นเครื่องให้จมลงนี้ เป็นสัตว์มีจิตเลวทราม ย่อมข้ามถึงฝั่งไม่ได้”^๘ หรือ อย่างเรื่องอโยชราชาดก อโยชราชกุมารได้กล่าวว่า “ผลไม้ที่สุกแล้วย่อมหล่นล่วงฉันทิ สัตว์ทั้งหลาย ทั้งหนุ่มทั้งแก่ ทั้งปานกลาง ทั้งหญิง ทั้งชาย ย่อมเป็นผู้มีสรระทำลายหล่นไปฉันทิ เพราะเหตุนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงคิดว่า จะบวชประพจน์ธรรม”^๙ หรือพระเทมีย์ในเทมียชาดก ที่พระโพธิสัตว์ทรงตรัสถึงความต้องการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีว่า “ชีวิตนั้นเป็นของยาก เป็นของเล็กน้อย ข้าประกอบด้วยทุกข์ ใครเล่าจะอาศัยชีวิตนี้ แล้วพึงก่อเวรกับใคร ๆ ใครเล่าอาศัยชีวิตนี้แล้วพึงก่อเวรกับใคร ๆ เพราะไม่ได้ปัญญา และเพราะไม่ได้เห็นธรรม”^{๑๐} จะเห็นได้ว่าท่านผู้เป็นบัณฑิตเมื่อพิจารณาเห็นโทษแห่งกามและยังความไม่ประมาทให้เกิดขึ้นเช่นนี้แล้ว จึงเบื่อหน่ายไม่ยินดีในกาม ยินดีในเนกขัมมะ คือ การออกจากกาม ซึ่งเมื่อกกล่าวตามอาการที่ปรากฏ แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท^{๑๑} คือ

^๗ พระมหาสมปอง มุกิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง, ๒๕๔๗), หน้า ๘๘๕.

^๘ ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๒๒๓/๔๕๗, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๒๓/๖๓๓.

^๙ ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๒๔๐.

^{๑๐} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๒๗๕.

^{๑๑} ขุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๔๐/๑๓๐, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๔๐/๑๘๙.

^{๑๒} พระอมรโมลี (เสถียร จินดณาจาโร), ทศชาติกถา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๕.

๑. กายเนกขัมมะ การละฆราวาสสมบัติ ออกบวชประพฤตินเป็นนักบวช เว้นจากกิจของผู้ครองเรือน แต่ยังมีจิตยินดีในกามอยู่ยังไม่หลุดจากกามที่เดียว นี้จัดเป็นกายเนกขัมมะคือ เนกขัมมะทางกายหรือจำเพาะกาย

๒. จิตตเนกขัมมะ การเห็นโทษ และเบื่อหน่ายในกามแล้วออกบวช ไม่มีจิตยินดีไม่ติดอยู่ในกามเลย จัดว่าเป็นจิตตเนกขัมมะ คือเนกขัมมะทางจิต ออกจากกามทั้งกายทั้งจิต

การออกบวชนั้น แม้จะเป็นเนกขัมมะทางกาย ก็ยังเป็นอุบายเว้นจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน เป็นการทํากายของตนให้ปลอดโปร่ง ไม่มากไปด้วยเวรและภัย จัดว่าเป็นการทำตน และผู้อื่นให้ได้รับความสุขทั้ง ๒ ฝ่าย จึงเป็นสัปปริสบัญญัติ^{๓๓} คือ ข้อที่สัตบุรุษตั้งไว้ในใจทั้งเป็นทางปลอดโปร่งสะดวกแก่การปฏิบัติธรรม เพื่อทำใจให้หลุดพ้นจากกาม อันเป็นเนกขัมมะทางจิตด้วย เพราะเหตุนี้ผู้ที่หวังความสุขทางจิตใจและหวังประโยชน์อันยิ่งใหญ่ จึงยินดีในการออกบวช เพราะฆราวาสเป็นทางคับแคบ ไม่สะดวกแก่การปฏิบัติธรรมได้เต็มที่ทั้งเป็นที่ตั้งแห่งอารมณ์อันทำให้จิตเศร้าหมอง ทำให้หลงเพลิดเพลินในอารมณ์ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความหลงดูจะเป็นทางแห่งรูปคือกิเลส ผู้เบื่อหน่ายในกาม และหวังประโยชน์อันยิ่งใหญ่ จึงไม่ยินดีในการอยู่ครองฆราวาส แม้ท่านผู้ที่ออกบวชซึ่งได้ชื่อว่าบำเพ็ญเนกขัมมะทางกายแล้ว แต่ถ้ายังไม่ได้บำเพ็ญให้ถึงจิต คือยังไม่ได้ปฏิบัติให้เป็นจิตตเนกขัมมะ พรากรจิตออกจากกาม ยังยินดีติดอยู่ในกาม ยังไม่เบื่อหน่ายในกามอยู่ตราบใด ก็เป็นอันยังไม่ได้บรรลुकุศลความสุขจริง และยังไม่ควรบรรลुकุณพิเศษ ตั้งแต่เบื้องต่ำจนถึงเบื้องสูงตราบนั้น เพราะความสุขอันแท้จริง และการบรรลुकุณพิเศษนั้น เนื่องมาจากการทำให้ใจพรากรออกจากกาม ให้หลุดจากกาม ซึ่งเรียกว่าเนกขัมมะทางจิตเป็นเบื้องต้นก่อนนั้น สมด้วยข้ออุปมาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อครั้งยังเป็นพระมหาบุรุษแสวงหาพระโพธิญาณอยู่ว่า

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดแม้มีกายและจิตหลีกออกจากกามแล้ว แต่ยังมีความรักใจ ความรักใคร่ หลง และกระหายในกาม ยังมีได้ละและมีได้ระงับอย่างเด็ดขาด แม้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง ละไม่ได้เสวยทุกขเวทนา ซึ่งเกิดขึ้นเพราะความเพียร ก็เป็นผู้ไม่ควรแก่การรู้การเห็นอันยอดเยี่ยมได้ เปรียบเหมือนไม้สดมียางที่วางอยู่บนบกห่างจากน้ำ บุรุษนำไม้นั้นมาทำไม้สีไฟด้วยหวังว่า จักก่อไฟให้เกิดความร้อน แม้จะวางอยู่บนบกห่างจากน้ำ บุรุษนั้นก็มิแต่ความเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่า เพราะไม้ยังสดและมียางนั้น^{๓๔}

^{๓๓} สัปปริสบัญญัติ คือ บัญญัติของสัตบุรุษ ข้อปฏิบัติที่สัตบุรุษวางเป็นแบบไว้ หรือกล่าวสรรเสริญไว้ ความดีที่คนดีถือลงกันมี ๓ คือ ๑. ทาน การให้ปัน, สละของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น ๒. ปัพพัชชา การถือบวช เว้นการเบียดเบียน ดำรงในธรรมคือ อหิงสา สัจจุมะ และทมะ อันเป็นอุบายให้ไม่เบียดเบียนกัน และอยู่รวมกันด้วยความสุข ๓. มาตาปิตุอุปภูฏฐาน การบำรุงมารดาบิดา ปฏิบัติมารดาบิดาของตนให้เป็นสุข.

^{๓๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๗๕/๓๓๖-๓๓๗, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๗๕/๔๑๐-๔๑๑.

เนกขัมมะทางจิต จึงเป็นคุณสำคัญของผู้ไคร่ธรรมปฏิบัติเพราะรัฐสภาธรรมตามความเป็นจริง จัดเป็นต้นทางคือความดำริชอบ ได้แก่ ดำริในอันออกจากกาม ผู้ที่เบื่อหน่ายในกาม และหวังความสุขอันแท้จริงทางใจ หวังความรู้จักคุณพิเศษในเบื้องต้นย่อมยินดี และน้อมอัชฌาศัยในการออกบวช แม้มีทางขัดข้องไม่ให้ออกได้โดยสะดวก ก็พยายามหาทางแก้ไขจนออกบวชได้สำเร็จ พระเตมีย์ผู้บำเพ็ญเนกขัมมบารมีนั้นพระองค์ประสงค์จะออกจากกามทั้งหลายจึงทรงใช้อุบายโกศลเพื่อปลีกตนเองออกจากราชสมบัติ ในขณะที่เดียวกันพระองค์ก็ไม่ทรงละทิ้งการปฏิบัติธรรมดังกล่าวด้วย ธรรมที่พระองค์ทรงใช้อุปการะการปฏิบัติ คือ ความมกน้อย ความสันโดษ การขัดเกลากิเลส ความยินดีอยู่ในที่สงัด และความเป็นผู้เห็นประโยชน์ของการภาวนา ธรรมทั้งหมดเหล่านี้ช่วยสนับสนุนส่งเสริมการปฏิบัติให้มีศีล สมาธิ และปัญญา ให้มีความเจริญก้าวหน้า จนสามารถบรรลุธรรมขั้นสูงได้ ซึ่งในการปฏิบัติธรรมนั้นก็เป็นส่วนหนึ่งในการสะสมความดีและเป็นปัจจัยให้การปฏิบัติธรรมไปสู่การสิ้นอาสวะกิเลสในชาติสุดท้ายของพระองค์

๔.๑.๑ รูปแบบการบำเพ็ญเนกขัมมะของพระเตมีย์ก่อนออกบวช

พระเตมีย์ก่อนที่จะออกบวชนั้น ได้ถูกทดสอบด้วยวิธีการต่าง ๆ มากมาย การถูกทดสอบครั้งแล้วครั้งเล่าเหล่านี้ เป็นการฝึกให้พระองค์มีจิตใจที่กล้าแข็งตั้งมั่นไม่หวั่นไหวต่อสิ่งที่มีผลกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งสามารถนับเป็นรูปแบบเนกขัมมะที่ทรงบำเพ็ญตามช่วงอายุได้ดังนี้

พระเตมีย์กุมารอายุได้ ๑ เดือน ทรงใช้การอธิษฐาน

เมื่อพระเตมีย์กุมารอายุได้ ๑ เดือน นางนมทั้งหลายได้นำพระเตมีย์กุมารขึ้นเฝ้าพระเจ้ากสิกราชผู้เป็นพระราชบิดา พระราชบิดาได้ทรงสวมกอดจุมพิตที่พระเศียรแล้วให้ประทับนั่งบนพระเพลา ขณะนั้นพวกราชบุรุษนำโจร ๔ คนมาหน้าพระที่นั่ง พระเจ้ากสิกราชสั่งให้ลงอาญาแก่โจร พระเตมีย์กุมารได้เห็นและได้ยินพระราชบิดามีพระราชดำรัสเช่นนั้น ก็เกิดความสะดุ้งกลัว เพราะทรงพิจารณาอยู่ว่าพระองค์เคยได้ครองราชสมบัติในกรุงพาราณสีมา ๒๐ ปี แล้วไหม้อยู่ในอุสสุทนรก ๘๐,๐๐๐ ปี บัดนี้พระองค์ทรงเกิดในเรือนหลวงจตุเรือนโจรนี้ หากว่าได้ครองราชสมบัติก็จักบังเกิดในนรกเสวยทุกข์ใหญ่อีก จึงได้เกิดความกลัวเป็นอันมาก ดำริหาทางว่าทำอย่างไรจึงจะพ้นจากพระราชมณเฑียรแห่งนี้ได้ คราวนั้นเทพธิดาผู้สิงอยู่ที่เสวตฉัตรเคยเป็นมารดาในพระชาติหนึ่ง ปลอมประโลมให้พระเตมีย์สบายพระทัยแล้วแนะนำให้พระองค์ทรงทำเป็นน่อยเปลี้ย เป็นคนหนวก และเป็นคนใบ้ เมื่อพระองค์ทรงยึดถือองค์ ๓ อย่างนี้แล้ว ความประสงค์ของพระองค์ก็จักสำเร็จด้วยอาการอย่างนี้^{๑๕} นับแต่นั้นพระเตมีย์อธิษฐานองค์ ๓ และก็ทรงดำริว่า นับแต่นี้กายของเราแม้เหือดแห้งตายเสียเลย ยังประเสริฐกว่า^{๑๖}

^{๑๕} ตูรายละเอียดยใน ชุ.จริยา. (บาลี) ๓๓/๕๗/๖๑๘, ชุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๕๗/๗๖๕.

^{๑๖} ตูรายละเอียดยใน ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๔.

พระเทมีย์กุมารอายุได้ ๑ เดือน ถึง ๑ ปี จากการที่พระเทมีย์กุมารอริษฐานองค์ ๓ คือ เป็นไม้ หูหนวกและง่อยเปลี้ย โดยปกติเด็กทารกเมื่อเวลาหิวก็จะร้องไห้กินนม แต่พระเทมีย์ไม่ทรงกันแสง นางนมทั้งหลายเห็นอาการของพระเทมีย์กุมารต่างไปจากเดิมจึงกราบทูลเหตุนั้น แต่พระนางจันทาทะวี พระนางจึงทูลพระราชทานให้ทรงทราบเช่นเดียวกัน จากนั้นจึงรับสั่งให้เรียกเหล่าพราหมณ์มาตริสถาม พราหมณ์ทั้งหลายได้กราบทูลพระราชทานว่า นางนมควรจะถวายน้ำนม แต่พระกุมาร ให้ล่วงเวลาตามปกติ ตั้งแต่นั้นนางนมทั้งหลายก็ถวายน้ำนมล่วงเวลาปกติแต่พระเทมีย์กุมาร พระกุมารถูกความกลัวนรกคุกคาม ก็ไม่ทรงกันแสงอยากเสวยนม จนบางครั้งพระนางจันทาทะวีเห็นพระเทมีย์ไม่ทรงกันแสง ก็ทรงดำริว่าลูกเราหิวจึงให้ต้อนน้ำนมจากพระถันของพระนางเอง บางคราวนางนมทั้งหลายไม่ให้ต้อนน้ำนม เหล่าทารกที่เหลือต่างร้องไห้ ไม่นอนในเวลาไม่ได้ต้อนน้ำนม พระเทมีย์ไม่ทรงกันแสง ไม่ทรงคร่ำครวญ ไม่บรรทม ไม่คู้พระหัตถ์และพระบาท ไม่เปล่งพระวาจา แม้ทดลองไม่ถวายน้ำนม อย่างนี้เป็นระยะเวลาหนึ่ง ก็ไม่เห็นความพิรุณของพระเทมีย์กุมาร แม้ว่าจะตรวจดูมือและเท้าธรรมดามือและเท้าของคนง่อยเปลี้ยก็ไม่ใช่ เช่นนี้ ปลายคางของคนไปก็มีไซ้เช่นนี้ ช่องหูของคนหนวกก็ไม่ใช่อย่างนี้ จะต้องมิเหตุในพระกุมาร จึงทำการทดลองพระกุมารด้วยวิธีการต่าง ๆ ต่อไป

ในตอนต้นนี้ หม่อมมาตย์ทั้งหลายพยายามคิดหาหนทางเพื่อจะทดสอบดูว่าการที่พระเทมีย์ไม่พูดจาอย่างกับเป็นคนไม้ หูหนวก และง่อยเปลี้ยนั้น มีสาเหตุมาจากอะไร จึงพยายามหาสาเหตุและหาวิธีการเพื่อที่จะรู้ว่าเพราะเหตุใดพระเทมีย์กุมารจึงต่างไปจากเดิม โดยกราบทูลพระราชทานว่า ธรรมเนียมทารกอายุ ๑ ขวบ ชอบกินขนมและของเคี้ยว พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยนมและของเคี้ยว กราบทูลดังนี้แล้ว ให้กุมารทั้ง ๕๐๐ คนเหล่านั้นนั่งใกล้ ๆ พระราชกุมาร แล้วนำขนมและของเคี้ยวต่าง ๆ เข้าไปวางไว้ใกล้ ๆ พระเทมีย์ แล้วพากันยืนแอบดูอยู่ พวกทารกที่เหลือทะเลาะแย่งกันและกันเอาขนมและของเคี้ยวมาเคี้ยวกิน ฝ่ายพระเทมีย์กุมารทรงให้อิวาทพระองค์เองว่า ถ้าประสงค์นรก ก็จงประสงค์ขนมและของเคี้ยว แต่พระองค์ทรงเป็นผู้กลัวภัยในนรก จึงไม่ทอดพระเนตรดูขนมและของเคี้ยวเลย^{๑๗} แม้ทดลองด้วยนมและของเคี้ยว อย่างนี้เป็นเวลา ๑ ปี ก็ไม่เห็นความพิรุณของพระกุมาร จึงคิดเรื่องการทดลองกับพระเทมีย์กุมารด้วยวิธีการใหม่

พระเทมีย์กุมารอายุ ๒ ปี คณะมาตย์จึงได้กราบทูลพระราชทานว่า ธรรมเนียมทารก ๒ ขวบ ชอบผลไม้เนื้อใหญ่ พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยผลไม้ จากนั้นจึงได้นำผลไม้เนื้อใหญ่ต่าง ๆ เข้าไปวางไว้ใกล้ ๆ พระกุมาร แล้วพากันยืนแอบดูอยู่ เหล่ากุมารที่เหลือต่างต่อสู้ทุบตีกันและกัน แย่งเอาผลไม้เหล่านั้นมากิน ฝ่ายพระเทมีย์กุมารก็ให้อิวาทพระองค์เองว่าถ้าประสงค์นรก ก็จงประสงค์ผลไม้เนื้อใหญ่ทั้งหลาย แต่ด้วยพระองค์ทรงกลัวนรกคุกคาม

^{๑๗} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๕.

จึงไม่ทอดพระเนตรดูผลไม้ไม่น้อยใหญ่เลย แม้ทดลองด้วยผลไม้ไม่น้อยใหญ่ อย่างนี้เป็นเวลา ๑ ปี ก็ไม่เห็นความพิรุณของพระเทมีย์กุมาร เหล่าอำมาตย์จึงคิดหาหนทางใหม่ในการทดลองพระเทมีย์ต่อไป^{๑๘}

พระเทมีย์กุมารอายุ ๓ ปี คณะอำมาตย์จึงได้กราบทูลพระราชาว่า ธรรมเนียมการก ๓ ขวบ ชอบของเล่น พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยของเล่น จึงให้ทำรูปช้างด้วยทองเป็นต้น วางไว้ใกล้ ๆ พระเทมีย์กุมาร เหล่าทารกที่เหลือต่างแย่งกันและกันถือเอาไปเล่นกันอย่างสนุกสนาน ฝ่ายพระเทมีย์กุมารไม่ทรงทอดพระเนตรดูอะไร ๆ เลย^{๑๙} แม้ทดลองด้วยของเล่น อย่างนี้เป็นเวลา ๑ ปี ก็ไม่เห็นความพิรุณของพระกุมาร

พระเทมีย์กุมารอายุ ๔ ปี คณะอำมาตย์จึงได้กราบทูลพระราชาว่า ธรรมเนียมการก ๔ ขวบ ชอบโภชนาหาร พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยโภชนาหาร จึงนำโภชนาหารต่าง ๆ เข้าถวายพระกุมาร แม้เหล่าทารกที่เหลือต่างก็ทำเป็นคำ ๆ บริโภค ฝ่ายพระเทมีย์กุมารทรงโอวาทพระองค์ว่า อัดภาพของเจ้าที่ไม่ได้โภชนะบริโภคหนักไม่ถ้วน ทรงกลัวภัยนรก มิได้ทอดพระเนตรดูโภชนาหารนั้น พระชนนีของพระกุมารเป็นผู้เหมือนมีพระหฤทัยแตกทำลายให้พระโอรสเสวยโภชนาหารด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง^{๒๐} แม้ทดลองด้วยโภชนาหารอย่างนี้เป็นเวลา ๑ ปี ก็ไม่เห็นความพิรุณของพระกุมาร

พระเทมีย์กุมารอายุ ๕ ปี คณะอำมาตย์จึงได้กราบทูลพระราชาว่า ธรรมเนียมการก ๕ ขวบ ย่อมกลัวไฟ พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยไฟ ดังนั้นให้ทำเรือนใหญ่มีหลายประตูที่พระลานหลวง มุงด้วยใบตาล ให้พระเทมีย์กุมารซึ่งแวดล้อมด้วยเหล่าทารกที่เหลือนั่งท่ามกลางทารกเหล่านั้นแล้วจุดไฟ เหล่าทารกที่เหลือเห็นเรือนไฟลุกโพลง ทั้งกลัวทั้งสะดุ้งต่างร้องลั่นวิ่งหนีไป ฝ่ายพระเทมีย์กุมารทรงดำริว่าความร้อนแห่งเพลิงนี้ ยิ่งดีกว่าไหม้ด้วยไฟนรก พระเทมีย์กุมารจึง มิได้มีความหวั่นไหวเลย^{๒๑} เหมือนพระมหาเถระผู้เข้านิโรธสมาบัติ ครั้นเมื่อเพลิงลุกลามมา อำมาตย์ทั้งหลายก็อุ้มพระกุมารออกไป แม้ทดลองด้วยไฟ อย่างนี้เป็นเวลา ๑ ปี ก็ไม่เห็นความพิรุณของพระเทมีย์กุมาร

พระเทมีย์กุมารอายุ ๖ ปี คณะอำมาตย์จึงได้กราบทูลพระราชาว่า ธรรมเนียมการก ๖ ขวบ ย่อมกลัวช้างตกมัน พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยช้างตกมัน จากนั้นให้ฝึกช้างเชือกหนึ่งอย่างดี ให้พระเทมีย์กุมารซึ่งแวดล้อมด้วยเหล่าทารกที่เหลือประทับนั่ง ณ พระ

^{๑๘} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๖.

^{๑๙} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๖.

^{๒๐} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๗.

^{๒๑} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๗.

ลานหลวงแล้วปล่อยช้าง ช้างนั้นบันลือเสียงโกญจนาท เหล่าทหารที่เหลือเห็นช้างตกมันนั้นก็ล้ม
มรณภัย จึงวิ่งหนีไปคนละทิศละทาง ฝ่ายพระเทมีย์กุมารเห็นช้างตกมันนั้นมา ทรงคิดว่า
เราตายเสียทีงาช้างตกมันตัวดุร้าย ยิ่งประเสริฐกว่าใหม่ในนรกอันร้ายกาจ พระกุมารกลัวภัยนรก
คุกคามประทับนั่งตรงนั้นเองไม่หวั่นไหว ลำดับนั้น ช้างที่ฝึกดีแล้วก็เล่นเข้ามาจับพระเทมีย์
กุมาร เหมือนจับก้านดอกไม้วิ่งไปวิ่งมา ทำให้พระกุมารลำบากยิ่ง เมื่อมหาชนรับพระกุมารจาก
วงช้างแล้วนำออกไป แม้ทดลองด้วยช้างตกมันอย่างนี้เป็นเวลา ๑ ปี ก็ไม่เห็นความพิรุณของ
พระกุมาร

พระเทมีย์กุมารอายุ ๗ ปี คณะอมตย์จึงได้กราบทูลพระราชาราชเพื่อทดลองพระ
กุมารใหม่ว่า ธรรมดาทหาร ๗ ขวบย่อมกลัวงู พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยงู จึงให้
พระเทมีย์กุมารกับเหล่ากุมารทั้งหลายที่เหลือหนึ่งที่พระลานหลวง ปล่อยงูทั้งหลายซึ่งถอนเขี้ยว
แล้วเย็บปากแล้ว พระเทมีย์กุมารประทับนั่งแวดล้อมไปด้วยเหล่าทหาร ทหารทั้งหลายเห็นงู
ดุร้ายเหล่านั้นก็ร้องลั่นวิ่งหนีไป ฝ่ายพระเทมีย์กุมารทรงพิจารณาภัยในนรก ทรงคิดว่าความ
พินาศไปในปากของงูดุร้าย ยิ่งดีกว่าตายในนรกอันร้ายกาจ ดังนี้แล้วจึงทรงนั่งเฉยเหมือนเข้า
นิโรธสมาบัติ คราวนั้นงูทั้งหลายก็เลื้อยมารัดพระกายของพระกุมาร แม้ฟังพานอยู่บนพระเศียร
ของพระกุมาร แม้ในกาลนั้นพระกุมารก็มีไต่หวั่นไหว^{๒๒} แม้ทดลองด้วยงูอย่างนี้เป็นเวลา ๑ ปี
ก็มีให้เห็นความพิรุณของพระกุมาร

พระเทมีย์กุมารอายุ ๘ ปี คณะอมตย์จึงได้กราบทูลพระราชาราชว่า ธรรมดาทหาร
๘ ขวบ ย่อมชอบมหรสพฟ้อนรำ พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยมหรสพฟ้อนรำ ดังนั้น
จึงให้พระกุมารประทับนั่ง ณ พระลานหลวงกับเหล่ากุมาร ๕๐๐ คน แล้วให้แสดงมหรสพ
ฟ้อนรำ เหล่ากุมารที่เหลือเห็นมหรสพฟ้อนรำแล้ว ต่างกล่าวว่า ดี ดี พวกกันหัวเราะเฮฮา
ส่วนพระเทมีย์กุมารทรงพิจารณาภัยในนรกว่า ในเวลาที่เรายังเกิดในนรก ความรื่นเริงหรือ
โสมนัสไม่มีแม้ชั่วขณะหนึ่ง จึงนั่งเฉยมิได้ทอดพระเนตรดูอะไร ๆ นั้นเลย^{๒๓} แม้ทดลองด้วย
มหรสพฟ้อนรำอย่างนี้เป็นเวลา ๑ ปี ก็มีให้เห็นความพิรุณของพระกุมาร พระราชาตรัสถาม
พวกราชบุรุษว่า พระกุมารไหวมือหรือเท้าบ้างหรือไม่ ราชบุรุษกราบทูลปฏิเสธ

พระเทมีย์กุมารอายุ ๙ ปี คณะอมตย์จึงได้กราบทูลพระราชาราชว่า ธรรมดาทหาร
๙ ขวบ ย่อมกลัวศัสตรา พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยศัสตรา จึงให้พระเทมีย์กุมาร
ประทับนั่งพระลานหลวงกับทหารทั้งหลาย ในเวลาที่ทหารเหล่านั้นกำลังเล่นกันอยู่ บุรุษผู้หนึ่ง
ถือดาบมีสีดั่งแก้วผลึก กวาดแก้ว ชูตวาดว่า ไต่ยีนวาราชโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้ากาสิกราช

^{๒๒} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๘.

^{๒๓} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๘.

เป็นกาลกณี เขาอยู่ไหน เราจักเอาดาบตัดศีรษะเขา ینگกล่าวอยู่ดังนี้ เหล่าทหารที่เหลือเห็น
ดังนั้น ทั้งกลัว ทั้งสะดุ้ง ร้องลั่นวิ่งหนีไปคนละทิศละทาง ส่วนพระเตมีย์กุมารทรงพิจารณาภัย
ในนรก ทรงเห็นว่าพินาศเสียในคมดาบอันร้ายกาจ ยิ่งดีกว่าตายในอุสุทฺถนรกดังนี้ ประทับนั่ง
เหมือนไม่ทรงทราบ ลำดับนั้นบุรุษนั้นเอาดาบจกลงที่ศีรษะ แล้วกล่าวกับพระเตมีย์กุมารว่า
เราจักตัดศีรษะท่าน แม้จะทำให้พระเตมีย์สะดุ้งสัคนิดก็ไม่สามารถจะทำได้ จึงหลีกไป^{๒๔} แม้
ทดลองด้วยดาบอย่างนี้เป็นเวลา ๑ ปี ก็มิได้เห็นความพิรุณของพระกุมาร พระราชาตรัสถาม
พวกราชบุรุษว่า พระกุมารไหวมือหรือเท้าบ้างหรือไม่ ราชบุรุษทั้งหลายกราบทูลว่า หามิได้เลย
พระเจ้าข้า

พระเตมีย์กุมารอายุ ๑๐ ปี คณะอมตย์จึงได้กราบทูลพระราชาว่า ธรรมดาทหาร
๑๐ ขวบ ย่อมกลัวเสียง คอระจะใช้เสียงทดลองพระกุมารว่าหนักหรือไม่ จึงให้แหวดวงที่บรรทม
ด้วยม่าน ทำช่องไว้ ๔ ข้าง ให้คนเป่าสังข์นั่งอยู่ใต้ที่บรรทม ไม่ให้พระเตมีย์เห็นตัวให้เป่าสังข์
ขึ้นพร้อมกัน ได้มีเสียงกังวานพร้อมกัน นางนมทั้งหลายให้พระเตมีย์กุมารบรรทมเหนือที่บรรทม
อมตย์ยืนอยู่ที่ข้างทั้ง ๘ แอบดูอิริยาบถของพระเตมีย์กุมารตามช่องม่าน มิได้เห็นความ
เป็นไปในพระหัตถ์และพระบาท หรือเพียงกระดิกไหวอันเปลือพระสติของพระเตมีย์กุมารแม้วัน
หนึ่งก็ไม่มี^{๒๕} แม้ทดลองด้วยเป่าสังข์อย่างนี้เป็นเวลา ๑ ปี ก็มิได้เห็นความพิรุณของพระกุมาร
เลย

พระเตมีย์กุมารอายุ ๑๑ ปี คณะอมตย์จึงได้กราบทูลพระราชาว่า ธรรมดาทหาร
๑๑ ขวบ ย่อมกลัวเสียงกลอง คอระจะทดลองพระกุมารด้วยเสียงกลอง^{๒๖} อมตย์ทั้งหลายแม้
ทดลองด้วยเสียงกลองอย่างนี้เป็นเวลา ๑ ปี ก็มิได้เห็นความพิรุณของพระเตมีย์กุมารเลย

พระเตมีย์กุมารอายุ ๑๒ ปี คณะอมตย์จึงได้กราบทูลพระราชาว่า ธรรมดาทหาร
๑๒ ขวบ ย่อมกลัวประทีป พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยประทีป ดังนั้นจึงให้
พระเตมีย์กุมารบรรทมในที่มืดเวลารাত্রี คิดว่าพระกุมารจะยังพระหัตถ์หรือพระบาทให้ไหว
หรือไม่หนอ ทำประทีปให้ลุกโพลงในหม้อทั้งหลาย ให้ดับประทีปอื่น ๆ เสีย ให้พระเตมีย์กุมาร
บรรทมหนอยหนึ่งในที่มืด แล้วยกหม้อประทีปน้ำมันทั้งหลายขึ้น ทำให้สว่างพร้อมกันทีเดียว
พิจารณาดูอิริยาบถของพระเตมีย์กุมาร ก็มิได้เห็นแม้สักว่าความไหวพระกายของพระกุมาร แม้
ทดลองด้วยประทีป อย่างนี้เป็นเวลา ๑ ปี ก็มิได้เห็นแม้เพียงความไหวอะไร ๆ ของพระเตมีย์
กุมาร

^{๒๔} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๒๙.

^{๒๕} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๓๐.

^{๒๖} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๓๐.

พระเทมีย์กุมารอายุ ๑๓ ปี คณะอมาตย์จึงได้กราบทูลพระราชาวา ธรรมเนียมอาหารก ๑๓ ขวบ ย่อมกลัวแมลงวัน พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยน้ำอ้อย ดังนั้นจึงเอาน้ำอ้อย ทาทั่วศรีระพระกุมาร แล้วให้บรรทมในสถานที่ที่มีแมลงวันชุกชุม เลี้ยงบำรุงแมลงวันทั้งหลาย แมลงวันเหล่านั้นก็ตอมพระศรีระทั้งสิ้นของพระเทมีย์และกินน้ำอ้อยจุจกด้วยเข็มเป็นอันมาก พระเทมีย์กุมารทรงคิดว่า เราตายในปากแมลงวันทั้งหลายดีกว่าตายในนรกอเวจี จึงอดกลั้น ทุกขเวทนา ไม่หวั่นไหวเลย จุจพระมหาเถระเข้านิโรธสมาบัติ^{๒๗} แม้ทดลองด้วยน้ำอ้อยอย่างนี้ เป็นระยะเวลาหนึ่ง ก็มีได้เห็นแม่เพียงความไหวอะไร ๆ ของพระเทมีย์กุมารเลย

พระเทมีย์กุมารอายุ ๑๔ ปี คณะอมาตย์จึงได้กราบทูลพระราชาวา เมื่อเวลาอาหารก มีอายุได้ ๑๔ ขวบ ก็เป็นผู้ใหญ่แล้ว บัดนี้พระกุมารนี้เป็นผู้ใหญ่ ใครของสะอาด รังเกียจ ของโสโครก พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยของโสโครก ตั้งแต่นั้นมาก็ไม่สรรเสริญ พระเทมีย์ ไม่จัดให้ลงบังคน ไม่ช่วยให้ลุกจากที่บรรทม พระเทมีย์ก็ลงบังคนหนักเบาบรรทม เกือบกลิ้งอยู่ในที่นั้นนั่นเอง ในกาลนั้นได้เป็นเสมือนกาลสำแดงพระอริยาศยาภายในพระกุมาร แมลงวันทั้งหลายก็มาตอมกินอยู่ที่พระศรีระของพระกุมาร คราวนั้น พระชนกพระชนนีประทับ นั่งล้อมพระกุมาร ตรัสอย่างนี้ว่า พ่อเทมีย์กุมาร บัดนี้พ่อก็โตแล้ว ใครเขาจะประดับประดาของ พ่อเสมอไป พ่อไม่ละอายหรือ พ่อนอนอยู่ทำไม ลูกขึ้นชำระร่างกายซิแล้วตรัสตัดพ้อบริภาษ พระกุมารแม่จมอยู่ในกองคูลซึ่งปฏิญญอลักษณ์นั้น ก็ทรงวางพระอารมณ์เป็นกลาง เพราะทรง พิจารณาเห็นความมีกลิ่นเหม็นของคูลนรก^{๒๘} ซึ่งสามารถฟุ้งตลบขึ้นในใจของผู้ที่แม่ยืนอยู่ใน ที่สุดของร้อยโยชน์ แม้ทดลองด้วยของโสโครกอย่างนี้เป็นเวลา ๑ ปี ก็มีได้เห็นความพิรุณของ พระกุมาร

พระเทมีย์กุมารอายุ ๑๕ ปี คณะอมาตย์จึงได้กราบทูลพระราชาวา ธรรมเนียมอาหารก ๑๕ ขวบ ย่อมกลัวความร้อน พวกข้าพระองค์จักทดลองพระกุมารด้วยถ่านเพลิง ลำดับนั้น อมาตย์ทั้งหลายได้วางกระเบื้องเต็มไปด้วยไฟ ไว้ใต้พระแท่นของพระเทมีย์กุมาร ด้วยคิดว่า พระกุมารถูกความร้อนเบียดเบียนเสวยทุกขเวทนา เมื่ออดกลั้นทุกขเวทนาไม่ได้ ก็พึงแสดง ความกระตือรือร้นไหวพระหัตถ์หรือพระบาทบ้าง นางนมทั้งหลายให้พระเทมีย์กุมารบรรทมเหนือพระ แท่นแล้วออกมาเสีย พระกุมารถูกความร้อนเบียดเบียน เปลวไฟปรากฏเหมือนลูกโพล่งทั่วพระ ศรีระของพระเทมีย์ แม้พระกุมารก็ทรงโอวาทพระองค์เองว่า ความร้อนในนรกอเวจีแผ่ไปตั้งร้อย โยชน์ทำลายนัยน์ตาของบรรดาสัตว์ที่อยู่ในที่ร้อยโยชน์ได้ ความร้อนแห่งเพลิงนี้ยิ่งดีกว่าความ ร้อนในนรกนั้นตั้งร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า ดังนี้แล้วทรงอดกลั้นความร้อนนั้นเสีย มิได้

^{๒๗} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๓๑.

^{๒๘} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๓๒.

ห้วนไหวเลย เหมือนผู้เข้านิโรธสมาบัติ^{๒๙} พระชนกพระชนนีของพระกุมาร ทอดพระเนตรเห็น พระโพธิสัตว์ถูกความทุกข์เบียดเบียน ก็เป็นเหมือนพระฤทัยจักแตก จึงแหวกฝูงชนเข้าไปนำ พระโพธิสัตว์ออกมาจากความร้อนของไฟนั้น แล้วตรัสวิงวอนพระกุมารว่า พ่อเทมียกุมาร พวกเรารู้ว่ามีไช้คนง่อยคนเปลี้ย เพราะคนพิการเหล่านั้นมิได้มีมือ เท้า ปาก และช่องหูอย่างนี้ พ่อเป็นบุตรที่พวกเราปรารถนา พ่ออย่าให้พวกเราฉิบหายเลย พ่อจงเปลื้องพวกเราจากครหาแก่ สำนักพระราชชาติวชมพุกวีปเถิด แม้พระชนกพระชนนีวิงวอนถึงอย่างนี้ พระกุมารก็บรรทมนิ่ง เหมือนมิได้ทรงสดับพระวาจา นั้น ลำดับนั้นพระชนกพระชนนีของพระเทมียก็ทรงกันแสงเสด็จ หลีกไป บางคราวพระชนกของพระกุมาร พระองค์เดียวเสด็จเข้าไปวิงวอนพระเทมียกุมาร บางคราวก็พระชนนีพระองค์เดียวเสด็จเข้าไปวิงวอนพระเทมียกุมาร บางคราวทั้งสองพระองค์ เสด็จเข้าไปวิงวอนด้วยกัน แม้ทดลองด้วยถ่านเพลิงอย่างนี้เป็นเวลา ๑ ปี ก็มีได้เห็นความพิรุณ ของพระโพธิสัตว์

พระเทมียกุมารอายุ ๑๖ ปี คณะอมตย์จึงได้ปรึกษาหารือถึงเรื่องราวที่จะทดลอง พระเทมียกุมารต่อไป เพราะว่าในตอนนั้นพระเทมียกุมารมีพระชนม์ได้ ๑๖ พรรษา หม่อมมาตย์ และพราหมณ์เป็นต้นนั้นคิดกันว่า พระกุมารเป็นง่อยเปลี้ยก็ตาม เป็นใบ้ก็ตาม เป็นคนหนวกก็ ตาม หรือไม่เป็นก็ตาม เมื่อวัยเปลี่ยนแปรไป บุคคลชื่อว่าไม่กำหนดในอารมณ์ที่นำกำหนด ย่อมไม่มี เมื่อถึงคราวแล้ว ความกำหนดยินดีนี้ย่อมมีเป็นธรรมดา พวกเราจักให้เหล่านางสนม นักฟ้อนรำบำเรอพระกุมาร ทดลองพระกุมารด้วยนางสนมนักฟ้อนรำเหล่านั้น ลำดับนั้น พระเจ้ากาสิกราชมีรับสั่งให้เรียกหญิงฟ้อนรำ รูปทรงอันอุดมสมบูรณ์ด้วยความงามดังเทพอัปสร ตรัสกะหญิงทั้งหลายว่า หญิงใดสามารถทำให้พระกุมารรำเรง หรือผูกพันไว้ด้วยอำนาจกิเลสได้ หญิงนั้นจักได้เป็นอันกรรมพิเศษของพระกุมารนั้น นางนมทั้งหลายสรรเสริญพระกุมารด้วยน้ำหอม ตกแต่งพระกุมารราวกับเทพบุตร ให้บรรทมบนพระที่สิริไสยาสน์ที่ตกแต่งไว้ดีแล้วในห้อง มีสิริ เช่นกับเทพวิมาน ทำให้เป็นที่ลุ่มหลงเพราะกลิ่นหอมภายในห้อง แล้วหลีกไป ลำดับนั้น หญิงเหล่านั้นพากันแวดล้อมพระเทมียกุมาร พยายามให้พระกุมารอภิรมย์ด้วยการฟ้อนรำ ขับ ร้องบ้าง ด้วยกล่าวคำไพเราะเป็นต้นบ้าง มีประการต่าง ๆ เพราะความที่พระเทมียกุมารเป็นผู้ สมบูรณ์ด้วยพระปรีชา พระองค์จึงมิได้ทอดพระเนตรดูหญิงเหล่านั้น ทรงอธิษฐานว่า หญิง เหล่านี้ไปมาได้ถูกต้องสรีระของเรา แล้วทรงกลิ่นลมอัสสาสะปัสสาสะ ครั้งนั้นพระสรีระของพระ โพธิสัตว์แข็งกระด้าง หญิงเหล่านั้นเมื่อได้ถูกต้องพระสรีระของพระกุมาร คิดว่าพระกุมารนี้ มีสรีระแข็งกระด้าง คงไม่ใช่มนุษย์ จักเป็นยักษ์ ทั้งกลัวทั้งสะดุ้ง ไม่อาจที่จะดำรงตนอยู่ได้ จึงพากันหนีไป^{๓๐} แม้ทดลองด้วยหญิงทั้งหลายอย่างนี้ ก็มีได้เห็นความพิรุณของพระโพธิสัตว์

^{๒๙} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๓๒.

^{๓๐} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๓๔.

หม่อมมาตย์ พรหมมณี พระราชา แม้ทดลองด้วยการทดลองอย่างใหญ่สิบหกครั้ง และด้วยการทดลองอย่างน้อยมากครั้งอย่างนี้ ก็ไม่สามารถจะกำหนดจับพิรุณของพระเทมีย์กุมารนั้นได้

การที่บุคคลจะหวังผลแห่งการกระทำนั้นให้ประสบความสำเร็จ นอกจากความตั้งใจจริงในสิ่งที่ทำแล้ว ยังจำเป็นต้องมีเครื่องช่วยพยุงการกระทำนั้น ๆ ให้สำเร็จตามความปรารถนานั้นด้วย ซึ่งก็คือ อธิษฐาน คำว่า อธิษฐาน คือความตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว ความมุ่งมั่นเด็ดเดี่ยวแน่วแน่ในทางดำเนินและจุดมุ่งหมายของตน หรือมักใช้ในความหมายว่า ความตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ความตั้งใจปรารถนา^{๓๑} เพราะถ้าขาดอธิษฐานเสียแล้ว จะหวังผลสำเร็จแห่งกิจนั้น ๆ ได้โดยยาก โดยเฉพาะในทางธรรมสมเด็จพระบรมศาสดาที่จะได้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้น ก็เพราะอาศัยที่พระองค์ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีเป็นลำดับมา ซึ่งหมายเอาความตั้งใจทำให้มั่นคง โดยปราศจากการกลับกลอก แปรปรวน มุ่งความสำเร็จแห่งกิจที่ตนตั้งใจทำเป็นเบื้องหน้า มิได้หวั่นไหวกับความทุกข์ยากลำบากอันมีประการต่าง ๆ แม้จะมีเหตุการณ์ที่จะกระทำให้สะเทือนใจจนเกือบจะขาดสัจจะในการอธิษฐานก็ตาม อย่างในตอนที่พระราชบิดามีรับสั่งให้เวลาพระเทมีย์กุมารอีก ๗ วัน หลังจากนั้น ก็รับสั่งให้นายสุนันทสารธำนำพระเทมีย์ไปฝัง พระนางจันทาเทวีตรัสวิงวอนพระเทมีย์กุมารตลอดวันตลอดคืนว่า

แม่ไม่เป็นอันหลับนอนร้องไห้อยู่ถึงสิบหกปี ดวงตาทั้งสองของแม่ฟกช้ำ หัวใจของแม่เหมือนจะแตกด้วยความโศก แม่รู้ว่าพ่อไม่ใช่ง่ายเปลี่ยน พ่ออย่าทำให้แม่หาที่พึ่งมิได้เลย พระทัยของพระมารดา ได้เป็นทุกข์เหมือนจะแตกทำลาย แม่เมื่อเป็นเช่นนั้น ทรงดำริว่า ถ้าเราจักพุดมโนรถของเราก็จักไม่ถึงที่สุด ดังนี้จึงไม่ตรัสกับพระชนนีนั้น แต่เมื่อเห็นพระมารดาทรงกันแสงก็เหมือนมีพระหฤทัยแตกทำลายเป็น ๗ เสียง ทรงดำริว่า เมื่อเราไม่พุดกับพระชนนี พระชนนีของเราจักมีพระหฤทัยทำลายวายพระชนม์ จึงทรงใคร่จะพุดด้วย แต่ทรงดำริต่อไปว่า ถ้าเราจักพุดกับพระมารดา ความพยายามที่เราทำมา ๑๖ ปี ก็จักหาประโยชน์มิได้ แต่เมื่อไม่พุด เราก็จักเป็นประโยชน์แก่ตนเอง แก่พระชนกพระชนนี และแก่มหาชน ทรงคิดดังนี้ จึงทรงกลั้นโศกาตูลเสียได้ ไม่ตรัสกับพระชนนี^{๓๒}

การที่พระองค์ไม่ตรัสกับพระชนกพระชนนีทั้งสองพระองค์นั้น ไม่ใช่เพราะพระองค์ไม่ทรงสนพระทัยในพระราชบิดาหรือพระมารดาของพระองค์ทั้ง ๒ ก็หาไม่ แต่เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นประโยชน์ในเบื้องหน้าเป็นประการสำคัญ จึงทรงอดทนต่อการทดสอบมาถึง ๑๖ ปี เพราะต้องการจะหลีกหนีภาวะความบั่นคดหีสถ์ที่มีแต่ก่อทุกข์และโทษให้กับชีวิต โดยไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับราชสมบัติอีก การอธิษฐานด้านสัจจบารมีเป็นสิ่งสำคัญในการที่บุคคลตั้งความปรารถนาแล้ว ต้องเพียรพยายามกระทำให้สำเร็จ เป็นความตั้งใจโดยทำให้มั่นคง ปฏิบัติ

^{๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๓๐๘.

^{๓๒} ตูรายละเอียดยใน ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๓๖-๓๗.

อย่างจริงแท้ แน่วแน่ เป็นผู้ที่มีจิตใจที่กล้าแข็ง กล้าหาญ ประดุจเพชร ทั้งบริสุทธิ์และแข็งแกร่ง ไม่มีการ กลับกลอก เปลี่ยนแปลง ต้องอดทนต่ออารมณ์ที่มีทั้งอิฏฐารมณ์ อารมณ์ที่ดี คือ อารมณ์ที่น่าปรารถนา และอนิฏฐารมณ์คืออารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าชอบใจ ความเสื่อม ลาม ความเสื่อมยศ นินทา และความทุกข์ โดยมุ่งความสำเร็จแห่งกิจที่ตั้งใจทำเป็นเบื้องหน้า

จากการที่พระเทมีย์กุมารอริษฐานองค์ ๓ คือ เป็นไป หุหนวกและง่อยเปลี้ย โดย ปกติเด็กทารกเมื่อเวลาหิวก็จะร้องไห้กินนม เหล่าทารกซึ่งเป็นบริวารของพระกุมารเมื่อถึงเวลา กินนม ก็ร้องไห้อยากดื่มนมตามประสาเด็กทั่วไป ส่วนพระเทมีย์ถูกความกลัวนรกคุกคาม จึง ไม่ทรงกันแสง ไม่ทรงคร่ำครวญ ไม่บรรทม ไม่คู่พระหัตถ์และพระบาท ไม่เปล่งพระวาจา แม้ การทดลองไม่ถวายน้ำนมจะทำให้พระองค์มีทุกข์เพราะเกิดจากความหิวก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถ ทำให้พระเทมีย์กุมารละทิ้งความตั้งใจได้

พระเทมีย์กุมาร อายุ ๑ - ๔ ปี ธรรมดาเด็ก ๆ อายุ ๑ - ๔ ปี ชอบกินและชอบเล่น เด็ก ๆ กับของกินของเล่นจึงเป็นของคู่กัน ความต้องการ ความอยากได้ ไม่ว่าจะ เป็นของกิน หรือของเล่นก็ตามเป็นกิเลสชนิดหนึ่ง คือ โลภะ ความอยากได้ กิเลสนั้นย่อมเป็นเหตุให้จิต ของบุคคลนั้นมีความยินดี มีความปรารถนา มีความต้องการ ไขว่คว้า เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งต่าง ๆ ให้กับตนเอง และมีความเศร้าหมองเพราะเป็นไปตามอำนาจกิเลส นั้น ๆ เมื่อความอยาก ความ ต้องการมีมากเกิดขึ้น ก็ชวนชวายพยายามาเป็นของตนให้ได้ ดังพระกุมารทั้งหลายต่าง ต่อสู้ทุบตีกันและกันเพื่อแย่งชิงสิ่งที่ตนต้องการ ส่วนพระเทมีย์กุมาร ทรงอดทนข่มความอยาก ทรงไขว่คว้ากับตนเอง เพื่อให้ละทิ้งความอยาก ความต้องการเหล่านั้น พระองค์มีสติกำกับอยู่ ตลอดเวลาไม่พลั้งเผลอไปกับวัตถุที่เอามาหล่อ เปรียบประดุจกับดัก ทรงบำเพ็ญจิตตเนกขัมมะ เป็นการฝึกเนกขัมมะทางจิตตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์

พระเทมีย์กุมารอายุ ๕ - ๗ ปี บุคคลในโลกนี้ ย่อมจะต้องประสบกับสิ่งที่ชอบใจและ ไม่ชอบใจด้วยกันทั้งนั้น ภัยอันเกิดจากสิ่งต่าง ๆ ที่จะมากุศลชีวิตของตน ย่อมเป็นสิ่งอันไม่ พึงปรารถนาสำหรับทุกคน ขึ้นชื่อว่าชีวิต ทุกคนย่อมรักชีวิตของตนเองด้วยกันทั้งนั้น ผู้ประมาท ย่อมขาดสติเมื่อภัยมา ดังจะเห็นได้จากเหล่ากุมารทั้งหลายพากันหวาดกลัวต่อภัยที่กำลังจะ มาถึงตัว ต่างคนก็ต่างหนีเอาตัวรอด แต่สำหรับพระเทมีย์กุมารไม่หวาดหวั่นต่อภัยอันตรายที่ กำลังจะมาถึง พระองค์ทรงดำรงสติอย่างมั่นคง เด็ดเดี่ยว กล้าหาญ ผู้มีสติย่อมเป็นผู้ไม่ ประมาท สามารถมีสติรู้อยู่ตลอดเวลา ไม่หวั่นไหวเมื่อมีภัยมา

พระเทมีย์กุมารอายุ ๘ ปี โดยปกติบุคคลย่อมนิยมชมชอบความสนุกสนานรื่นเริง ความบันเทิงเพราะได้เสพพิกุลทั้งรูปและเสียง คือได้เห็น และได้ฟังเสียงด้วยความบันเทิง ต่าง ๆ ดังจะเห็นได้จากเหล่ากุมารทั้งหลายที่พากันสนุกสนาน หัวเราะอย่างมีความสุข ซึ่งเป็นสุขแบบสามีสสุข สุขอิงอามิส สุขที่อาศัยเหยื่อล่อ สุขจากวัตถุคือกามคุณ ส่วนพระเทมีย์ ได้ทรงพิจารณาภัยในนรกซึ่งเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงกลัว พระองค์จึงไม่หวั่นไหวกับสิ่งที่นำมอลอ

ฉบับนี้เป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เพราะพระองค์ต้องการสุขที่ไม่อิงอามิส สุขที่ไม่ต้องอาศัยเหยื่อล่อ สุขที่เป็นความปลอดโปร่ง เพราะใจสงบหรือได้รู้แจ้งตามความจริงนั่นเอง

พระเตมีย์กุมารอายุ ๙ - ๑๓ ปี ความหวาดกลัวย่อมเกิดขึ้นได้กับบุคคลทั่วไป โดยเฉพาะสิ่งที่เป็นภัยที่จะมาถึงตน สัญชาติญาณการเอาตัวรอดย่อมทำให้หนีภัยที่จะเกิดขึ้นกับตน คนทั่วไปย่อมไม่ยากประสบกับเหตุร้ายเหล่านั้น เห็นได้จากเหล่ากุมารทั้งหลายที่ต่างหวาดกลัว วิ่งหนี ร้องไห้ไปคนละทิศละทาง แต่สำหรับพระเตมีย์กุมารทรงกลัวนรกมากกว่า เพราะนรกเป็นภัยที่น่ากลัวกว่า พระองค์ทรงดำรงสติอยู่อย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ไม่ว่าสิ่งที่อยู่ตรงหน้าจะทำให้หวาดกลัวหรือจะให้พระองค์มีความทุกข์กายก็ตาม พระองค์ก็ไม่ย่อท้อต่อความลำบากที่เกิดขึ้น เป็นผู้ซื่อตรงมั่นคงต่อเป้าหมายสูงสุด ด้วยความรักความปรารถนาต่อจุดมุ่งหมายสูงสุดคือการหลีกตนออกจากราชสมบัติ จึงทำให้พระเตมีย์กุมารเป็นผู้ความอุสสาหะ มีขันติธรรม ฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ ด้วยคุณธรรมของพระองค์

พระเตมีย์กุมารอายุ ๑๔ ปี ธรรมดามุขย่อมต้องการเห็นรูปสวย ๆ เสี่ยงไฟเพราะการที่ให้พระเตมีย์กุมารนอนเกลือกกลิ้งจวมอยู่ในอุจจาระปัสสาวะย่อมเป็นสิ่งบุคคลทนได้ยาก เพราะทำให้ได้สัมผัสกับสิ่งที่ไม่ดีซึ่งในบุคคลในวัยนี้ ย่อมใคร่ของสะอาดรังเกียจสิ่งโสโครกและกลิ่นที่ไม่ดี แต่พระกุมารก็ทรงวางอารมณ์เป็นกลาง ทรงใช้ความอดทนเป็นอย่างมาก พระองค์ทรงมีจิตใจมั่นคงไม่วุ่นไหวเป็นการละคลายการติดในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นการบำเพ็ญจิตเนกขัมมะ

พระเตมีย์กุมารอายุ ๑๕ ปี ทรงใช้อุบายเตือนสติของพระองค์เองว่า ความร้อนของไฟนรกนั้นร้อนกว่าความร้อนที่พระองค์กำลังประสบอยู่มากนัก แม้พระองค์จะยอมรับในความร้อนนี้ได้ แต่ถึงกระนั้นก็ตามความรักของพระชนกและพระชนนีนั้นหนไม่ได้ที่จะเห็นบุตรของตนต้องทนทุกข์ทรมานเพียงนี้ ต้องแหวกฝูงชนไปนำพระเตมีย์กุมารออกจากที่นั่น ส่วนพระกุมารทรงใช้ความอดทน อดกลั้นต่อความยากลำบาก และที่สำคัญต้องใช้ความอดทนนอกจากทางกายแล้ว ทางใจก็ยังต้องอดทนต่อถ้อยคำของพระชนกและพระชนนีที่ตรัสวิงวอนพระองค์ด้วย เพราะถ้าจิตใจของพระกุมารไม่อดทน หากใจอ่อนขึ้นมาสิ่งที่พระองค์ทรงทำมาก็สูญเปล่า

พระเตมีย์กุมารอายุ ๑๖ ปี การทดลองในครั้งนี้ เป็นการทดลองโดยใช้หญิงสาวมาเป็นเครื่องล่อ โดยปกติบุคคลย่อมต้องการความสุขในกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสที่ดี ซึ่งเป็นความสุขที่อาศัยกามคุณ ดังที่แสดงไว้ว่า กามนั้น มีสุขน้อย มีทุกข์มาก แต่พระเตมีย์กุมารพยายามที่จะละคลายความกำหนัด ความยึดติดในอารมณ์ที่พระองค์ไม่ปรารถนา ทรงพยายามที่จะออกจากสิ่งเหล่านี้เพราะเห็นโทษภัยอันน่ากลัว การปลีกออกจากราชสมบัติจึงเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงต้องการ เพื่อหลีกหนีจากทุกข์โทษภัยทั้งหลาย ที่พระองค์เคยได้ประสบมาแล้วนั่นเอง

สรุปได้ว่า วิธีการทดลองที่นำใช้กับพระเตมีย์นั้น มุ่งเน้นให้เกิดความอยาก ความปรารถนา ความต้องการ ในขั้นต้นและแปรเปลี่ยนเป็นความทุกข์ที่บีบคั้นเกิดขึ้นในภายหลัง เช่น การปล่อยให้หิวนม ในตอนต้นก็จะรู้สึกอยากกินนม เมื่อยังไม่ได้กิน ก็จะรู้สึกว่าหิวแล้ว ความหิวก็จะทวีความรุนแรงมากขึ้น และถ้าหากยังไม่ได้กินอีกก็จะรู้สึกหิวมาก ๆ ในตอนหิวมาก ๆ นี้เอง เป็นทุกข์ที่บีบคั้นให้ร่างกายต้องการแล้ว พระกุมารแม้จะหิวแต่เพราะกลัวถูกนรกกुकคามทรงใช้ความอดทนและความเพียรพยายามอย่างมากในการต่อสู้กับความทุกข์ที่ร่างกายได้รับ โดยมีความทุกข์เป็นตัวบีบคั้น ซึ่งมีอยู่ภายในจิตใจของบุคคลทั่วไปเมื่อประสบกับเหตุการณ์เช่นเดียวกันนี้ ความต้องการเป็นตัวกำหนดให้พระเตมีย์พิสูจน์พระองค์เองว่าพระองค์ทรงต้องการอะไร เครื่องล่อต่าง ๆ ที่มาทดลองพระองค์ในเรื่องของความชอบนั้น ไม่ว่าจะเป็นขนมและของเคี้ยว หรือผลไม้เนื้อนุ่ม หรือของเล่นที่เด็ก ๆ ทั่วไปต้องการ หรือโภชนาหารที่เป็นของโปรดปรานแก่บุคคลทั่วไปก็ดี แต่พระองค์ไม่สนใจในสิ่งเหล่านั้น หรือการนำสิ่งต่าง ๆ อันน่ากลัวมาข่มขู่เพื่อต้องการพิสูจน์พระองค์ แต่พระกุมารก็ทรงอดทนเป็นอย่างมาก ต่อความหวาดกลัว อันมีประมาณต่าง ๆ เพราะพระองค์ทรงกลัวนรกกมากกว่า พระองค์ทรงรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกระบายกระทั้งด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนาหรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม มีความมั่นคงหนักแน่น เหมือนแผ่นดินซึ่งไม่หวั่นไหว พระองค์ทรงใช้อุบายปลอบประโลมใจของตนให้มีความเข้มแข็งต่อสิ่งทั้งหลาย ที่นำมาใช้เป็นเครื่องล่อเปรียบประดุจกับดัก แต่พระองค์ก็ทรงฟันฝ่าไปได้ นับเป็นสิ่งยากยิ่งที่บุคคลอื่นจะกระทำได้ดีดังเช่นพระองค์

บุคคลย่อมต้องการความสุขเกลียดความทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น แต่บุคคลโดยทั่วไปก็ยังมีความต้องการ ความใคร่ ความปรารถนา ที่มากจนทำให้ตนเองเกิดความทุกข์ต่าง ๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของตนเอง ความรัก ความชอบ ความชังที่เกิดขึ้นแก่ตนเอง หรือเรื่องราวของบุคคลอื่นที่มีทั้งชอบและชังเช่นเดียวกันก็ตาม ล้วนเกิดจากกามคุณทั้งสิ้น โดยเฉพาะความทุกข์ในเรื่องของกาม หากผู้ใดมีมากจนเกินไปก็ทำให้เป็นทุกข์อย่างยิ่ง ความอยากได้ เมื่อไม่ได้ก็เป็นทุกข์ ความไม่อยากได้เมื่อได้ก็เป็นทุกข์ ความทุกข์เหล่านี้ล้วนเกิดจากกามทั้งนั้น

๔.๑.๒. ธรรมที่พระเตมีย์พิจารณา : กามธรรม

ความสุขทางกาย เป็นความสุขอันเกิดจากการนอนหลับสบาย การกินอิ่ม การที่ร่างกายไม่เจ็บป่วย ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ร่างกายสมบูรณ์ ก็มีความสุขทางร่างกาย สุขทางร่างกายนี้ได้รับกันอยู่ แต่ความสุขทางร่างกายนี้สู่ความสุขทางจิตใจไม่ได้ สุขทางจิตใจ คือ การที่ใจของเราได้รับความสุข เช่น ได้รับความเบิกบาน ได้รับความสงบ ความดีใจ ปลื้มใจ อิ่มใจ สุขทางใจนี้สำคัญกว่าสุขทางกาย ซึ่งบุคคลโดยทั่วไปย่อมต้องการความสุขทางด้านจิตใจ เพราะใจเป็นผู้นำ เหมือนดังคำที่ว่า “ใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว” หรืออย่างที่ไฉนเสมอว่า “คับที่อยู่ได้ คับใจอยู่ยาก” คือคนเรานั้นแม้ร่างกายจะอยู่เป็นสุขอย่างไรก็ตาม ถ้าใจ

ไม่เป็นสุขแล้วก็ไม่อยากอยู่ในสถานทีนั้น เช่น ร่างกายจะอึด นอนหลับ ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ แต่
ถ้าใจไม่มีความสุข ก็ไม่อยากอยู่ในทีนั้น อยากจะออกไปอยู่ที่อื่น พระเตมีย์กุมารก็เช่นเดียวกัน
พระองค์ทรงคิดจะปลีกตนออกจากราชสมบัติ ทรงอดทน ต่อสู้ทั้งภาวะทางด้านร่างกายและ
จิตใจอย่างเข้มแข็ง เพื่อเป้าหมายของพระองค์ที่ทรงตั้งพระทัยไว้ ใจจึงเป็นผู้นำ เพราะบุคคล
จะไปดีหรือไม่ดีนั้น จะทำอะไร ใจก็เป็นผู้นำทั้งสิ้น ดังมีคำที่ว่า “มโน ปุพฺพคฺมา ฐมฺมา
มโนเสฏฺฐา มโนมยา ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จได้ด้วยใจ”^{๓๓} การ
คิดสิ่งต่าง ๆ ใจเป็นผู้นำทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น การกระทำทั้งสิ้นจะสำเร็จได้ก็เพราะใจ ใจจึง
เป็นเพียงผู้ทำตามคำสั่งของใจ พระเตมีย์ทรงอดทนต่อการทดลองทางด้านร่างกายแล้ว จิตใจที่
เข้มแข็งสมบูรณ์ และอุบายในการปลอมประโลมใจให้กลัวภัยในนรก ทำให้พระองค์มีจิตใจที่
เข้มแข็ง ไม่พ่ายแพ้ต่อกิเลสที่เหล่าพราหมณ์นำกามราคะมาล่อเพื่อพิสูจน์พระองค์

กามตัณหาหรือกามราคะนั้น พระสารีบุตรได้กล่าวไว้ใน กุหุฏฐกสูตรตนิทเทสว่า
“เพราะกามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของที่นรชนจะได้ง่ายเลย เพราะกามทั้งหลายในโลกเป็นของ
ที่นรชนจะได้ยากคือ สละได้ยาก สละออกได้ยาก ย้ายได้ยาก แก้ออกได้ยาก แหวกออกได้
ยาก ข้ามได้ยาก ข้ามพ้นได้ยาก ก้าวพ้นได้ยาก กลับตัวกลับใจได้ยาก” รวมความว่า เพราะ
กามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของที่นรชนจะได้ง่ายเลย^{๓๔} ปุถุชนมักจะติดอยู่ในกาม กามในที่นี้
ได้แก่ กาม ๒ ชนิด คือ

๑. วัตถุกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าพอใจ เครื่องปลูลาด เครื่องนุ่งห่ม
ทาสหญิงชาย แพะ แกะ ไก่ สุนัข ช้าง โค ม้า ลา ที่นา ที่สวน เงิน ทอง หมูบ้าน นิคม
ราชธานี แคว้น ชนบท กองพลรบ คลังหลวง และวัตถุที่น่ายินดีอย่างใดอย่างหนึ่งชื่อว่า วัตถุกาม

เพราะฉะนั้น คำว่า “วัตถุกาม” ก็นิยามความหมายกว้าง คือ สิ่งที่เป็นวัตถุตนเอง สิ่งที่เป็น
เป็นวัตถุสิ่งของ เรียกว่า วัตถุกามทั้งสิ้น ทั้งรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส บ้านเรือน เครื่องใช้
สัตว์เลี้ยง บุคคล นี้เป็นวัตถุกาม คือ กามที่เป็นตัวเป็นตน เป็นวัตถุ

อีกนัยหนึ่ง กามที่เป็นอดีต ที่เป็นอนาคต ที่เป็นปัจจุบัน กามที่เป็นภายใน ที่เป็น
ภายนอก ที่เป็นทั้งภายในและภายนอก กามอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างประณีต กามที่เป็น
เป็นของสัตว์ในอบาย ที่เป็นของมนุษย์ ที่เป็นของทิพย์ กามที่ปรากฏเฉพาะหน้า ที่เนรมิต
ขึ้นเอง ที่ไม่ได้เนรมิตขึ้นเอง ที่ผู้อื่นเนรมิตให้ กามที่มีผู้ครอบครอง ที่ไม่มีผู้ครอบครอง ที่
ยึดถือว่าเป็นของเรา ที่ไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา สภาวะธรรมที่เป็นกามาวจร ที่เป็นรูปาวจร ที่
เป็นอรูปราวจรแม้ทั้งปวง กามที่เป็นเหตุเกิดแห่งตัณหา เป็นอารมณ์แห่งตัณหา ชื่อว่ากาม
เพราะมีความหมายว่าน่าปรารถนา น่ายินดี น่าลุ่มหลง เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม

^{๓๓} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๕/๑/๑๕, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

^{๓๔} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๗/๒๓, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๖.

เพราะฉะนั้น คำว่า วัตตุกาม นี้ ก็คือ สิ่งที่เป็นวัตตุสิ่งของซึ่งทำให้ไปติดมัน อีกประการหนึ่ง ในส่วนของธรรมะที่ไปติดมัน เช่นไปติดในสวรรค์ ไปติดในพรหมโลก ไปติดในเรื่องอดีต ไปติดในเรื่องอนาคต สิ่งที่ไม่ติดอยู่ สิ่งนั้นก็จัดเป็นวัตตุกามทั้งสิ้น

๒. กิเลสกาม คือ กิเลสซึ่งเป็นตัวจิตที่เป็นตัวใครในกามนั่นเอง ไม่เป็นวัตตุ แต่เป็นความใคร่ ซึ่งแยกออกเป็นดังนี้ คือ ความพอใจ ความพอใจและความกำหนด ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ความดำริ ความกำหนด ความกำหนดด้วยอำนาจความดำริ ชื่อว่ากาม ได้แก่ ความพอใจ ด้วยอำนาจความใคร่ ความกำหนดด้วยอำนาจความใคร่ ความเพิลิตเพลิน ด้วยอำนาจความใคร่ในกามทั้งหลาย ความปรารถนาในกาม ความทะยานอยากในกาม ความเร่าร้อนในกาม ความยึดถือในกาม เครื่องกันคือกามฉันทะ กามเหล่านี้ ชื่อว่า กิเลสกาม เพราะฉะนั้น กามจริง ๆ นั้นมันเกิดจากตัวกิเลส ถ้าหากว่าไม่มีจิตไปห้วงไปยึด มันก็เป็นกามไปไม่ได้ มันเป็นเพียงวัตตุเท่านั้นเอง แต่การที่จะเป็นกามไปได้ก็เพราะไปยึดเข้านั่นเอง การที่ดำริคือคิดถึงกาม ครุ่นคิดถึงกาม อย่างนี้แหละทำจิตของให้หม่นหมองได้ แต่ถ้ามันเป็นเพียงวัตตุ เป็นเพียงสิ่งของ ไม่ได้ไปติดมัน มันก็เป็นเพียงแต่วัตตุสิ่งของเท่านั้นเอง มันจะสวย จะงาม จะน่ารักอย่างไรก็ตาม หรือแม้แต่บุคคลจะสวย จะงาม จะน่ารักอย่างไรก็ตาม ถ้าใจไม่ได้ไปติดไปยึด มันก็ไม่ทำให้เศร้าหมองไปได้ เหตุที่ทำให้เศร้าหมองลงไป คือเข้าไปยึดในสิ่งเหล่านี้ เมื่อไม่ได้คิดถึง ตัวกามก็เกิดขึ้นในใจไม่ได้ “กามทั้งหลายในโลกนี้ ไม่เป็นของอันบุคคลละได้โดยง่าย”^{๙๕} พระสารีบุตรได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า เพราะกามทั้งหลายในโลกเป็นของที่นรชนละได้ยาก คือ สละได้ยาก สละออกได้ยาก ย้ายได้ยาก แก้ออกได้ยาก แหวกออกได้ยาก ข้ามได้ยาก ข้ามพ้นได้ยาก ก้าวพ้นได้ยาก กลับตัวพลิกได้ยาก รวมความว่า เพราะกามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของที่นรชนละได้ง่ายเลย ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

นรชนผู้ข้องอยู่ในถ้า ถูกกิเลสมากหลายปิดบังไว้ เมื่อดำรงตนอยู่ (อย่างนี้) ก็จมลงในเหตุให้ลุ่มหลง ผู้เป็นเช่นนั้นแล ย่อมอยู่ไกลจากวิเวก เพราะกามทั้งหลายในโลก ไม่เป็นของที่นรชนละได้ง่ายเลย

สัตว์เหล่านั้น มีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ ติดพันอยู่กับความพอใจในภพ มุ่งหวัง (กาม) ในกาลภายหลัง หรือในกาลก่อน ปรารถนากามเหล่านี้และกามที่มีอยู่ก่อน ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นได้ยาก (และ) ทำให้ผู้อื่นหลุดพ้นไม่ได้เลย^{๙๖}

คำว่า มีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ ติดพันอยู่กับความพอใจในภพ ตัณหา เรียกว่า ความปรารถนา คือ ความกำหนด ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความเพิลิตเพลิน ความกำหนดแห่งจิต ความอยาก ธรรมชาติที่ทำให้พลุกพล่าน ที่หลอกลวง ที่ยังสัตว์ให้เกิด

^{๙๕} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๗/๑๘, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๒๘.

^{๙๖} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๘/๒๓, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘/๓๗.

ที่ร้อยรัดกามจึงเป็นสิ่งที่ละได้โดยยาก ในหลักควิสาณสูตร พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าองค์หนึ่งกล่าว
ดังนี้ “เพราะกามทั้งหลายสวยงาม มีรสอร่อย น่ารื่นเรใจ ยั่วชวนจิตด้วยอารมณ์หลาย
รูปแบบ บุคคลเห็นโทษในกามคุณแล้ว จึงประพฤติดูอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด”^{๓๗}

หมายความว่า เมื่อบุคคลเห็นโทษของกามชนิดต่าง ๆ แล้วก็พึงเที่ยวไปแต่ผู้เดียว
อยู่แต่ผู้เดียว เหมือนนอแรด ไม่วุ่นวายกับคนอื่น ปลีกตัว ปลีกกายออกเสีย เรียกว่า ปลีก
ออกจากกาม ย่อมได้กายวิเวก

ผู้ปฏิบัติที่มุ่งเพื่อความสิ้นทุกข์ของตน จำต้องพยายามสลัดตนออกจากกามนี้ให้
ได้มากที่สุดเพราะว่ากามนี้มีทุกข์เจือปนอยู่มาก บัณฑิตทั้งหลายไม่พอใจกาม จึงมุ่งหา
ความสุขอันไม่เจือด้วยกาม ที่เรียกว่านิรามิสสุข เพราะฉะนั้นบุคคลที่ต้องการความสุขที่แท้จริง
ก็อย่ามัวติดอยู่ในความสุขของกามนี้ แต่ควรมุ่งไปสู่ความสุขที่แท้จริงที่สูงขึ้น ซึ่งไม่มีความทุกข์
เจือปนอันเป็นความสุขที่เยือกเย็นและสงบ ความสุขอันเกิดจากการเจริญภาวนาเพราะถ้าทำได้
ก็จะได้พบความสุขอันเยือกเย็นที่เหนือกว่าความสุขอันเกิดจากกามแน่นอน เมื่อใจมีอิสระ การ
ทำสมาธิหรือการเจริญภาวนาก็จะมีผลดียิ่งขึ้น เพราะเมื่อจิตสลัดออกจากกามได้แล้ว ก็ย่อม
เป็นไปเพื่อความสุขอันเยือกเย็นในที่สุดได้

อุปมาโทษของกาม ๑๐ ประการ

โทษของกามมีมาก จะได้กล่าวถึงโทษของกามด้วยอุปมา ๑๐ ประการ กาม หรือ
กามคุณ หรือกามฉันทน์นี้ เป็นนิเวศน์ข้อหนึ่ง ซึ่งกันจิตไม่ให้บรรลุความดี เพราะฉะนั้น จะต้อง
ตัดตัวกามฉันทน์นี้ออกจากใจให้ได้ เพื่อให้ใจเกิดความโล่ง เบา มีความหนักแน่น จนจิตปราศ
จากกามทั้งหลายเสียได้ พระเตมีย์ทรงเห็นโทษของกามเนื่องจากว่า กามหรือกามคุณนี้
ก่อให้เกิดทุกข์อย่างแท้จริง เป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์นานัปการ อุปมาโทษของกามนั้นในทุติย
โยธาชีวิตสูตร เปรียบเทียบกามด้วยอุปมา ๑๐ ประการ^{๓๘} มีดังนี้

อุปมาข้อที่ ๑ กามเปรียบด้วยร่างกระดูก ทั้งนี้เพราะว่า กามทั้งหลายให้ความยินดี
เพียงนิดหน่อยเท่านั้น แต่มีความทุกข์มาก เพราะกามมีความสุขอยู่นิดหน่อยเท่านั้น สมจริง
ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในอนนภิตติภิกขุวัตถุว่า “ความอึดในกามทั้งหลาย มิไม่ได้ด้วยยกาปณะ
ที่หลังมาตั้งห้าฝน กามทั้งหลายมีสุขน้อย มีทุกข์มาก บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว ย่อมไม่ยินดีในกาม
ทั้งหลายแม้ที่เป็นทิพย์ สวากของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ยินดีในความสันตัตถะ”^{๓๙} กาม
นั้นมีความสุขอยู่ แต่สุขนั้นมีนิดหน่อย ส่วนโทษของกามมีมาก เพราะฉะนั้น กามในที่นี้จึง
เปรียบเหมือนกระดูก ใครติดอยู่ในกามก็เหมือนสุนัขที่ติดอยู่ในร่างกระดูก แพะกระดูก

^{๓๗} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๕๐/๓๔๕, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๐/๕๑๑.

^{๓๘} ตูรายละเอียดใน อจ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๗๖/๘๖, อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๖/๑๓๔.

^{๓๙} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๖-๑๘๗/๕๐, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๖-๑๘๗/๘๑.

อุปมาข้อที่ ๒ กามเปรียบด้วยชั้นเนื้อ ทั้งนี้เพราะว่า กามทั้งหลายเป็นที่ปรารถนาของสัตว์ทั้งหลาย เหมือนกับชั้นเนื้อเป็นที่ปรารถนาของสัตว์ทั้งหลาย มีอิกาและสุนัขเป็นต้นพากันแย่งชิง บางทีก็ตีหรือกัดกันถึงตาย กามนี้เป็นที่แย่งชิงของคนทั้งหลาย เหมือนกับสัตว์แย่งชิงชั้นเนื้อกัน จึงเปรียบเทียบเหมือนชั้นเนื้อ เพราะฉะนั้น ใครติดอยู่ในกามแย่งชิง ชั้นเนื้อคือกามกัน แล้วก็ทำร้ายกัน ตีกันและฆ่ากัน ฉะนั้นท่านจึงเปรียบเทียบกามเหมือนกับชั้นเนื้อ

อุปมาข้อที่ ๓ กามเปรียบเหมือนคบเพลิงที่ทำด้วยหญ้า ทั้งนี้ก็เพราะว่า กามนั้นสามารถเผาไหม้ลวกบุคคลที่ติดอยู่ในกาม เหมือนกับคบเพลิงหญ้าที่บุคคลถือทวนลมไป ถ้าไม่ปล่อยเสียไฟก็จะลุกไหม้ถึงตัวได้ กามก็เหมือนกันใครติดอยู่ตลอดไปที่จะไม่มีทุกข์นั้นไม่มีเลย

อุปมาข้อที่ ๔ กามเปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง ทั้งนี้ก็เพราะว่ากามปิดความทุกข์ร้อนเอาไว้ภายใน เหมือนหลุมถ่านเพลิงที่มีความร้อนอยู่ภายใน ถ้าใครเหยียบหรือตกลงในหลุมถ่านเพลิงนั้นแล้ว ถ่านเพลิงนั้นก็จะมีขี้ ไม้ขี้ ไม้ขี้ตัว ไม้ขี้วียวะ ส่วนใดส่วนหนึ่งอย่างแน่นอน เหมือนกับบุคคลที่เห็นว่าการมีรสอร่อยและเปลิดเปลิน หลงอยู่ในกามโดยไม่ได้อึด ในที่สุดก็ถูกไฟคือกามเผาไหม้ เหมือนกับบุคคลที่ตกลงในหลุมถ่านเพลิงโดยไม่รู้ตัว

อุปมาข้อที่ ๕ กามเปรียบด้วยความฝัน ทั้งนี้ก็เพราะว่ากามให้ความยินดีเพียงชั่วคราวเท่านั้น ในที่สุดก็หายไป เหมือนกับบุคคลที่ฝันว่าได้ของอย่างนั้นอย่างนี้ แต่พอตื่นขึ้นมาแล้วก็ไร้สาระ ไม่ได้อะไรเลย คนที่ติดอยู่ในกามก็เหมือนคนที่ติดในความฝันเท่านั้นเอง

อุปมาข้อที่ ๖ กามเปรียบเหมือนของที่ขี้มเขามา ทั้งนี้ก็เพราะกามให้ความยินดีเพียงชั่วคราวเท่านั้น เหมือนกับของที่ขี้มเขามา เจ้าของจะต้องมาทวงเอาคืนไป ทั้งนี้ก็เพราะว่ากามไม่มีอยู่ในตัวของผู้นั้นโดยตรง คือกามอันเป็นที่ปรารถนาของมนุษย์นั้นอยู่ในเพศที่ตรงกันข้าม คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกายของสตรี เป็นกามของบุรุษ ส่วนรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกายของบุรุษ เป็นกามของสตรี หรือบางคนก็อยู่ในผู้อื่นซึ่งเป็นเพศเดียวกัน เพราะฉะนั้น กามคุณหรือวัตถุกาม จึงไม่ได้อยู่ในตัวของผู้นั้นเอง แต่อยู่ในตัวของบุคคลอื่น บุคคลอื่นจะให้กามแก่บุคคลนั้นก็เพียงชั่วคราวเท่านั้นเอง แต่อย่างไรก็ตาม กามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโณภูฏัพพะนี้ ยึดจิตของบุคคลไว้ ทำให้บุคคลติดแน่นอยู่ในกาม สมดังพระพุทธเจ้าตรัสไว้รูปาทิวรรคว่า

“เราไม่เห็นรูป เสียง กลิ่น รส และโณภูฏัพพะอย่างอื่น ที่ผูกมัดจิต ที่จะครอบงำจิตของบุรุษอยู่ได้ เหมือนรูป เสียง กลิ่น รส และโณภูฏัพพะของสตรีนี้ ในทางตรงกันข้าม รูป เสียง กลิ่น รส และโณภูฏัพพะที่ผูกมัดจิต ที่จะครอบงำจิตของสตรีอยู่ได้ เท่ากับรูป เสียง กลิ่น รส และโณภูฏัพพะของบุรุษนี้”^{๔๐}

^{๔๐} ตูรายละเอียดยใน อง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๑-๑๐/๑-๒, อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑-๑๐/๑-๒.

เพราะฉะนั้น สิ่งที่ยึดจิตบุคคลก็คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะในเพศตรงข้าม หรือแม่ในเพศเดียวกัน ซึ่งเป็นวัตถุกาม และสิ่งเหล่านี้ก็ไม่มีอยู่ในตัวของผู้นั้น ต้องเอามาจากบุคคลอื่น จึงเหมือนกับของที่ยืมเขามาใช้ชั่วคราว

อุปมาข้อที่ ๗ กามเปรียบด้วยต้นผลไม้ ทั้งนี้เพราะว่า กามนั้นเป็นที่กระหึ่ม คือเป็นที่ยินดีของสัตว์และมนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมาก เหมือนกับผลไม้อันมีรสโอชะ เป็นที่หวังของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย พากันแย่งชิง ขึ้นไปหักกิ่งก้านบ้าง โคนลงบ้าง เพื่อจะเอาผลของต้นไม้นั้น สัตว์มีนกต่าง ๆ ก็แย่งชิงกัดกินผลนั้น เพราะเหตุที่มีคนและสัตว์ต้องการแย่งชิงมาก ต้นไม้บางต้นก็มีกิ่งก้านร่วงหล่นลงมา บางต้นก็ตายไป เพราะเหตุว่าเป็นที่แย่งชิงของคนและสัตว์ทั้งหลาย กามก็เหมือนกัน เป็นที่แย่งชิงของคนและสัตว์ทั้งหลาย กามก็เหมือนกัน เป็นที่แย่งชิงของคนและสัตว์ทั้งหลายเป็นอันมาก จึงเกิดการทุบตี ฆ่าฟันกันถึงตาย จึงเกิดความเดือดร้อนย่อยยับ เหมือนกับต้นไม้ที่มีผลต้องย่อยยับเพราะมนุษย์ และสัตว์พากันแย่งชิงผลของมัน

อุปมาข้อที่ ๘ กามเปรียบด้วยเขียงสับเนื้อ ทั้งนี้ก็เพราะว่า กามเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์นานาชนิด เหมือนกับเขียงสับเนื้อที่บุคคลสับลงไปบ่อย ๆ เขียงนั้นก็สึกกร่อนไปเรื่อย ๆ ด้วยอำนาจมีดที่สับลงไป ๆ บุคคลที่ติดอยู่ในกามก็เหมือนกัน ถูกทุกข์ทำหั่นอยู่ตลอดเวลา มีความหม่นหมองอยู่ตลอดเวลา เหมือนกับเขียงสับเนื้อที่ถูกสับ และก็จะอาจจะขาดไปในที่สุดได้

อุปมาข้อที่ ๙ กามเปรียบด้วยดอกและหลาว ทั้งนี้ก็เพราะว่า กามนั้นทิ่มแทงจิตใจของผู้ที่ติดอยู่ในกาม เหมือนกับบุคคลที่ถูกแทงด้วยดอกและหลาว หรือถูกแทงด้วยลูกศร เมื่อถูกลูกศรคือกาม ทิ่มแทงแล้วย่อมเดือดร้อน ย่อมกระวนกระวาย เหมือนบุคคลที่ถูกศรหรือดอกปักอยู่เพราะฉะนั้น บางคนจึงเรียกว่าถูกกามเทพแผลงศรถูกบุคคลนั้น ให้เดือดร้อนกระวนกระวาย หม่นไหม้ จนถึงฆ่าตัวตายก็มี เพราะฤทธิ์ของลูกศรคือกาม ดอกคือกาม ในที่นี้ท่านเปรียบด้วยดอกและหลาวที่พุ่งซัดเข้ามาปักอยู่ที่จิตของบุคคลนั้น ผู้ติดอยู่ในกาม ถ้าใครติดอยู่ในกามก็เท่ากับว่าถูกดอกและหลาวที่ทิ่มแทงอยู่ตลอดเวลา จึงหม่นหมอง หมกไหม้ เดือดร้อน บางคนทุกข์ลำเค็ญจึงตายไปก็มี

อุปมาข้อที่ ๑๐ กามเปรียบเหมือนห้วงพิษ ทั้งนี้ก็เพราะว่า กามมีภัยที่น่าสะพรึงกลัว เหมือนกับห้วงพิษ คือห้วงพิษนั้นถ้าใครเข้าไปจับมันแล้ว มันอาจจะกัดผู้นั้นให้ถึงตายได้ จึงเป็นสิ่งที่น่ากลัว กามก็เป็นเช่นนั้น ใครติดอยู่ในกามก็เหมือนกับอยู่ใกล้ห้วงพิษ ถ้าไม่ถอนตนขึ้นมาผู้นั้นอาจถึงตายได้ เพราะห้วงพิษคือกามเป็นเหตุ^{๔๑}

อุปมา ๑๐ ประการนี้ พระพุทธองค์ทรงตรัสเปรียบเทียบให้เห็นว่า กามนั้นมีโทษมาก

^{๔๑} พระธรรมวิสุทธิกวี, อนุพุทธิกถาปิฎก ภาค ๔, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๗)

เมื่อบุคคลเห็นโทษของกามแล้ว จะนำตนออกจากเบือกตมคือกาม ออกจากกามได้ ไม่ติดอยู่ในกาม ผู้นั้นจะต้องทุกข์ ต้องถูกทุกข์เข้าห้ำหั่น ให้เดือดร้อนอย่างแน่นอน ดังที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน ก็เพราะว่า กามคือความใคร่ ความอยากได้ในสิ่งนั้น ๆ โดยเฉพาะความอยากได้ในประเภทเนื้อหนัง อยากได้ความสุขในเรื่องกาม ในเรื่องกิน หรือในเรื่องเกียรติยศ ชื่อเสียง สิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์ที่เกิดจากกามทั้งสิ้น กามมีทุกข์มาก มีอุปมาดังที่กล่าวมาแล้ว พระพุทธศาสนาจึงหาวิธีที่กำจัดกามให้ออกไปจากจิตของตนให้ได้

๔.๑.๓ การกำจัดกามธรรมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา

เมื่อครั้งพระเตมีย์ถูกทดลองด้วยวิธีต่าง ๆ นั้น การที่พระเตมีย์ไม่เปลืองใจไปกับสิ่งที่สวยงาม มีรสอร่อย เป็นสิ่งที่น่ารื่นเริงบันเทิงใจซึ่งยั่ววนจิตด้วยอารมณ์หลายรูปแบบนั้น เพราะพระองค์ทรงใช้ศีล สมาธิ และปัญญา กำจัดกาม ซึ่งอำนาจศีล อำนาจสมาธิ และอำนาจปัญญา สามารถกำจัดกามได้โดยตรง

การกำจัดกามด้วยศีล การใช้ศีลกำจัดกามนั้นก็คือ ให้ใช้อินทรีย์สังวร คือ สรรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดีในร้ายเมื่อเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสัมผัสทางกาย และแม้แต่ได้รับอารมณ์ทางใจ ถ้าหากว่าตามได้ประสบสิ่งเหล่านี้ ก็ให้เห็นว่ามันเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ไม่ดียินดีร้าย คือ สรรวมตา สรรวมหู สรรวมกาย และ สรรวมใจเสีย ถ้าอยู่อย่างมีความสรวม กามก็เบียดเบียนใจยาก นี่ก็คือการกำจัดกามด้วยอำนาจศีล

พระเตมีย์ทรงใช้อุบายในการกำจัดกามโดยการใช้อินทรีย์สังวรเป็นการสรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งในแต่ละช่วงอายุที่พระองค์ถูกทดสอบครั้งแล้วครั้งเล่า ตั้งแต่พระองค์ยังทรงพระเยาว์จวบจนกระทั่งพระองค์ทรงเติบโตเป็นหนุ่ม พระองค์ก็ยังไม่เคยเปลี่ยนความตั้งใจไม่ว่าจะนำสิ่งใดมาทดสอบ อาทิ การนำขนมมาล่อบ้าง ผลไม้บ้าง ของเล่นบ้าง อาหารบ้าง ความบันเทิงในมหรสพต่าง ๆ บ้างก็ตาม เป็นเพราะพระองค์ทรงสรวมในอินทรีย์จึงมิได้ทำให้พระองค์หลงลืมสติในกามอันเป็นการกำจัดกามด้วยอำนาจของศีลนั่นเอง

การกำจัดกามด้วยสมาธิ คือ ใช้อุสภกรรมฐานเป็นตัวกำจัดกามโดยตรง เพราะกามฉันทะหรือกามราคะนั้น จะบางเบาลงไปหรือจะลดลงไปได้ ก็เมื่อบุคคลนั้นพิจารณาร่างกายของตนเองและของคนอื่นให้เห็นว่า เป็นของน่าเกลียด ปฏิกุศล ไม่งามทั้งสิ้น เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ เมื่อพิจารณาโดยความเป็นของปฏิกุศลอย่างนี้ เป็นลักษณะของสมาธิเพื่อทำลายตัวกาม คือความรักใคร่ในทางกาม หรือกามฉันทะออกไป เพื่อให้จิตเกิดความสงบ ก็เป็นลักษณะของสมาธิ

พระเตมีย์ทรงใช้สมาธิในการกำจัดกาม ที่เห็นได้ชัดก็คือ เมื่อเหล่าพราหมณ์ได้นำหญิงซึ่งมีรูปร่างสวย สมบูรณ์ด้วยความงามดั่งเทพอัปสร พระบิดาได้สั่งให้เชอเหล่านั้นบำเรอ

ศีลปฏิบัติของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระกุมาร แต่พระกุมารไม่ทรงดูพร้อมกันนั้นพระเตมีย์ก็ทรงเจริญสมาธิไปด้วย เพราะถ้าไม่มีสมาธิแล้ว อารมณ์ภายนอกจะเข้ามาเบียดเบียนทำให้จิตใจนั้นไม่สงบ แต่เนื่องด้วยพระองค์ทรงมีสมาธิอันแนบแน่นจึงมิได้หวั่นไหวหรือคล้อยตามไปในสิ่งที่น่าหลงใหล ทั้งนี้ก็ด้วยอำนาจของสมาธินั่นเอง

การกำจัดกามด้วยปัญญา คือใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นสังขารทั้งของเราเอง ทั้งของผู้อื่น ให้เห็นว่า มันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่มีอะไรที่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเรา เป็นของของเรา เป็นตัวเป็นตน เป็นนั่นเป็นนี่ เป็นสิ่งที่สมมุติเรียกกันไปเท่านั้นเอง แต่ถ้าว่าโดยปรมาตต์แล้ว มีแต่นามกับรูป เท่านั้นเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วดับไป ผู้ฉลาดจึงไม่ติดในสิ่งเหล่านี้ เพราะถ้าไปยึดมั่นถือมั่นมากเท่าใด ก็มีความทุกข์มากเท่านั้น ปล่อยวางลงเสียได้เท่าไรก็เป็นสุขมากเท่านั้น ฉะนั้น การใช้ปัญญาทำลายตัวกามนี้เป็นการทำลายโดยเด็ดขาด เพราะเป็นการทำลายอย่างสิ้นเชิง

พระเตมีย์เมื่อครั้งที่ลูกมาดูสุนันทสารถิขุดหลุมนั้น แล้วทรงแสดงธรรมซึ่งประกอบด้วยปัญญาของท่านให้สุนันทสารถิฟังความตอนหนึ่งว่า “ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ถ้าเป็นทุกข์ก็จะอยู่นานมาก ถ้านิดหน่อยก็จะเป็นไปสบาย แต่ชีวิตนี้ลำบากก็ตาม นิดหน่อยก็ตาม น้อยก็ตาม ย่อมประกอบด้วยทุกข์ในวิภวภูตทั้งสิ้นทีเดียว คือ อกุชชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสย่ำยี”^{๔๒} การแสดงธรรมในครั้งนี้ทำให้ทราบว่าพระองค์ทรงมีพระปัญญาในการพิจารณาเห็นทุกข์และโทษภัยต่าง ๆ ดังนั้นจึงไม่ควรยึดถือให้เป็นทุกข์ เพราะชีวิตนั้นมีทุกข์เป็นประจำตัวอยู่แล้ว แต่ควรหลีกเลี่ยงเพื่อหาทางออกให้พ้นจากทุกข์ การบวชจึงเป็นสิ่งที่จะบรรเทาทุกข์ได้ เพราะเป็นการสร้างความสันติสุขให้กับร่างกายและจิตใจ การปฏิบัติหลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ผู้ปฏิบัติจำเป็นจะต้องใช้ศีล สมาธิ และปัญญาเข้าทำลาย กิเลสทุกชนิดไม่ว่ากิเลสอะไรจะเกิดขึ้นในตัวเรา ถ้าใช้ทั้ง ๓ ประการนี้เข้าทำลายแล้ว สิ่งเหล่านั้นจะเบาบางและหายไปในที่สุด โดยใช้ศีลเป็นตัวกำจัดกิเลสอย่างหยาบ สมาธิเป็นตัวกำจัดกิเลสอย่างกลาง และใช้ปัญญาเป็นตัวกำจัดกิเลสอย่างละเอียด

แต่อย่างไรก็ตาม แม้กามนี้มองดูว่าเป็นกิเลสคล้าย ๆ ธรรมดาซึ่งคนสามัญทั่วไปก็มีด้วยกันทุกคน แต่ก็ยากที่จะละได้ เพราะคนในโลกนี้โดยทั่วไปแล้วยังติดอยู่ในกาม ถ้าหากว่าไม่ใช้ปัญญาเข้าพิจารณาแล้ว บุคคลจะตกอยู่ในกาม ถูกลูกศรคือกามทำลายบุคคลนั้นให้เดือดร้อนวุ่นวาย หาความสุขใจที่แท้จริงไม่ได้ หาความวิเวกไม่ได้

เมื่อเห็นว่ากามนั้นมีโทษหนักการอย่างนี้แล้ว ก็ต้องพยายามถอนตนออกจากกามเสีย คือเข้าสู่วิเวกหรือออกบวช จะบวชมากบวชน้อยเท่าไร ก็ตาม หรือการบวชใจ เว้นออกจากกาม ถ้าทั้งกายและใจออกจากกามด้วยแล้ว ตัวกามนั้นก็พลดน้อยถอยลงและเหือดแห้งไป

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๔๙.

ในที่สุด จะได้รับความสุขที่เรียกว่าสุขและสงบ ซึ่งเป็นสุขที่ไม่เจือด้วยกามคุณ เป็นความสุขที่ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่า นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ ไม่มีมีความสุขอื่นใด ที่ยิ่งไปกว่าความสงบ ความสุขที่เกิดจากความสงบนี้ ต่างจากความสุขกามคุณโดยประการทั้งปวง ไม่มีอามิส ไม่มีเหยื่อล่อ ไม่มียาพิษที่จะทำให้ต้องเดือดร้อน เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นต้องพยายามเว้นจากกาม โดยพิจารณาเห็นโทษของกาม ก็สามารถจะทำจิตใจให้ปลอดโปร่ง เบิกบานขึ้นได้ด้วย การประพฤติธรรม

๔.๒ พระเตมีย์ออกบวช

เมื่อพระราชบิดามีคำสั่งให้นายสุนันทสารภีนำพระเตมีย์ไปประหารและฝังเสียในป่า ครั้นลัทธิภรรยาประทุ พระเตมีย์ได้สดับเสียงนั้นทรงดำริว่า ความตั้งใจของพระองค์ได้ สำเร็จแล้ว ก็มีใจแช่มชื่นเบิกบานเป็นอย่างยิ่ง เมื่อได้โอกาส พระองค์ทรงเสด็จลงจากรถ และ ทรงแสดงโอวาทสั่งสอนสุนันทสารภีถึงบุคคลผู้กตัญญูทเวที่ รู้สึกบุญคุณแห่งท่านผู้มีอุปการคุณ ไม่ประทุษร้ายมิตรย่อมจะถึงความสุข ความเจริญ ไม่ตกต่ำ มีผู้เคารพนับถือในที่ทุกสถาน ทรงแสดงความประสงค์และแสดงประโยชน์ในการออกบวช สุนันทสารภีจะขอบวชตาม แต่ พระเตมีย์ให้กลับไปกราบทูลพระราชมารดาและพระราชบิดาก่อน เมื่อสุนันทสารภีกลับไปแล้ว พระเตมีย์จึงได้เปลี่ยนเครื่องนุ่งห่มเป็นเพศนักบวช ทรงเดินจงกรมกลับไปกลับมา และนั่งที่ลาด ด้วยใบไม้ ยังอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ให้เกิดขึ้น

ในสมัยก่อนพุทธกาล พวกโยคี ฤาษี และพวกดาบสเป็นจำนวนมากได้เข้าไปอาศัย อยู่ในป่า เพื่อบำเพ็ญพรต จนสามารถบรรลุฌานสมาบัติขั้นต่าง ๆ สมัยนั้นพวกฤาษีชีไพร ได้ มีวิธีการปฏิบัติ ซึ่งคล้ายกับหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหลักในการปฏิบัติเพื่อบรรลุ ฌาน และการได้อำนาจอภิญญาต่าง ๆ ของพวกที่บำเพ็ญตบะในยุคนั้น

การบำเพ็ญตบะดังกล่าวนี้ โดยสรุปต้องอาศัยความสำคัญของมนุษย์ ๒ ประการ คือ กายกับจิต การปฏิบัติรูปแบบภายนอกเป็นการฝึกกาย การสำรวมระวังความประพฤติอัน ได้แก่การมีศีล การปลุกฝังนิสัยที่ดี การกำหนดลมหายใจเข้าออก เพื่อให้กล้ามเนื้อปอดและ หัวใจแข็งแรง สำรวมตา หู จมูก ลิ้น จากอารมณ์ที่พึงปรารถนา ส่วนการฝึกจิตหรือใจได้แก่ การทำจิตให้มั่นคง ด้วยการทำให้จิตจ่ออยู่กับอารมณ์และวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง การเพ่ง หรือการภาวนาอยู่กับอารมณ์ของสมาธินั้น ด้วยอาการจ่อจ่อมากขึ้นโดยไม่บกพร่อง เป็นเหตุ ให้เกิดพลังทางจิตมากขึ้นทั้งเป็นพื้นฐานที่จะให้เกิดพลัง ที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติรู้เห็นความเป็นจริง มากขึ้น การทำจิตใจให้เด็ดเดี่ยวมั่นคงอย่างลึกซึ้ง คือเป็นจิตที่ตั้งแน่วแน่อยู่นิ่งอยู่กับอารมณ์หรือ ภาวนา จิตใจ ซึ่งเป็นปัจจัยภายในเพื่อให้บรรลุถึงฌานซึ่งเรียกว่า สมาธิ จุดมุ่งหมายของการ บำเพ็ญเพียรของพวกฤาษีชีไพรในยุคนั้น คือ การบรรลุถึงความสงบทางด้านร่างกายและจิตใจ และผลสำเร็จขั้นสูงสุดในการบำเพ็ญคือการได้รูปพรหมกับอรุปรหม

ตั้งสหัชเป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บุคคล ๔ จำพวกที่ปรากฏอยู่ในโลก

การบำเพ็ญเนกขัมมะ เป็นข้อปฏิบัติอย่างหนึ่ง เป็นการปลีกออกจากกาม คือ วิเวก ความสงัด ความเป็นอิสระจากเครื่องนิวรณ์ เครื่องกีดกันทั้งหมด เป็นความสุข เป็นความสิ้นไปแห่งกิเลส เป็นบุคคลผู้มีกายออกและจิตออก พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงแก่เหล่าภิกษุทั้งหลาย ในนิกัฏฐสูตรว่า^{๔๓}

๑. บุคคลผู้มีกายออก แต่มีจิตยังไม่ออก คือ บุคคลบางคนในโลกนี้อาศัยเสนาสนะเจียบสงัด คือ ป่าโปร่งและป่าทึบ เสด็จถึงกามวิตก (ความตรึกในทางกาม) บ้าง พยาบาทวิตก (ความตรึกในทางพยาบาท) บ้าง วิหิงสาวิตก (ความตรึกในทางเบียดเบียน) บ้าง บุคคลผู้มีกายออก แต่มีจิตยังไม่ออก

๒. บุคคลผู้มีกายยังไม่ออก แต่มีจิตออก คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่อาศัยเสนาสนะเจียบสงัด คือ ป่าโปร่งและป่าทึบเลย แต่เสด็จถึงเนกขัมมวิตก (ความตรึกปลอดจากกาม) บ้าง พยาบาทวิตก (ความตรึกปลอดจากพยาบาท) บ้าง อวิหิงสาวิตก (ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียน) บ้าง บุคคลผู้มีกายยังไม่ออก แต่มีจิตออก

๓. บุคคลผู้มีกายยังไม่ออกและมีจิตยังไม่ออก คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่อาศัยเสนาสนะเจียบสงัด คือ ป่าโปร่งและป่าทึบและเสด็จถึงกามวิตกบ้าง พยาบาทวิตกบ้าง วิหิงสาวิตกบ้าง บุคคลผู้มีกายยังไม่ออกและมีจิตยังไม่ออก

๔. บุคคลผู้มีกายออกและมีจิตออก คือ บุคคลบางคนในโลกนี้อาศัยเสนาสนะเจียบสงัด คือ ป่าโปร่งและป่าทึบและเสด็จถึงเนกขัมมวิตกบ้าง อพยาบาทวิตกบ้าง อวิหิงสาวิตกบ้าง บุคคลผู้มีกายออกและมีจิตออก ภิกษุทั้งหลายบุคคล ๔ จำพวกนี้แล มีปรากฏอยู่ในโลก

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า พระเตมีย์เมื่อก่อนที่จะออกบวชทรงเป็นบุคคลที่กายยังไม่ออก แต่มีจิตออก ครั้นเมื่อพระองค์ทรงใช้ความพยายามจนได้ออกบวชแล้ว ทรงเป็นบุคคลที่มีกายออกและมีจิตออก พระเตมีย์กุมารทรงอดทนต่อการทดลองของพระราชบิดาและเหล่าพราหมณ์ทั้งหลาย มโนเรศความปรารถนาที่พระองค์ทรงตั้งพระทัยไว้ก็สำเร็จ การปลีกตนออกเพื่อแสวงหาความสงบเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงตั้งพระทัยไว้ เมื่อยังทรงเป็นพระเตมีย์กุมารทรงบำเพ็ญเพียรทางจิต จิตตเนกขัมมะ เป็นเสมือนบุคคลผู้มีกายยังไม่ออก แต่มีจิตออก เพราะพระองค์ทรงเป็นบุคคลที่ทรงเห็นโทษของกามคุณ และเบื่อหน่ายในกาม ไม่มีจิตยินดี ไม่ติดอยู่ในกาม ในส่วนทางกาย ถึงแม้ว่ากายของพระองค์ยังไม่ได้เปลี่ยนเพศจากฆราวาสมาเป็นบรรพชิตก็ตาม แต่พระองค์ก็บำเพ็ญตนทั้งกายวาจาและใจตั้งกับบรรพชิต เนื่องจากพระองค์ทรงมีอินทรีย์สังวร คือสำรวมระมัดระวังทั้งกายและใจของพระองค์อยู่ตลอดเวลา แม้จะต้องใช้ความอดทนต่อการพิสูจน์ของเหล่าอมาตย์ก็ตาม แต่ก็ไม่ได้ทำให้พระองค์ต้องทรงทุกข์พระทัยในการทดลอง

^{๔๓} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๓๘ /๑๕๖, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๘ /๒๐๖.

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เหล่านั้น การที่ทรงมีอินทรียัสังวรคือสารวมในรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ก็นับได้ว่า พระองค์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมะทางกายด้วย เพราะพระองค์ต้องใช้ร่างกายต่อสู้กับการทดลองต่าง ๆ ของเหล่าพราหมณ์ทั้งหลาย ความหิว ความอยาก ความร้อน ความทรมาณโดยประการต่าง ๆ ในขณะที่เดียวกันพระองค์ก็ทรงบำเพ็ญเนกขัมมะทางจิตอยู่ตลอดเวลา เพราะไม่มีสักครั้งเลยที่พระเตมีย์กุมารจะเพลอสติทำให้เป็นที่พิรุณแก่เหล่าพราหมณ์ทั้งหลายได้เห็น

๔.๒.๑ รูปแบบการบวชของพระเตมีย์

ก่อนพุทธกาลพวกดาบสฤๅษีต่าง ๆ ได้มีการปฏิบัติทางจิตกันมานานแล้ว เพื่อเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตตามคตินิยมโบราณที่ถ่ายทอดกันมา พระเตมีย์กุมารเมื่อทรงระลึกชาติได้ว่าพระองค์เคยไหม้อยู่ในอุสสุทนรก ทำให้พระองค์กลัวภัยในนรก ทรงกระทำทุกขกิริยาแก่ง้างทำเป็นใบ้ หูหนวก และง่อยเปลี้ย และบำเพ็ญเพียรทางจิตอยู่ตลอดเวลาจนถึงสิบหกปี พระราชบิดาจึงสั่งให้นายสุนันทสารธินำพระกุมารไปฆ่าและฝังเสีย ทำให้พระเตมีย์กุมารได้ออกบวชตั้งที่พระองค์ประสงค์และรอดออกมา

การที่พระเตมีย์ออกบวช รูปแบบการบวชนั้นแบ่งออกเป็น ๒ ประการคือ

๑. ทางกาย เรียกว่า กายเนกขัมมะ การละฆราวาสสมบัติ ออกบรพชาประพฤติตนเป็นนักบวช เว้นจากกิจของผู้ครองเรือน จัดเป็นกายเนกขัมมะ คือ เนกขัมมะทางกาย
๒. ทางจิต เรียกว่า จิตตเนกขัมมะ การเห็นโทษ และเบื่อหน่ายในกามแล้วออกบรพชา ไม่มีจิตยินดี ไม่ติดอยู่ในกามเลย จัดว่าเป็นจิตตเนกขัมมะ คือ เนกขัมมะทางจิต ได้แก่ ออกจากกามทั้งกายทั้งจิต

๔.๒.๑.๑ รูปแบบการบวชทางกาย

การที่พระเตมีย์จะบำเพ็ญเนกขัมมะได้นั้นเพราะพระองค์ทรงใคร่ที่จะออกบวช การออกบวชเป็นการปลีกวิเวกทั้งทางร่างกายและทางจิตใจ ทางด้านร่างกายนั้นนักบวชในสมัยก่อนนิยมออกบวชในป่าบำเพ็ญพรตเพื่อหาเป้าหมายสูงสุดของชีวิตตามคตินิยมโบราณ จุดหมายสูงสุดนั้นก็คือการบำเพ็ญให้ได้ฌานในขั้นสูง ๆ ผู้ที่ต้องการจะบวช ก็ออกจากบ้านเรือนเข้าสู่ป่าสู่โคนต้นไม้ และเปลี่ยนเครื่องแต่งกายจากเพศคฤหัสถ์มาเป็นเพศบรพชิต โดยนุ่งผ้าเปลือกไม้ สีแดงผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง พาดหนังเสียบนบ่าเกล้าผมด้วยชฎา มีไม้เท้า ทรงเพศฤๅษี ถือเป็น การออกบวชแล้ว จากนั้นก็บำเพ็ญพรต กินผลไม้เป็นอาหาร เว้นเสียซึ่งการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต โดยการรักษาศีลเจริญภาวนา มีเมตตาต่อสัตว์ไม่ทำร้ายสัตว์ บำเพ็ญพรตหรือตบะให้แก่กล้า

สำหรับพระเตมีย์นั้น เมื่อพระองค์ใคร่ที่จะบวช เครื่องแต่งกายหรือเครื่องแบบในการบวชนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงให้พระวิสสุกรรมมาวางไว้ให้โดยจารึกเป็นอักษรเพื่อบอกความอนุญาตให้แก่ผู้ที่ต้องการบวช ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

พ่อวิสุกรรม พระเตมียกุมารใคร่จะทรงผนวช ท่านจึงไปสร้างบรรณศาลาและเครื่องบริหารแห่งบรรพชิตแก่พระกุมารนั้น พระวิสุกรรมเทพบุตรรับเทวโองการแล้วลงจากสวรรค์ เนมิตอาศรมขึ้นในราวป่าสามโยชน์ เนมิตที่พักกลางคืนและกลางวัน และสระโบกขรณี ทำสถานทีนั้น ให้สมบูรณ์ด้วยต้นไม้มีผลไม่จำกัดกาล เนมิตที่จงกรมประมาณ ๒๔ ศอกในที่ใกล้บรรณศาลา เกลี่ยทรายมีสีดั่งแก้วผลึกภายในที่จงกรม และเนมิตเครื่องบริหาร สำหรับบรรพชิตทุกอย่าง แล้วเขียนอักษรบอกไว้ที่ฝาว่า กุลบุตรผู้ใดผู้หนึ่งใคร่จะบวช จงถือเอาเครื่องบริหารสำหรับบรรพชิตเหล่านี้บวชเถิด

ขณะนั้น พระเตมียทอดพระเนตรเห็นอาศรมนั้น ทรงอ่านหนังสือแล้ว ก็ทรงทราบทั่วทำวสัฏกเทวราชประทานให้ จึงเสด็จเข้าบรรณศาลา เปลื้องภูษาของพระองค์ ทรงนุ่งผ้าเปลือกไม้สีแดง ทรงห่มผ้านั้นผืนหนึ่ง ทำหนังสือเจวียงพระอังสา ทรงผูกมณฑลชฎายกคานเหนือพระอังสา ทรงถือธารพระกรเสด็จออกจากบรรณศาลา เมื่อจะให้สิริแห่งบรรพชิตเกิดขึ้นจึงเสด็จจงกรมกลับไปกลับมา ทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า การบรรพชาที่เราได้แล้วเป็นสุข เป็นสุขยิ่งหนอ แล้วเสด็จเข้าบรรณศาลา ประทับนั่งบนที่ลาดด้วยใบไม้ ยังอภิญญาห้าและสมาบัติแปดให้เกิด เสด็จออกจากบรรณศาลาในเวลาเย็น เก็บใบหมากเม่าที่เกิดอยู่ท้ายที่จงกรม หนึ่งในภาชนะที่ทำวสัฏกะประทาน ด้วยน้ำร้อนอันไม่มีรสเค็ม ไม่มีรสเปรี้ยว ไม่เผ็ด เสวยดูจบริโภคอมฤตรส เจริญพรหมวิหารสี่สำเร็จอริยาบถอยู่ในที่นั้น^{๔๔}

จากข้อความดังกล่าวทำให้ทราบว่า ในสมัยพระเตมียนั้น เครื่องแบบของนักบวชมักจะเป็นสีแดง หรือผ้าย้อมฝาด หรือผ้าลายหนังสือ มักจะเป็นผ้านุ่งผืนหนึ่ง ผ้าห่มผืนหนึ่ง ผ้าพาดบ่าผืนหนึ่ง และมีภาชนะที่สามารถทำให้อาหารสุกได้ เพื่อใช้บริโภคเป็นอาหาร อาหารที่ใช้ในการบริโภคก็เป็นผลไม้ หรือใบไม้ที่สามารถเก็บกินได้โดยไม่มีอันตรายใด ๆ จากนั้น ก็ปลีถวิเวก ทั้งทางร่างกายและทางจิตใจบำเพ็ญตบะ

วิเวกมี ๓ อย่างคือ

๑. กายวิเวก หมายถึง การใช้สอยเสนาสนะในที่สงัด คือ ป่า โคนต้นไม้ ซอกเขา ฯลฯ และมีกายสงัด หมายถึงการปฏิบัติ การเลี้ยงชีวิต การดำเนินชีวิตตามลำพัง
๒. จิตตวิเวก หมายถึง ผู้ทำมานชั้นสูงขึ้นไปมละองค์ฌานที่ผ่านมา^{๔๕}
๓. อุปธิวิเวก คือ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท^{๔๖}

^{๔๔} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๖.

^{๔๕} ตูรายละเอียดใน พุ.ม. (บาลี) ๒๙/๗/๒๑, พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๒.

^{๔๖} ตูรายละเอียดใน พุ.ม. (บาลี) ๒๙/๗/๒๒, พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๔.

กายวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้มีกายหลีกออกแล้ว ยินดีในเนกขัมมะ จิตตวิเวก
ย่อมมีแก่บุคคลผู้มีจิตบริสุทธิ์ ถึงความเป็นผู้ผ่องแผ้วยิ่ง และอุปธิวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้
ปราศจากกิเลส

๔.๒.๑.๒ รูปแบบการบวชทางใจ

พระเตมีย์เมื่อพระองค์ทรงได้บรรพชาแล้วก็บำเพ็ญพรต ซึ่งเป็นหลักการปฏิบัติเพื่อ
บรรลุนิพพาน และการได้อำนาจอภิญญาต่าง ๆ โดยการเจริญพรหมวิหารสี่ให้เกิดขึ้น พรหม
วิหาร ๔ นี้ เรียกอีกอย่างว่า อัปมัณฺญา ก็ได้ เพราะไม่มีประมาณ อัปมัณฺญา ๔ ที่ได้ชื่อว่า
พรหมวิหารนั้น เพราะว่าบุคคลใดกำลังดำเนินการปฏิบัติในอัปมัณฺญาอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่
บุคคลนั้นย่อมมีจิตใจเสมือนพรหม ดังมีวจนัตถะว่า พุรหุมาณํ วิหาโรติ = พุรหุมิหาโร^{๔๗}
การปฏิบัติในอัปมัณฺญาอย่างใดอย่างหนึ่งของผู้มีจิตใจเสมือนหนึ่งพรหม ฉะนั้น การปฏิบัติ
อัปมัณฺญา ๔ นั้น ชื่อว่า พรหมวิหาร

๔.๒.๒ ธรรมที่พระเตมีย์พิจารณา : พรหมวิหารธรรม ๔

พระเตมีย์เมื่อพระองค์ได้ทรงบวชแล้ว ทรงทำความเพียรทางใจ เจริญพรหมวิหาร
ธรรม คือ ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่ของพรหมหรือผู้ประเสริฐ ได้แก่ ผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวาง
ประดุจพระพรหม แบ่งออกเป็น ๔ คือ ๑. เมตตา ๒. กรุณา ๓. มุทิตา ๔. อุเบกขา

๑. เมตตา หมายความว่า การปรารถนาดีรักใคร่ต่อสัตว์ทั้งหลาย องค์ธรรม ได้แก่
อโทสเจตสิกที่มีปิยนาศัตตบัญญัติเป็นอารมณ์ ปิยมนาพบุคคล ได้แก่ บุคคลอันเป็นที่รัก
ที่ชอบใจ ปิยมนาพบุคคลนี้มีอยู่ด้วยกัน ๒ จำพวกคือ จำพวกธรรมดาอย่างหนึ่ง จำพวกที่
เป็นไปด้วยอำนาจภาวนาสมาธิอย่างหนึ่ง ฉะนั้นแม้ว่าการเจริญในระยะต้น ๆ จะมีได้ก็เฉพาะ
ปิยมนาพบุคคลธรรมดาเป็นอารมณ์ของเมตตาภาวนาก็จริง ครั้นการเจริญนั้นได้เข้าถึงขั้น
อุปจารภาวนาแล้ว จิตใจในขณะนั้นก็จะแผ่ทั่วไปแก่สัตว์ทั้งหลายได้หมดแม้ผู้ที่เป็นศัตรู หรือ
บุคคลที่ตนไม่ชอบเข้าเป็นปิยมนาพบุคคลอันเป็นอารมณ์ของอโทสเจตสิก ซึ่งเป็นตัวเมตตาได้
ทั้งสิ้น สำหรับอโทสเจตสิกที่เกิดขึ้นในขณะสวดมนต์ไหว้พระ ฟังธรรมนั้น มิได้มีอารมณ์เป็น
ปิยมนาพสัตตบัญญัติ ดังนั้น อโทสเจตสิกขณะนั้นจึงไม่เรียกว่า เมตตา

การนึกถึงและมองดูคนอื่นด้วยโทสะ ในขณะนั้นย่อมมีแต่ความเกลียดชัง จิตใจไม่
ชื่นบาน ส่วนการนึกถึงและมองดูบุคคลอื่นด้วยเมตตานั้น จิตใจก็จะมีแต่ความรักใคร่เบิกบาน
ความรักใคร่ชื่นชมนี้ มี ๒ อย่าง คือ ๑. เมตตาอโทสะ ๒. ตัณหาเปมะ ใน ๒ อย่างนี้ เมตตา
อโทสะเป็นความรักใคร่ชื่นชมปรารถนาดี ไม่มีการยึดถือว่าเป็นบิดา มารดา บุตร ธิดา ภรรยา

^{๔๗} พระสังฆมิมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเจทที่ ๙ เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๔,
(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๙.

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สามี ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง แต่อย่างไรก็ตาม ถึงจะจากไปอยู่ที่อื่นก็ไม่เดือดร้อน ส่วนค้นหาเปมะนั้น เป็นความรักใคร่ชื่นชมด้วยการยึดถือว่าเป็นบิดา มารดา บุตร ธิดา ภรรยา สามี ญาติพี่น้อง และแยกจากกันไม่ได้ ดังนั้น ความรักใคร่ชื่นชมที่เป็นชนิดค้นหาเปมะนี้ จึงได้ชื่อว่าเป็น เมตตาเทียม องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ถึงกระนั้นค้นหาเปมะอันเป็นตัวเมตตาเทียมนี้ ก็ยังเป็นความดีให้แก่เมตตาอโหสะเกิดขึ้นได้ง่าย และดำรงมั่นไม่เสื่อมถอย

นอกจากนั้นเมตตานี้ทำลายโทสะ และเมตตานี้เป็นที่ตั้งมั่นแห่งขันติ โทษของโทสะ ทำให้ใจขุนมัว กลัดกลุ้ม เรำร้อน กินไม่ได้ นอนไม่หลับ ถ้าไม่มีความยับยั้งใจแล้ว ก็ถึงขั้นทำลาย ทำลายผู้อื่น ตลอดจนทำลายตนเอง ทำลายทั้งทรัพย์สินสมบัติ ชีวิตและคุณงามความดี

คุณของขันติ ทำให้มีความอดทน อดทนต่อความยากลำบากตรากตรำ อดทนต่อความเจ็บใจ อดทนต่อความทุกข์เวทนา อดทนต่อความยั่วเย้าของกิเลส^{๔๔}

พระเทมีย์ทรงใช้ขันติธรรมในการอดทน แม้การทดสอบในแต่ละครั้งจะนำความทุกข์กายมาให้พระองค์ก็ตาม แต่พระองค์ก็ไม่นึกโกรธเคืองผู้ที่ทำให้พระองค์ต้องมีความทุกข์ทรมาน เพราะเหตุแห่งความทุกข์กายเลย ตรงกันข้ามพระองค์ทรงมีแต่ความเมตตาต่อบุคคลอื่น ดังจะเห็นได้จากกรณีที่พระเทมีย์ทรงแสดงธรรมกับสุนันทสารถิ ซึ่งเป็นบุคคลที่จะนำพระองค์ไปประหารตามรับสั่งของพระบิดา เพราะพระองค์ทรงมีพระเมตตาเป็นที่ตั้งอย่างมากรุนเอง

ลักษณะอาการของเมตตาที่เป็นสิมสัมเปท

เมื่อใดพระโยคีเห็นความแตกต่างในบุคคล ๔ พวก คือ ตนเอง บุคคลที่รักใคร่ บุคคลที่ตนเองมีแต่ความเฉย ๆ บุคคลที่เป็นศัตรู เวลานั้นย่อมกล่าวว่าเป็นแต่เพียงมีจิตปรารถนาดีมุ่งประโยชน์ต่อสัตว์ทั้งหลาย แต่ยังคงกล่าวไม่ได้ว่าเป็นผู้มีเมตตาจิตเกิดได้ตามความพอใจของตน และขำขันขำขานในการแผ่เมตตา เวลาใดเมตตาทั้ง ๔ เสมอกันไม่มีขอบเขต ย่อมแผ่เมตตาไปในสัตว์ทั้งหลายทั่วโลกพร้อมทั้งเทวดาพรหมได้อย่างสม่ำเสมอ ขอบเขตแห่งเมตตานั้นจึงไม่ปรากฏเห็นได้ เวลานั้นเป็นผู้วิเศษยิ่งใหญ่มากกว่าที่ยังไม่สำเร็จเมตตาสิมสัมเปท สำหรับเมตตาของพระโยคีบุคคลที่มีอารัมมณูปการในบุคคลที่เป็นศัตรู ที่สำเร็จเป็นสิมสัมเปทนั้น ก็ต่อเมื่อเมตตาได้เกิดขึ้นมีทั่วไปในบุคคลที่รักใคร่ บุคคลที่ตนเองมีแต่ความ เฉย ๆ เสมอกับตนเวลาใด เวลานั้นก็เป็นอันว่าได้สำเร็จเมตตาที่เป็นสิมสัมเปท เพราะว่าจิตใจของพระโยคีที่วางเฉยในบุคคลที่เป็นศัตรูอยู่นั้น เท่ากับบุคคลที่เป็นศัตรูนั้นได้ละโลกไปแล้ว

การแผ่เมตตาโดยนัยที่ได้กล่าวแล้วนี้ เป็นไปในบุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับจิตใจของตนโดยตรง ทำให้เมตตาเกิดขึ้นได้ง่าย แต่เป็นการยากลำบากสำหรับผู้ทำการแผ่ เพราะ

^{๔๔} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), กัมมัฏฐานสังคหวิภาค ปริจเฉทที่ ๙, (ม.ป.ท. ม.ป.ป.), หน้า ๕๓.

วิธีแผ่แบบนี้มิใช่แบบบริกรรมท่องจำ แต่จะต้องระลึกถึงให้เห็นด้วยใจของตนแล้วจึงจะแผ่ไป ดังนั้น จิตใจผู้แผ่จะต้องประกอบด้วย ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญามั่นคง จึงจะทำการแผ่ตามหลักนี้ได้ อย่างไรก็ตาม ผู้เจริญเมตตาจะต้องทำการแผ่ตามหลักนี้ก่อน จนกว่าจะได้สำเร็จเป็นสัมสัมเมตตา

อานิสงส์ที่ได้รับจากการแผ่เมตตา มี ๑๑ อย่าง

เมตตา นี้ ถ้าบุคคลทำให้บ่อยเป็นประจำ เจริญให้มาก ทำให้มากแล้วเปรียบประดุจ มียานพาหนะที่จะพาบุคคลไปในภพภูมิที่ดีได้ อานิสงส์ของเมตตา^{๔๔} มีดังนี้คือ

๑. หลับเป็นสุข ๒. ตื่นเป็นสุข ๓. ไม่ฝันร้าย ๔. เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย ๕. เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย ๖. เทวดาทั้งหลายรักษา ๗. ไฟ ยาพิษ หรือศัสตรา กล้ำกรายไม่ได้ ๘. จิตตั้งมั่นได้เร็ว ๙. สีหน้าสดใส ๑๐. ไม่หลงลืมสติตาย ๑๑. เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษอันยอดเยี่ยม ย่อมเข้าถึงพรหมโลก

การแผ่เมตตา นั้นต้องแผ่ให้ตนเองก่อน จากนั้นค่อยแผ่ให้ไปถึงบุคคลที่ตนเองรัก แล้วค่อยแผ่ไปให้ผู้ที่ตนเองไม่รักไม่ชัง คือ รู้สึกเฉย ๆ แล้วค่อยแผ่ไปให้ผู้ที่ตนเองไม่ชอบเป็นข้อสุดท้าย ซึ่งในการแผ่เมตตา นี้จะมีคำแผ่ทั้งที่ใช้กับตนเอง และคำแผ่ที่แผ่ให้ผู้อื่น และในทศทั้ง ๑๐ ด้วย ระหว่างที่แผ่เมตตา เช่นนี้เป็นการบริกรรมไปในตัว เป็นบริกรรมภาวนา บริกรรมสมาธิ เมื่อกระทำบ่อย ๆ ทำให้มาก ก็จะมีเมตตาจิตแก่บุคคล ทั้ง ๔ ที่ตนเองแผ่เมตตาไปให้ เป็นอุคคหนิमित เป็นบริกรรมภาวนา บริกรรมสมาธิอยู่ เมื่อแผ่ไปโดยไม่มีประมาณ มองบุคคลอื่นทั้งที่เป็นที่รัก ทั้งบุคคลที่ตนเองรู้สึกเฉย ๆ และบุคคลที่ตนเองไม่ชอบนั้นเสมอกันกับตนก็ถือว่าเป็นปฏิภาคนิमित เป็นอุปะจารภาวนา เป็นอุปะจารสมาธิ เมื่อกระทำให้มากต่อไปก็ถึงอัปปนาสมาธิ เมตตาก็มีภูฐาน เจริญสมถภาวนาได้ถึงปฐมฌานเป็นต้นจนถึงจตุตถฌาน

๒. กรุณา หมายความว่า เมื่อเห็นสัตว์ทั้งหลายได้รับความลำบาก จิตใจของ สัปบุรุษก็เกิดความหวั่นไหวนิ่งดูอยู่ไม่ได้ หรืออีกนัยหนึ่ง หมายความว่า ย่อมช่วยผู้ที่ได้รับความลำบากนั้นให้ได้รับความสุข กรุณา องค์ธรรมได้แก่ กรุณาเจตสิก ที่มีทุกขิตสวัตบัญญัติ เป็นอารมณ์

กรุณา เมื่อว่าโดยสามัญแล้วมี ๒ อย่าง คือ กรุณาแท้ และ กรุณาเทียม ใน ๒ อย่างนี้ กรุณาแท้ แม้ว่าจะมีความสงสารต่อสัตว์ที่ได้รับความลำบากอยู่ หรือจะได้รับความลำบากต่อไปในข้างหน้าก็ดี ทำการช่วยเหลือผู้ที่ได้รับความลำบากอยู่ด้วยประการใด ๆ ก็ดี ความเศร้าโศก เดือดร้อน ชุ่นหมองใจไม่มี มีแต่ความแช่มชื่นผ่องใส ซึ่งเป็นมหากุศลหรือ มหาภิริยาจิตตูปบาท ที่เนื่องมาจากกรุณาเจตสิกอันเป็นกรุณาอัปปมัญญาแท้ สำหรับกรุณา

^{๔๔} ตูรายละเอียดยใน อง.เอกาทสก. (บาลี) ๒๔/๑๕/๒๘๔, อง.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๑๕/๔๒๕.

เทียมนั้น เมื่อมีความสงสารต่อสัตว์ที่ได้รับความลำบากอยู่ หรือจะได้รับความลำบากต่อไปในข้างหน้าก็ดี ช่วยเหลือผู้ที่กำลังได้รับความลำบากอยู่ก็ดี ย่อมมีความเศร้าโศก เตือนร้อน ชุณมัว ซึ่งเป็นโทสจิตตูปบาท ที่เนื่องมาจากโทมนัสสเวทนา อันเป็นกรรณาเทียม การเจริญกรรณากรรมฐานนี้ ผู้เจริญต้องทำการแผ่โดยกรรณาแท้ ไปในสัตว์ทั้งหลายที่เป็นทุกขิตบุคคล ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๒ จำพวก คือผู้ที่กำลังได้รับความลำบากเนื่องมาจากพยชนะ^{๕๐} อย่างใดอย่างหนึ่ง และผู้ที่จะต้องประสบกับพยชนะ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งในข้างหน้า หรือจะได้ส่วยความทุกข์ในอบายภูมิ หรือวัฏฏทุกข์ ได้แก่ชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ ซึ่งใคร ๆ ก็มีอาจที่จะหนีพ้นไปได้ ถ้าผู้เจริญมิได้พบเห็น ทุกขิตบุคคลจำพวกที่ ๑ จะทำการแผ่ไปในทุกขิตบุคคลจำพวกที่ ๒ ก็ได้ โดยมาคำนึงว่า บุคคลเหล่านี้แม้กำลังได้รับความสุขสบายด้วยยศ อำนาจ ทรัพย์สิน บริวาร อยู่ก็ตาม แต่ก็อาจหลีกเลี่ยงหนีให้พ้นจากความทุกข์ต่าง ๆ มี พยชนะ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งในวันข้างหน้า หรือวัฏฏทุกข์ที่เป็นไปในภพนี้และภพหน้า หรืออบายทุกข์ได้เลย

อานิสงส์ของกรรณามี ๑๑ เช่นเดียวกับเมตตา

การแผ่กรรณานั้นนอกจากจะแผ่ให้ตนเองแล้ว ต้องแผ่ให้กับบุคคลที่ไม่รักไม่ชังเป็นลำดับต่อไปก่อน เพราะกรรณานั้นมีทุกขิตสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์ จากนั้นก็แผ่ไปโดยลำดับบุคคล มีการกำหนดว่า จงพ้นจากความทุกข์ และก็แผ่จนให้สำเร็จถึงสี่ลสัมภพ เช่นเดียวกับเมตตา คือแผ่ไปโดยไม่มีประมาณก็เสมือนว่านิมิตนั้น เป็นปฏิภาคนิมิต ภาวนานั้นเป็นอุปจารภาวนา สมาธินั้นเป็นอุปจารสมาธิ เมื่อภาวนาต่อไป จนกระทั่งได้ฌาน นิมิตนั้นเรียกว่าอุคคหนิมิต ภาวนานั้นเรียกว่า อัปปนาภาวนา และสมาธินั้นเรียกว่าอัปปนาสมาธิ กรรณาก็มีภูฐาน เจริญสมถภาวนาได้ปฐมฌานเป็นต้นจนถึงจตุตถฌาน

๓. มุกิตา หมายความว่า ความรื่นเริงบันเทิงใจในความสุขความสมบูรณ์ของผู้อื่น มุกิตา องค์ธรรมได้แก่ มุกิตาเจตสิกที่มีสุขิตสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์

มุกิตา เมื่อว่าโดยสามัญแล้วมี ๒ อย่าง คือ มุกิตาแท้ และมุกิตาเทียม ใน ๒ อย่างนี้ มุกิตาแท้ แม้ว่าจะมีความรื่นเริงบันเทิงใจต่อสัตว์ที่มีสุขอยู่ หรือจะได้รับความสุขต่อไปข้างหน้าก็ดี จิตใจหาได้มีการยึดถือหรืออยากไ้อวดต่อผู้อื่นแต่อย่างใดไม่ มีแต่ความเบิกบานแจ่มใสอันเป็นตัวมหากุศลหรือมหากิริยาจิตตูปบาท ที่เนื่องมาจากมุกิตาเจตสิก อันเป็นมุกิตาแท้ สำหรับมุกิตาเทียมนั้น แม้จะมีความยินดีปรีดาก็จริง แต่ก็มีกรรณียึดถืออยากได้ดีมีหน้าชอนอยู่เบื้องหลัง เนื่องมาจากโลภมูลโสมนัสสจิตตูปบาท มุกิตาเทียมนี้ ส่วนมากย่อมเกิดขึ้นในเมื่อได้เห็น บิดา มารดา ญาติพี่น้อง บุตร ธิดา มิตรสหายของตนมียศ ทรัพย์ อำนาจ หรือ

^{๕๐} พยชนะ ๕ คือ ๑. ญาติพยชนะ (ความพินาศแห่งญาติ) ๒. โภคพยชนะ(ความพินาศแห่งโภคทรัพย์) ๓. โรคพยชนะ(ความพินาศเพราะโรค) ๔. สีสพยชนะ (ความพินาศแห่งศีล) ๕. ทิฏฐิพยชนะ (ความพินาศแห่งทิฏฐิ), ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๔๒/๕๙๖, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๒/๕๙๖.

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ได้ทราบว่าจะได้รับยศ อำนาจในวันหน้า โดยความยึดถือว่าผู้้นั้นเป็นบิดา มารดา บุตร ธิดา ฯลฯ ของตน

การเจริญมูทิตากรรมฐานนี้ ผู้เจริญต้องทำการแผ่มูทิตาแท้ ไปในสัตว์ทั้งหลายที่เป็น สุขิตบุคคล ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๒ จำพวก คือ ผู้ที่กำลังมีความสุขสบายอยู่หรือจะได้รับความสุขสบายในวันข้างหน้าอย่างหนึ่ง และผู้ที่เคยมีความสุขสบายมาแล้ว แต่เวลานี้กำลังมีความลำบากอยู่อย่างหนึ่ง ดังนั้นถ้าผู้เจริญมิได้พบเห็นสุขิตบุคคล บุคคลจำพวกที่ ๑ จะทำการแผ่ไปในบุคคลจำพวกที่ ๒ ก็ได้ โดยมาคำนึงว่าบุคคลนี้แม้ว่ากำลังได้รับความลำบากอยู่ก็ตามที่ แต่เมื่อก่อนนี้เคยเป็นผู้มั่งคั่งสมบูรณ์มีความสุขกายสบายใจด้วย ยศ ทรัพย์สินเงินทองมาแล้ว

อานิสงส์มูทิตามี ๑๑ เช่นเดียวกับเมตตา

การแผ่มูทิตาจิตนั้นในเบื้องต้นให้แผ่แก่ตนเองและบุคคลที่เป็นที่รักใคร่ชอบพอกันเป็นอันมากก่อน เพราะมูทิตานี้มีสุขิตสัตว์เป็นอารมณ์ ต่อไปก็แผ่ไปตามลำดับของบุคคล คือ ผู้ที่รักใคร่ ผู้ที่ตนเองรู้สึกเฉย ๆ และผู้ที่เป็นศัตรู การแผ่มูทิตาพึงกำหนดว่า จงอย่าให้สูญเสียความสุขที่กำลังได้รับอยู่ และแผ่ขยายให้กว้างออกไปเช่นเดียวกับเมตตา และกรุณา การแผ่มูทิตานี้ก็ต้องแผ่ให้ถึงศีลสัมภเวศเช่นเดียวกับเมตตา ทำนองเดียวกับเมตตา และกรุณา จนถึงอุปปนาภาวนา อุปปนาสมาธิ คือเกิดฌานจิต มูทิตากัมมัฏฐาน เจริญสมถภาวนาได้ถึงปฐมฌาน จนถึงจตุตถฌานเช่นเดียวกับเมตตาและกรุณา

๔. อุเบกขา หมายความว่า ความวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลายโดยมีจิตใจที่ปราศจากอาการทั้ง ๓ กล่าวคือไม่น้อมไปในความปรารถนาดี ในการที่จะบำบัดทุกข์ในการชื่นชมยินดี ในความสุขของสัตว์แต่อย่างใด อุเบกขา องค์ธรรมได้แก่ ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิกที่มีมัชฌัตตสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์

มัชฌัตตบุคคลที่เป็นอารมณ์ของอุเบกขาพรหมวิหารนี้มีอยู่ด้วยกัน ๒ จำพวก คือ พวกธรรมดาอย่างหนึ่ง พวกที่เป็นไปด้วยอำนาจภาวนาสมาธิอย่างหนึ่ง พวกธรรมดานั้นได้แก่ บุคคลที่ไม่รักไม่ชังเฉย ๆ ซึ่งเป็นวิสัยธรรมชาติของจิตใจของคนทั่วไป พวกที่เป็นไปด้วยอำนาจภาวนาสมาธินั้น ได้แก่บุคคลที่เป็นที่รัก บุคคลที่เป็นศัตรู ที่มีความสุขหรือมีความสุขอยู่

การวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลายนั้นมีอยู่ด้วยกัน ๒ อย่าง คือเป็นไปด้วยอำนาจแห่งตัตตรมัชฌัตตตา หรือเป็นไปด้วยอำนาจโมหะ ชนิดที่เป็นไปด้วยอำนาจแห่งตัตตรมัชฌัตตตานั้น ไม่มีการเกี่ยวข้องกับ เมตตา กรุณา มูทิตา ดังที่ได้กล่าวแล้วนั้นแต่อย่างใด นี่เป็นอุเบกขาแท้ ที่เป็นไปด้วยอำนาจโมหะนั้น เมื่อได้ประสบกับสิ่งที่น่ารักก็ไม่รู้จักรัก นำขวนขวายนำอยากได้ ก็ไม่มีการขวนขวายอยากได้เฉย ๆ ไป นำเคารพเลื่อมใสก็ไม่รู้จักทำการเคารพเลื่อมใส นำกลัวนำเกลียดก็ไม่รู้จักกลัวจักเกลียด ควรสันนุสนุสงเสริมก็ไม่รู้จักสันนุสนุ

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ส่งเสริม ควรแก้ไขปรับปรุงให้ดีให้สมบูรณ์ในการทำงานทั้งปวงก็ยิ่งเฉยเสีย นี่เป็นอุเบกขาเทียม เรียกว่าอุเบกขาอุเบกขา การเจริญอุเบกขากรรมฐานนี้ ผู้เจริญต้องทำการแผ่อุเบกขาแท้ไปใน สัตว์ทั้งหลายที่เป็นมีขันธ์ตบคูล

ความแตกต่างระหว่างอุเบกขาพรหมวิหาร กับอุเบกขาบารมี

ในสองอย่างนี้แม้ว่าจะมีการวางเฉยต่อสัตว์ด้วยกันก็จริง แต่อารมณ์ที่จะให้เกิดความ วางเฉยนี้ต่างกันคือ อุเบกขาพรหมวิหารมีการวางเฉยต่อสัตว์ คือละความวุ่นวายที่เนื่องด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา มีสภาพเข้าถึงความเป็นกลางในสัตว์ทั้งหลาย สำหรับอุเบกขาบารมีนั้น เป็นการวางเฉยในบุคคลที่กระทำดีและไม่ดีต่อตนโดยไม่มีการยินดียินร้ายแต่ประการใด คือผู้ที่ กระทำความดี มีการเคารพนับถือ บูชาสักการะ เกื้อกูล อนุเคราะห์สังเคราะห์ เป็นประโยชน์ แก่ตนสักเท่าใด ๆ ก็คงมีจิตใจวางเฉยอยู่ และผู้ที่กระทำความไม่ดีมีการประทุษร้ายต่อตนสัก เพียงใดก็ตาม ก็คงวางเฉยอยู่ได้เช่นกัน ในการวางเฉยทั้ง ๒ อย่างนี้ ฝ่ายบารมีประเสริฐยิ่ง การบำเพ็ญก็สำเร็จได้ยาก

กิจขั้นต้นก่อนที่จะทำการเจริญอุเบกขา

บุคคลก่อนจะทำการแผ่อุเบกขานั้น จะต้องชานาญในจุดตถุสถานด้วยอำนาจแห่งวสี ทั้ง ๕ เสียก่อน จากนั้นก็มีการพิจารณาโทษของฌานที่ได้มาจากการแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา และพิจารณาคุณของฌานที่เกิดจากการเจริญอุเบกขา

เมตตา กรุณา มุทิตา ทั้ง ๓ นี้มีสภาพหยาบ เพราะองค์ฌานประกอบด้วย โสมนัสสเวทนา และยังมีคามยินดีรักใคร่ในสัตว์ ทั้งยังประพฤตินั้นไปใกล้ต่อความเกลียดและ ความรัก สำหรับอุเบกขานั้นมีสภาพสงบ สุขุม ประณีต ห่างไกลจากกิเลสด้วยมีผลไพบูรณ์ดี งามมากด้วย อานิสงส์ ๑๑ เป็นเช่นเดียวกับเมตตา

อัปมัญญุกัมมัฏฐานถึงฌานไม่เท่ากัน

ผู้เจริญเมตตา กรุณา มุทิตา กัมมัฏฐาน ๓ อย่างนี้ สำเร็จอย่างสูงได้เพียงรูป ฌานเบื้องต้น ๔ คือจุดตถุสถานเท่านั้นเอง ทั้งนี้เพราะพรหมวิหารเบื้องต้นทั้ง ๓ มีเมตตาเป็นต้น เหล่านี้เป็นเหตุให้พ้นจากโทสะอันเกิดจากโทมนัส จึงประกอบด้วยโสมนัสอยู่เสมอ แยกกันไม่ได้ ฉะนั้นจึงสำเร็จได้แต่รูปฌานเบื้องต้น ๔ มีความหมายว่า เมตตากัมมัฏฐาน เป็นเหตุให้ พ้นจากการพยาบาทปองร้าย กรุณากัมมัฏฐาน เป็นเหตุให้พ้นจากวิหิงสาความเบียดเบียน มุทิตากัมมัฏฐาน เป็นเหตุให้พ้นจากอนภิริติ ความไม่ชื่นชมยินดีต่อความสุขความดีของผู้อื่น

อันการพยาบาทปองร้ายก็ดี ความเบียดเบียนซึ่งกันและกันก็ดี ความไม่ชื่นชมยินดี ต่อความสุขหรือความดีของผู้อื่นก็ดี ธรรมเหล่านี้ก็ได้แก่ โทสะ อันเกิดจากโทมนัสสเวทนา เมื่อ ได้เจริญกัมมัฏฐานอันเป็นเหตุให้พ้นจากโทสะ พ้นจากโทมนัสแล้ว จิตใจผู้นั้นย่อมจะต้องเกิด

โพธิสัตว์ยังต้องรับคำอาราธนา มาเกิดเพื่อเติมเต็มบารมีสิบของพระองค์ให้บริบูรณ์ ไม่ได้ทำ ความเพียรจนถึงขนาดบรรลุมรรคผลนิพพาน ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงกับปัญจสิขะ คันธรรพบุตร ในมหาโควินทสูตรว่า

ปัญจสิขะ เรายังระลึกได้ สมัยนั้นเราเป็นมหาโควินทพราหมณ์ ได้แสดงทางแห่งความ เป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหมในพรหมโลกแก่สาวกเหล่านั้น แต่พรหมจรรย์นั้นไม่เป็นไปเพื่อ ความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้อย่าง เพื่อดำรงไว้ เพื่อ นิพพาน เป็นไปเพียงเพื่อไปเกิด ในพรหมโลกเท่านั้น^{๕๑}

แต่จากการบำเพ็ญเพียรเจริญพรหมวิหารสี่ของพระเตมีย์ พระองค์ได้อภิญญาห้าและ ฌานสมาบัติแปด ฌานและอภิญญาเป็นผลของการปฏิบัติอันเกิดจากการฝึกจิตนั้นมีอยู่ และได้ มีมานานก่อนพุทธกาล และฌานคู่กับอภิญญาถึงระดับหนึ่งสามารถโน้มไปเพื่อปัญญาได้ พระ โพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุฌานนั้นมักจะเข้าไปบำเพ็ญพรตในป่า เมื่อบรรลุฌานแล้ว เมื่อท่านเหล่านั้นเสียชีวิตก็ได้ไปเกิดในพรหมโลก

อภิญญาจึงเป็นความสามารถพิเศษทางจิต โดยอาศัยการฝึกจิตให้มีพลังความรู้โดยไม่ต้องอาศัยประสาทสัมผัสใด ๆ ทั้งเป็นสิ่งที่สามารถรับรู้ได้โดยไม่ขึ้นกับกาลเทศะ แต่อย่างใด การรับรู้ระดับนี้เมื่อเกิดขึ้นสามารถที่จะรับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้เกินวิสัยสามัญของมนุษย์ ซึ่งเรียก ความรู้แบบนี้ว่า อภิญญา^{๕๒}

อภิญญา คือการใช้สมาธิระดับฌานสมาบัติเป็นฐาน ทำให้เกิดฤทธิ์และอภิญญาชั้น โลกียอย่างหนึ่ง คือ หูทิพย์ ตาทิพย์ ทายใจคนอื่นได้ ระลึกชาติได้ ข้อนี้เป็นอานิสงค์ของ สมาธิขั้นอุปปนา สำหรับผู้ได้สมาบัติ ๘ แล้ว เมื่อต้องการอภิญญา ก็อาจทำให้เกิดได้ ดัง พระพุทธพจน์ว่า “เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่องไม่มีกิเลสเพียงตั้งเนิ่น ปราศจากความเศร้า หมอง อ่อน เหมาะแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว อย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตเพื่ออุปพเพนิวา สานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ”^{๕๓}

ฌานเป็นบาทหรือเป็นฐานอภิญญา เป็นความสามารถพิเศษชนิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น จากการได้บรรลุฌานสมาบัติ อภิญญานั้นมีอยู่ ๕ ประการด้วยกันคือ

^{๕๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๒๗/๒๑๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๗/๒๕๗.

^{๕๒} พระมหากฤษ ภาณวโร, “การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างฌานและปัญญา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗, หน้า ๖๐.

^{๕๓} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๗/๑๕, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๗/๒๔.

๑. อิทธิวิธอภิญญา แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนได้ ไลยคนแสดงเป็นคนเดียวได้^{๕๔}

๒. ทิพโสตอภิญญา หูทิพย์ สามารถได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์ และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ใกล้และอยู่ไกล^{๕๕}

๓. เจโตปริยญาณอภิญญา กำหนดใจหรือความคิดของผู้อื่นได้^{๕๖}

๔. ทิพพจักขุอภิญญาหรือ จุตูปปาตญาณ ตาทิพย์ หรือรู้การจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย ตามกรรมของตน^{๕๗}

๕. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณอภิญญา การรำลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้^{๕๘}

อภิญญาจึงเป็นความรู้ยิ่ง เป็นความสามารถชนิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการได้บรรลุฌานสมาบัติ

แนวคิดเรื่องฌานนี้มีมานานแล้ว ตั้งแต่ก่อนสมัยที่พระพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้น ดังที่ปรากฏในชาดกต่าง ๆ และบุคคลทั่วไปนิยมที่จะฝึกกันเป็นอันมาก โดยเฉพาะนักบวชลัทธิต่าง ๆ เช่น โยคี ฤาษีชีไพร เป็นต้น ฌานนี้ เป็นผลมาจากการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน โดยการเพ่งอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาอารมณ์สมถกัมมัฏฐาน ๔๐ จนจิตเป็นสมาธิ ถึงขั้นบรรลุฌานในระดับต่าง ๆ การปฏิบัติเพื่อบรรลุฌานนั้น มีหลักในการปฏิบัติ อยู่ ๒ ประการด้วยกัน

๑. คือการเข้าไปเพ่งรูปธรรมเป็นอารมณ์ เช่น การเพ่งกสิณ เป็นต้น เป็นอารมณ์จนสามารถบรรลุรูปฌาน ๔

๒. คือการเข้าไปเพ่งอรูปธรรมเป็นอารมณ์ เช่น การเพ่งอากาศ เป็นต้น เป็นอารมณ์จนสามารถบรรลุรูปฌาน ๔

รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ รวมกันเรียกว่า สมาบัติ ๘ จิตที่อยู่ในฌานเป็นจิตที่สงบ ผ่องใส ปราศจากกิเลสอันเศร้าหมอง ซึ่งเป็นข้าศึกต่อการบรรลุฌาน คือ นิวรณ์ ๕ ผู้ที่บรรลุฌานและรักษาฌานนั้นไม่ให้เสื่อม ย่อมได้รับอานิสงส์หลายประการและทำให้ได้ไปเกิดในพรหมโลก เพราะเกิดฌานขึ้นด้วยผลแห่งการปฏิบัติพัฒนาทางจิตใจจนได้บรรลุรูปฌานและอรูปฌาน

^{๕๔} ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๐๒/๑๑๒-๑๑๓, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๒/๑๖๐.

^{๕๕} ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๐๓/๑๑๔-๑๑๕, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๓/๑๖๑.

^{๕๖} ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๐๔/๑๑๖-๑๑๗, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๔/๑๖๒.

^{๕๗} ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๐๖/๑๑๘-๑๑๙, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๖/๑๖๔.

^{๕๘} ชุ.ป. (บาลี) ๑๔/๒๒๐/๑๘๕, ชุ.ป. (ไทย) ๑๔/๒๒๐/๒๕๓.

ในเทมียชาติกันนั้น เหล่าบรรพชิตที่ได้บวชตามพระเทมีย บางท่านเมื่อตริกในกามวิตก พยาบาทวิตก หรือวิหิงสาวิตก พระองค์ทรงทราบวาระจิตก็ทรงแสดงธรรมสั่งสอนในอากาศ เหล่าภิกษุเมื่อเกิดความที่เลื่อมใสก็ทำอภิญญาห้าและสมาบัติแปดให้เกิดขึ้น บุคคลท่านใดเมื่อยังทำได้ไม่ถึงก็ได้รับอานิสงส์แห่งการบวชการบำเพ็ญเพียรนั้นตามกำลังในการเจริญสมณธรรมของตน เมื่อสิ้นชีวิต บ้างก็ไปเกิดในพรหมโลก บ้างก็ไปเกิดในสวรรค์ชั้นกามพรจ ๖ ชั้น สมดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในมหาโควินทสูตร ถึงการเจริญพรหมวิหาร ๔ ประการว่า

เหล่าสาวกของมหาโควินทพราหมณ์ผู้รู้คำสั่งสอนทั่วทั้งหมดหลังจากตายไป ไปเกิดในสุคติพรหมโลก ส่วนเหล่าสาวกผู้ไม่รู้คำสั่งสอนทั่วทั้งหมด หลังจากตายไป บางพวกเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี บางพวกเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทพชั้นนิมมานรดี บางพวกเข้าถึงความเป็นผู้ อยู่ร่วมกับเหล่าเทพชั้นดุสิต บางพวกเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทพชั้นยามา บางพวกเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ บางพวกเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทพชั้นจาตุมหาราช ผู้ที่ได้รับผลอย่างต่ำกว่าเขาทั้งหมด ได้เป็น หมู่คนธรรพ์

การบวชของกุลบุตรเหล่านั้นทั้งหมด จึงไม่เป็นโมฆะ ไม่เป็นหมัน มีผล มีกำไร ด้วยประการฉะนี้^{๕๙}

การเจริญสมาธินี้ ไม่ว่าจะเป็นด้านฌานหรือปัญญา มีความสำคัญทั้งนั้น คือมีจุดมุ่งหมายเดียวกัน ได้แก่ ความหลุดพ้นจากกองทุกข์ ผู้ที่บรรลุฌานเรียกว่า เจโตวิมุต คือการหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติสมถกรรมฐาน โดยการทำให้เกิดฌานโดยอาศัยสมถกรรมฐานเป็นเบื้องต้น จนกระทั่งสามารถบรรลุระดับอภิญญา ๕ เป็นจุดหมายสูงสุด ทำให้ผู้ปฏิบัติได้ความสามารถพิเศษคือมีฤทธิ์ต่าง ๆ เช่น มีหูทิพย์ ตาทิพย์ ในเรื่องเทมียชาติก พระเทมียเมื่อยังอภิญญาห้าสมาบัติแปดเกิดขึ้นแล้ว ทรงทราบวาระจิตของผู้อื่น พระองค์จึงทรงนั่งแสดงธรรมกลางอากาศท่ามกลางผู้ที่บวชตามพระองค์ ทำให้ผู้ที่บวชตามพระองค์นั้นมีศรัทธาเลื่อมใส และได้อุบายในการละอกุศลวิตก คือ กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก ให้มาเจริญกุศลวิตก คือ เนกขัมมวิตก อพยาปาวิตก และอวิหิงสาวิตก และทรงแสดงพรหมวิหารสี่ซึ่งเป็นธรรมที่พระองค์ทรงประพฤติปฏิบัติด้วย นั้นแสดงว่าพระองค์ทรงได้อภิญญาในการรู้วาระจิตของผู้อื่น นอกจากนั้นยังทรงได้อภิญญาในการเหาะเหิรเดินอากาศอีกด้วย ส่วนผู้ที่บรรลุปัญญาเรียกว่า ปัญญาวิมุต และผลของการเจริญปัญญาโดยอาศัยฌานเป็นบาทฐานนี้ สามารถทำให้หลุดพ้นจากกิเลสราคะ ทำให้สิ้นอาสวะ ปราศจากกิเลสต่าง ๆ ทำให้ล่วงพ้นภพชาติต่าง ๆ จนบรรลุอาสวักขยญาณได้นั่นเอง

^{๕๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๒๘/๒๑๓-๒๑๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๘/๒๕๗.

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑. จากการศึกษาเนกขัมมบารมีในเทมียชาดก เนื้อหาสาระของชาดกเรื่องเทมียชาดกนั้น พบว่า

ชาดก เป็นเรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่ทรงยกมาแสดงปรารภเหตุการณ์ในสมัยปัจจุบันของพระองค์ เป็นเรื่องที่พระองค์ทรงระลึกได้ด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ และเป็นหลักคำสอนหนึ่งในนวัคสัตตสุตตสํวาท เนื้อหาสาระของเรื่องเทมียชาดก เป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเทมีย์ทรงอธิษฐานองค์ ๓ คือ เป็นไป หูหนวก และง่อยเปลี้ยเพื่อหลีกเลี่ยงการครองราชสมบัติ ทรงใช้วิริยะ และความมีขันติธรรมต่อการทดสอบของเหล่าพราหมณ์ด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่แนะนำพระราชสา แม้จะทุกข์ทรมานแต่พระองค์ก็ทรงอดทนและผ่านอุปสรรคมาได้ จนในที่สุดพระองค์ก็ได้ออกบวชและยังได้แนะนำถึงทุกข์และโทษของการใช้ชีวิตแบบฆราวาสทำให้มีผู้บวชตามพระองค์เป็นจำนวนมาก รวมทั้งภษัตริย์จากเมืองอื่นที่ยกทัพมาหวังที่จะเข้ามายึดเมือง แต่เมื่อได้พบพระเทมีย์แล้ว ก็กลับใจและขอบวชตามพระองค์อีกเป็นจำนวนมาก

ส่วนบทบาทของบุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระเทมีย์นั้นสามารถสรุปได้ดังนี้

๑. พระเจ้ากาสิกราช ทรงเป็นพระราชบิดาของพระเทมีย์กุมาร ในฐานะภษัตริย์พระองค์ทรงเป็นผู้นำในการปกครองอาณาจักรด้วยพระองค์เอง ทรงบำเพ็ญทานรักษาศีล ในด้านการปกครองก็ทรงไว้ซึ่งหลักทศพิธราชธรรม และเป็นผู้ตัดสินคดีความและกำหนดบทลงโทษต่าง ๆ แก่ผู้กระทำผิดกฎหมายบ้านเมือง ในฐานะพ่อ พระองค์ทรงเป็นพ่อที่ทรงรักใคร่ในพระกุมารเป็นอย่างมาก ทรงหวังที่จะให้พระเทมีย์กุมารครองราชสมบัติสืบต่อจากพระองค์ และเป็นคนที่สั่งให้ฆ่าพระเทมีย์กุมาร เพราะหลงเชื่อเหล่าพราหมณ์ว่าพระเทมีย์ทรงเป็นกาลกิณี ส่วนในฐานะสามีพระองค์ทรงกระทำหน้าที่ของสามีที่ดีและรักใคร่ในอัคกรมเหสีเป็นอย่างมาก

๒. พระนางจันทาเทวี ทรงเป็นพระราชมารดาของพระเทมีย์กุมาร เป็นอัคกรมเหสีของพระเจ้ากาสิกราช และเป็นผู้มั่นในศีลาจารวัตร ทรงรักษาอุโบสถศีลเป็นประจำและได้อธิษฐานขอพระราชโอรสในวันทีรักษาอุโบสถศีล พระนางทรงทำหน้าที่ในฐานะของพระราชมารดามาด้วยดี ตลอดเวลาที่ผ่านมาพระนางมีแต่ความเศร้าโศกเสียพระทัยและทุกข์ใจอย่างยิ่ง โดยเฉพาะทุกข์ของมารดาเกิดขึ้นตั้งแต่การเกิดขึ้น ของบุตรจนกระทั่งบุตรเติบโตใหญ่

๓. พราหมณ์ทำนายพระลักษณะ ในแวนแคว้นต่าง ๆ มักจะมีพราหมณ์ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาคอยให้คำแนะนำในข้อราชการ และเป็นผู้ที่ทำพิธีกรรมต่าง ๆ ของพระเจ้าแผ่นดินหรือพระราชามาโดยตลอด พราหมณ์ที่ทำหน้าที่ดีก็มีมาก แต่พราหมณ์ที่ทำหน้าที่เพื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวก็มีไม่น้อย ดังที่ปรากฏว่าเหล่าพราหมณ์ทำนายพระลักษณะนั้นกลับคำพูดของตนเองเพราะเกรงกลัวอาญาจึงได้ทำการแก้ตัวต่าง ๆ ผลสุดท้ายโยนความผิดไปให้พระเตมีย์กุมารว่าพระองค์เป็นกาลกิณี

๔. เทพธิดาประจำเศวตฉัตร ในอัฐภาพหนึ่งเคยเป็นมารดาของพระเตมีย์ เป็นผู้แนะนำซึ่งเป็นประโยชน์แก่พระองค์ เป็นกัลยาณมิตรที่ดีที่แนะนำประโยชน์ให้ การมีกัลยาณมิตรที่ดีย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิซึ่งเป็นความเห็นที่ถูกต้อง ผู้ที่จะเกิดเป็นเทพธิดาได้นั้นจะต้องเป็นผู้ที่ได้สร้างสมคุณความดีในอดีตชาติ อาทิ การรักษาอุโบสถศีล เป็นต้นจึงได้มารับผลอันดีเช่นนี้

๕. โจรทั้ง ๔ เป็นบุคคลที่พระราชาสั่งลงโทษ เนื่องมาจากเป็นผู้ที่กระทำผิดกฎหมายอาญาบ้านเมือง การกระทำที่ก่อให้เกิดโทษย่อมต้องได้รับผลคือกรรม ซึ่งกรรมนี้มี ๒ ประการคือ โทษที่ให้ผลในภพนี้ และโทษที่ให้ผลในภพหน้า โทษที่ให้ผลในภพนี้ก็คือการที่ได้รับโทษทางอาญาบ้านเมืองในการกระทำผิด ส่วนโทษที่ให้ผลในภพหน้าคือ บุคคลเมื่อละโลกนี้ไปแล้วย่อมต้องไปสู่อบาย ทุกคติ เป็นต้น พระเตมีย์กุมารได้เห็นและได้ฟังการลงโทษจากพระบิดา จึงเป็นมูลเหตุที่ทำให้พระเตมีย์พยายามปลีกละตัวออกจากราชสมบัติ

๖. สุนันทสารถิ เป็นบุคคลที่จะนำพระเตมีย์ไปประหาร แต่เมื่อพระเตมีย์แสดงตนว่ามีได้มีความผิดปกติดันเกี่ยวเนื่องด้วยกับร่างกาย สาเหตุที่ทรงทำให้เห็นว่ามีมีความผิดปกติดันเกี่ยวข้องด้วยกายนั้นก็เพราะพระองค์ทรงต้องการออกบวช พร้อมทั้งแสดงคาถาบูชามิตรทั้ง ๑๐ คาถา สุนันทสารถิถือเป็นผู้ที่มีความกตัญญูอันเป็นความดีอย่างหนึ่ง เมื่อสุนันทสารถิอยากบวช พระองค์จึงทรงให้กลับไปแจ้งข่าวแก่พระบิดาและพระมารดาก่อน แล้วค่อยมาบวชตามได้ในภายหลัง

๕.๑.๒ ในการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระเตมีย์ที่ปรากฏในเตมียชาดก สามารถสรุปได้ดังนี้ บารมี หมายถึง คุณความดีที่บำเพ็ญมี ๑๐ อย่าง เรียกว่า บารมี ๑๐ ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา การบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระเตมีย์นั้น เพราะพระองค์ทรงเบื่อหน่ายต่อความเป็นไปในธรรมชาติที่ต้องเวียนเกิดเวียนตาย ความสลัดใจในเหตุการณ์ที่พระองค์ทรงระลึกได้ และความประมาทของการอยู่ครองเรือน จึงเป็นเหตุให้พระองค์ปรารถนาออกบวช และพระองค์ทรงเห็นอานิสงส์ของการออกบวชว่าทำให้มีความสุขและไม่มียก

ฉบับนี้เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การบวชมีสาเหตุสำคัญมาจากการเบื่อหน่ายความสุขทางโลก และเห็นโทษของการ อยู่แบบฆราวาสจึงสละโลกียะทั้งปวง ไปสู่ชีวิตที่เรียบง่าย สมถะ ความรักความผูกพันกับ ครอบครัว และการใช้ชีวิตแบบฆราวาส ย่อมไม่ก่อให้เกิดผลในการบำเพ็ญธรรม เพราะเป็น วิถีทางเดินคนละทาง ทางไปย่อมแตกต่างกัน ดังจะเห็นได้จากการใช้อุปายของพระเตมีย์ใน การที่ต้องการออกจากเพศคฤหัสถ์มาสู่เพศบรรพชิต

ส่วนในเรื่องหลักธรรมสนับสนุนการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีนั้น พบว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมที่เกี่ยวเนื่องในการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ศีลเป็นการฝึกอบรมในการควบคุม พฤติกรรมที่แสดงออกทางกาย ทางวาจา โดยการสำรวมอินทรีย์ ๖ เมื่อได้สัมผัสกับกามคุณ ๕ ไม่ให้กระทำผิดทางกาย วาจา สมาธิเป็นการฝึกอบรมจิตให้มีความมั่นคงแน่วแน่ไม่หวั่นไหว และทำให้เกิดคุณธรรมชั้นสูงเป็นการฝึกจิตให้บรรลุฌาน การมีศีล สมาธิก่อให้เกิดปัญญาทำให้เกิดความรู้ มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง การที่พระองค์ทรงอธิษฐานองค์สามเพราะ ต้องการหลีกเลี่ยงจากราชสมบัติออกบวชนั้น เพราะพระองค์ทรงรู้แจ้งในเหตุและผล จึงทรงใช้ ปัญญาหาทางออก โดยมีปัญญาในการคิดค้นหาวิธี เมื่อเทพธิดาประจำเศวตฉัตรมาแนะนำ พระองค์จึงได้กระทำตามด้วยความศรัทธาอย่างมีสติ การไม่ย่อภาคในทรัพย์สมบัติที่ดี การไม่ ผูกโกรธผู้ที่กระทำพระองค์ให้มีความทุกข์กายก็ดีล้วนเกิดจากการเป็นผู้มีศีล สมาธิ และปัญญา ดังนั้นพระองค์จึงสามารถกระทำตนเป็นดังคนใบ้ หูหนวก และง่อยเปลี้ยได้ เพราะทรงมีสติ สมาธิ นอกจากนั้นแล้วเมื่อพระองค์ได้ออกบวชก็มีการเจริญพรหมวิหารธรรม ส่วนธรรมที่ พระองค์ทรงสั่งสอนญาติหรือผู้บวชตามพระองค์นั้น คือเมื่อพระองค์ทรงทราบว่าผู้ใดตรีก กามวิตก วิหิงสาวิตก พยาบาทวิตก หรือที่เรียกว่า อกุศลวิตก พระองค์ก็ทรงแสดงธรรมสั่ง สอนให้ท่านเหล่านั้นละอกุศลวิตก โดยหันมาเจริญกุศลวิตก ๓ เมื่อท่านเหล่านั้นฟังโอวาทของ พระองค์แล้ว ได้ทำอภิญญาห้าและสมาบัติแปดให้เกิดขึ้น

๕.๑.๓. ในส่วนของรูปแบบเนกขัมมะในเตมียชาดก ได้แบ่งออกเป็น ๒ ช่วง คือ พระเตมีย์ก่อนออกบวช เป็นการบำเพ็ญเนกขัมมทางจิต เพราะเห็นโทษในกามทั้งหลาย เป็น การฝึกจิตโดยใช้อุปายให้เห็นทุกข์ โทษภัยของกามคุณ การครองราชสมบัติ ก่อให้เกิดความ ทุกข์อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดทุกข์โดยคาดไม่ถึง การไม่ยึดติดในกามคุณโดยการออกบวช จึงเป็นสิ่งที่เดียวที่จะทำให้พ้นภัยต่าง ๆ ได้ ในขณะที่เดียวกันพระองค์ก็ทรงเจริญสติ และมีสมาธิ อยู่ตลอดเวลา ไม่มีการพลั้งเผลอสติให้เป็นที่จับได้ ในส่วนพระเตมีย์ออกบวชนั้น เป็นการ บำเพ็ญเนกขัมมะทางกายและเนกขัมมะทางจิต โดยมีรูปแบบของนักบวชคือ การนุ่งห่มผ้า เปลือกไม้สีแดง ผูกมณฑลชฎา ถือไม้เท้าและปลีกตนออกสู่ป่า บริโภคอาหารด้วยผลหมากราก ไม้ที่ฉ่นได้โดยไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย และเดินจงกรม เข้าสมาธิเจริญพรหมวิหารสี่โดยไม่มี ประมาณ ได้กระทำอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ให้เกิดขึ้น เมื่อละจากโลกนี้ได้เสวยผลธรรม ของตนที่ได้บำเพ็ญมาได้ไปเกิดในพรหมโลกตามสมควรแก่ธรรมนั้น

ฉบับที่ ๑๒๑ เป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี เป็นการออกจากความติดในกาม เพราะถึงแม้ว่าบุคคลจะให้ทาน รักษาศีล มีการละเว้นทุจริต ไม่ทำกาย วาจาของตนให้ผู้อื่นเดือดร้อนอยู่ก็ตาม แต่ถ้ายังติดอยู่ในสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเป็นไปได้ว่า การไม่เห็นโทษของการติดข้องมาก โดยที่ทานและศีล ก็ไม่สามารถจะทำให้ความติดข้องหมดไปนั้น ก็จะมีการเพียรพยายามที่จะค่อย ๆ ละ ค่อย ๆ คลายจากการติดในรูป เสียง กลิ่น รส และโณฏฐัพพะ และในธรรมอื่น ๆ เช่น ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ตามกำลังที่จะเป็นไปได้ ก็จะเป็นไปได้ที่ละเล็กทีละน้อย ไม่ใช่ใครจะสามารถหมดความติดข้องในทุกสิ่งทุกอย่างได้โดยรวดเร็ว ถึงแม้ว่าจะออกจากภราวาสเป็นนักบวช ซึ่งเป็นเนกขัมมะอย่างสูง คือ การสละบ้านเรือน แต่ถ้าไม่ได้อบรมปัญญาพอ และไม่อบรมบารมีทั้งหลายพอ ก็ไม่สามารถที่จะคลายความติดข้องได้ ซึ่งความติดข้องนี้มีกันมานานแสนนานกว่าจะละได้ก็ต้องใช้เวลานานมากในการละ เพราะว่าผู้ที่จะละความติดข้องใน ทุกสิ่งทุกอย่าง ในภพ ในชาติ ในการเกิด ต้องเป็นผู้ที่เห็นโทษของความติดข้องในรูปที่กำลังปรากฏทางตา ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโณฏฐัพพะซึ่งเป็นเช่นนี้มาตลอด ทุกภพทุกชาติ ติดข้องอยู่ตลอด ถ้าไม่มีปัญญาหรือบารมีที่ได้อบรมมาจริง ๆ ก็เป็นไปไม่ได้เลยที่จะละความติดข้องได้

ถ้าทราบแต่ยังไม่มีความรู้สึก ว่า ความติดข้องในภพ ในรูป เสียง กลิ่น รส ใน โณฏฐัพพะ ในทุกสิ่งทุกอย่าง เหมือนกับคนที่อยู่ในที่คุมขังซึ่งไม่มีทางที่จะออกไปจากความติดข้องในสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้เลย ก็จะไม่มีการพากเพียรที่จะอบรมบารมีที่จะออกจากสังสารวัฏได้

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

ในการทำวิทยานิพนธ์นี้ ทำการศึกษาเฉพาะชาดกเรื่องพระเตมียชาดกที่ปรากฏใน พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเท่านั้น ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาพบว่า ยังมีประเด็นที่น่าศึกษาอีก เช่น

๑. เปรียบเทียบบารมี ๑๐ กับหลักธรรมที่ทำให้บรรลุธรรมว่า บารมี ๑๐ กับหลักธรรมที่ทำให้บรรลุธรรม สิ่งใดทำให้บรรลุธรรม บารมีที่เต็มบริบูรณ์ หรือหลักธรรมที่ปฏิบัติ หรือทั้งสองอย่าง

๒. ศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดก ว่ามีส่วนสำคัญในการช่วยเหลือสรรพสัตว์อย่างไร

๓. ศึกษาเปรียบเทียบการสร้างบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับการสร้างบารมีในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรฎฐเตปิฎก.** กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____. **พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา

มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

กรมการศาสนา. **หลักคำสอนและพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ม.ป.ป.

กรมศิลปากร. **คัมภีร์มิลินทปัญหา (ไทย-บาลี).** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ : บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐.

_____. **เล่าเรื่องบารมี ๓๐ ทศ.** กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, ๒๕๓๖.

กิตติคุณโฆสิติกขุ. **บารมีปริทรรศน์ เล่มที่ ๑-๒.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๗.

ไกรลาส สุทธิเกิด. **พุทธประวัติ.** กรุงเทพฯ เสริมวิทย์บรรณาการ, ม.ป.ป.

ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). **เจตสิกปรมัตถ์ ปริจเฉทที่ ๒.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๙.

_____. **กัมมัฏฐานสังคหวิภาค ปริจเฉทที่ ๙.** ม.ป.ท. ม.ป.ป.

คณะกรรมการแผนกตำรา. **พระธัมมปัทฏฐกถาแปล ภาค ๓.** พิมพ์ครั้งที่ ๙. พระนคร : ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒.

คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงเชียง. ธรรมวิภาค น.ธ. โท ฉบับมาตรฐาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๓๕.

เจือ สตะเวทิน. วรรณคดีพุทธศาสนา. พระนคร : อักษรสัมพันธ์, ๒๕๐๖.

ชมรมกัลยาณธรรม. บารมีธรรมสู่ความสำเร็จ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ขุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์, ๒๕๔๙.

ไชยเจริญ สันตสิริ. อาชญาวิทยาและทัณฑวิทยา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๐๒.

ฐานิสร์ ชาครัตน์. “ความรู้เรื่องชาดก” ใน อักษรสาร. กรุงเทพฯ : นครหลวงกรุงเทพธนบุรี, ๒๕๑๕.

เทพพร มังธานี. พระเจ้าสิบชาติ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๓.

บรรจบ บรรณรุจิ. พระโพธิสัตว์ในกายเถรวาท. กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์คลองสาน, ๒๕๒๙.

บารมีสาธก. งานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกเอกพระยาสุภกรณบรรณสาร. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๑.

บุญย์ นิลเกษ. ศาสนาเบื้องต้น. กรุงเทพฯ : พัฒนวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๗.

_____ . อุดมการณ์ชีวิตแบบโพธิสัตว์ เล่มที่ ๑. กทม. : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ปู้ย แสงฉาย. พระเจ้า ๑๐ ชาติ หรือ ทสชาติชาดกพิศดาร. พระนคร : โรงพิมพ์ ลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๒๘.

เปลื้อง ณ นคร. พงนะ - สาราหุกรมฉบับทันสมัย เล่ม ๑. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖.

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราช. มหานิบาตชาดกทศชาติ ฉบับชินวร. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๒

พระเทพวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก). ประวัติอนุพุทธสังเขป. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘

พระธรรมโกศาจารย์. ปรีถรรศน์ เวสสันดรชาดก. พระนคร : เจริญชัยการพิมพ์, ๒๕๑๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณฺโณ). **อนุப்புพิภพที่ปณี ภาค ๑-๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพฯ : บริษัทเซเว่น พรินติ้งกรุ๊ปจำกัด, ๒๕๕๗.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม (ฉบับขยายความ)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๙.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

พระมหาสมปอง มุกฺโธ. **คัมภีร์อภิธานวรรณหา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัท
ประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๕๗.

พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑ - ๒ - ๖**. พิมพ์ครั้งที่ ๘.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์, ๒๕๕๐.

_____ . **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**. พิมพ์ครั้งที่
๕. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์, ๒๕๓๙.

พระโสภณอักษรกิจ. **เทศนามินิทานสาธกเรื่องทศชาติ**. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณ
พิพรรฒธนาการ, ๒๕๗๔.

พระอมรโมลี (เสงี่ยม จิณฺณาจาโร). **ทศชาติกถา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๑๔.

พระอุปติสสเถระ. **วิมุตติมรรค**. แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต) และคณะ
พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๘.

พุทธการกธรรมที่ปณี. ม.ป.ท. ม.ป.ป.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร :
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก.
ทศบารมี ทศพิธราชธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๔.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. **ทศบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท.**
พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **การบวชในพระพุทธศาสนา.** พิมพ์
ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

_____. **ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒.** พิมพ์ครั้งที่ ๓๐. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. **ธรรมานุกรม.** นครหลวงฯ : มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๒๕.

สฤษฏี สิทธิเดช. **ความมหัศจรรย์แห่งอุโบสถศีล สาระธรรมจากพระไตรปิฎก.** กรุงเทพฯ
: บริษัทศิลป์สยามและบรรจุกิจภัณฑ์การพิมพ์, ๒๕๔๕.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพ
มหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุวรรณ เกียรียงไกรเพ็ชร. **บารมีสิบทัศ.** กรุงเทพฯ : ศรีบุญอุตสาหกรรมการพิมพ์, ๒๕๓๐.

เสนาะ ผดุงฉัตร. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬา
ลกราชราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

เสฐียร พันธงชัย. **พุทธศาสนamahayan.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๑๒.

แสงอรุณ ไพร่งกูระ. **ความจริงของชีวิต.** กรุงเทพฯ : พิเศษฐ์การพิมพ์, ๒๕๔๔.

อารยธมโมภิกขุ. (จำรูญ ยาสมุทฺร เรียบเรียง). **ตามรอยพระโพธิสัตว์บำเพ็ญทศบารมี.**
เชียงใหม่ : บริษัท กลางเวียงการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๖.

ค. วิทยานิพนธ์

จรรยาศักดิ์ ชุมมานนท์. “ศาสนากับสันติภาพ: การศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนและวิธีการ
สร้างสันติภาพในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูและพระพุทธศาสนาเถรวาท”
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ
มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

ชอรัตน์ ไวยฉัยยา. “บทบาทตัวละครเอกในทศชาติชาดก” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต.** สาขาวิชาภาษาไทย (กลุ่มวรรณคดี) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,
๒๕๔๕.

ประพจน์ อัสววิรุฬหการ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน” **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. “การศึกษาจริยศาสตร์สังคมในพุทธศาสนาในเชิงวิจารณ์” **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

พระมหากฤษ ภาณวสุโร (ใจปลื้มบุญ). “การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างฆานและปัญญา” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาขันทอง วิชาเดช. “การศึกษาเรื่องขันตีในพุทธศาสนาเถรวาท” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.

พระมหาธีระพงษ์ ธีรวุโส (มีไชสง). “แรงจูงใจในการตัดสินใจบรรพชาเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเปรียบเทียบแรงจูงใจในการตัดสินใจบรรพชาของสามเณรในจังหวัดนครศรีธรรมราชกับจังหวัดขอนแก่น” **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

พระมหาบุญกอง คุณนารโ “การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญู (กตณฺญตา) ในพุทธศาสนาเถรวาท” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาประศักดิ์ อคฺคปญฺโญ (ซ่งแสง). “ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์กับกฎแห่งกรรมของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหาไพฑูรย์ สุทฺธวิฑูโร (น้อยวัน). “การวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องบาปในพระพุทธศาสนาเถรวาท” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระมหาภูมิฤกษ์ บุญตา. “อุดมการณ์โพธิสัตว์ในการพัฒนาชีวิตและสังคม” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗.

- พระมหาศุภชัย ปิยธมฺมชโย (ติวาทิ). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพุทธจริยศษสตร์กับโทษประหารชีวิต” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ (วันจันทร์). “นรกและสวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- พระมหาสังเวช ฐมฺมเนตฺติโก. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องชีวิตภิกษุณีกับการบรรลอรหัตตผลเฉพาะที่ปรากฏในเถรีคาถา” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- พัฒน พึ่งผลา. “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก” **รายงานการวิจัย**. ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐.
- ไพลิน องค์กรุพรรณ. “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- รังษิ์ สุหนต์. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของอนาถบิณฑิกอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- เรณู ศรีภาค. “การวิเคราะห์บารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” **รายงานการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๔.
- สุนทรียา สุนทรวิภาต. “การศึกษาความสำคัญของการบวชในพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทยในปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีในกรุงเทพมหานครและจังหวัดสุพรรณบุรี” **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๙.
- อัมพร จันทร์ตัน. “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติชฎงค์กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

๒. ภาษาอังกฤษ

Dayal, Har. **The Bodhisattava Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature.** Delhi :
Motilal Banarsidass, 1970.

Ergardt, Jan. T. **Faith and Knowledge in Buddhism.** Leiden : E.J. Brill, 1977.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นางสาวจิตตกานต์ มณีนารถ
วัน เดือน ปีเกิด	๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๗
ประวัติการศึกษา	ศ.ศ.เอก, พธ.บ. (อภิธรรม), อภิธรรมบัณฑิต, อาจารย์อภิธรรมาจริยะเอก
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	๒๔๑/๔ ถนนนครสวรรค์ แขวงวัดโสมนัส เขตป้อมปราบฯ กรุงเทพฯ ๑๐๑๐๐